

**TURUN
YLIOPISTO**
UNIVERSITY
OF TURKU

**SAPENPURKUA JA
SANASOTIA**

1800-luvun lopun suomalaislehdistön
ärtynyt tunne- ja keskustelukulttuuri

Satu Sorvali

**TURUN
YLIOPISTO**
UNIVERSITY
OF TURKU

SAPENPURKUA JA SANASOTIA

1800-luvun lopun suomalaislehdistön
ärtynyt tunne- ja keskustelukulttuuri

Satu Sorvali

Turun yliopisto

Humanistinen tiedekunta
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Kulttuurihistoria
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen tohtoriohjelma (Juno)

Työn ohjaajat

Professori Marja Jalava
Tampereen yliopisto

Professori Hannu Salmi
Turun yliopisto

Tarkastajat

Dosentti Jani Marjanen
Helsingin yliopisto

Dosentti Tuomas Tepora
Tampereen yliopisto

Vastaväittäjä

Dosentti Jani Marjanen
Helsingin yliopisto

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck-järjestelmällä.

Kansikuva: Ina Roos (valokuvaaja), viimeistään 1898. Museovirasto, Historian kuvakokoelma. CC BY 4.0.

ISBN 978-951-29-9496-0 (Painettu)
ISBN 978-951-29-9497-7 (PDF)
ISSN 0082-6987 (Painettu)
ISSN 2343-3191 (Sähköinen)
Painosalama Oy, Turku, Suomi 2023

Äidilleni

TURUN YLIOPISTO

Humanistinen tiedekunta

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Kulttuurihistoria

SATU SORVALI: Sapepurkua ja sanasotia. 1800-luvun lopun suomalais-lehdistön ärtynyt tunne- ja keskustelukulttuuri

Väitöskirja, 217 s.

Tohtoriohjelma Juno

Joulukuu 2023

TIIVISTELMÄ

Tässä kulttuurihistorian alalle sijoittuvassa artikkeliväitöskirjassa tarkastellaan 1800-luvun lopun Suomen suuriruhtinaskunnan suomen- ja ruotsinkielisen lehdistön tunne- ja keskustelukulttuuria ärtymyksen kaltaisten tunteiden näkökulmasta. Kysymystä lähestytään sekä media- että tunnehistoriallisesta näkökulmasta tavoitteena luoda näistä kahdesta kulttuurista kulttuurihistoriallinen synteesi. Tutkimuksen pääaineisto koostuu kymmenen vuonna 1895 ilmestyneen sanomalehden yleisönosastokirjoituksista sekä muista aikakauden tunne- ja keskustelukulttuuria valottavista 1890-luvun sanomalehtiartikkeleista.

Tutkimus osoittaa, että modernit yleisönosastot syntyivät suomalaislehdistöön 1860-luvulla ja että 1890-luvun puoliväliin mennessä ne olivat vakiintuneet suurimpaan osaan suomen- ja ruotsinkielisiä lehtiä. Suurin osa kirjoittajista oli keskiluokkaisia miehiä ja vain pieni osa oli naisia. Keskustelualueet olivat eriytyneet vahvasti sukupuolten välille ja naisten julkinen ärtymyksen ilmaisu oli tabuluonteista.

Ärtymyksen kaltaisia tunteita pidettiin luonnollisina, mutta samaan aikaan niiden ilmaisusta tuli pidättäytyä uskonnollisista, sosiaalisista ja terveyssyistä. Tunteet katsottiin universaaleiksi ja niillä oli yhteys ihmisen biologiaan ja siten ruumiillisuuteen. Yleisönosastokirjoituksissa tunteet ilmenivät muun muassa tekstityypistä poikkeamisina, tekstin tehokeinoissa ja sanavalinnoissa. Ärtymyksen tunteiden ilmaisua motivoivat ensisijaisesti epäkohtien julkituominen ja epäoikeudenmukaisuuden kokemukset, mutta tunteiden ilmaisu oli myös retorinen keino. Ärtymyksen tunteet saivat usein alkunsa ylpeyden, häpeän ja kunnian kaltaisista tunteista.

1890-luvun lehdistössä vallinneeseen kireään ilmapiiriin, jatkuviin ”sanasotiin” ja kunnianloukkausjuttuihin olivat osallisina sekä lukijat että toimittajat vallitsevan lainsäädännön avustuksella. Taustalla vaikutti yhteiskunnallisten muutosten lisäksi kiistelyaiheiden pirstaloituminen sekä kirjoituksissa ilmaistujen tunteiden poliittisuus ja performatiivisuus. Ärtymyksen ja innostuksen kaltaisilla tunteilla oli erityisen tärkeä merkitys modernisaatioprosessissa, kun yhä useampi pääsi osallistumaan yhteiskunnalliseen keskusteluun sosiaaliseen taustaan katsomatta.

ASIASANAT: 1800-luku, digitaalinen historiantutkimus, lehdistö, lukijakirjeet, mediahistoria, moderni julkisuus, sanomalehdet, Suomen suuriruhtinaskunta, tunteiden historia, yleisönosastokirjoitukset.

UNIVERSITY OF TURKU

Faculty of Humanities

School of History, Culture and Arts Studies

Cultural History

SATU SORVALI: Bile boiling and wars of words. The irritated emotional and discursive culture of the late 19th-century Finnish press

Doctoral Dissertation, 217 pp.

Doctoral Programme Juno

December 2023

ABSTRACT

In this article-based dissertation in the field of cultural history, I examine the emotional and discursive culture of the press in the Grand Duchy of Finland at the end of the 19th century from the perspective of emotions such as irritation. The question is approached from both a media historical and the history of emotions' perspective with the aim of creating a cultural-historical synthesis of these two cultures. The main material for the study consists of the letters to the editor of ten newspapers published in 1895 and other newspaper articles from the 1890s.

The study shows that modern letters to the editor columns emerged in Finnish newspapers in the 1860s and by the mid-1890s they had established themselves in most Finnish- and Swedish-language newspapers. Most of the writers were middle-class men and only a small number were women. The areas of discussion were strongly segregated between the sexes and the public expression of women's irritation was explicitly forbidden.

Emotions such as irritation were considered natural, but at the same time, their expression had to be refrained from for religious, social, and health reasons. Emotions were seen as universal and linked to human biology and therefore to physicality. In the letters to the editor, emotions were expressed, for example, in deviations from the text type and in the means of textual expression. The expression of emotions of irritation was motivated primarily by the publicizing of grievances and experiences of injustice, but the expression of emotions was also a rhetorical device. Emotions of indignation often stem from emotions such as pride, shame, and honour.

The tense atmosphere in the press in the 1890s, the constant 'war of words' and libel cases, involved both readers and journalists, with the help of the prevailing legislation. In addition to social changes, the fragmentation of controversial issues and the political and performative nature of the emotions expressed in the writings also played a role. Emotions such as anger and enthusiasm played a particularly important role in the modernization process, as more and more people were able to participate in social debate, regardless of their social background.

KEYWORDS: 19th century, digital history research, Grand Duchy of Finland, history of emotions, letters to the editor, media history, modern public sphere, press, newspapers, reader letters.

Esipuhe ja kiitokset

Kun pohdin aikoinaan, mistä aiheesta kirjoittaisin pro gradu -tutkielmani, olin varma vain yhdestä asiasta: halusin tutkia Kansalliskirjaston Historiallisen sanomalehtikirjaston aineistoja. Sittemmin tästä verkkopalvelusta on kehkeytynyt digi.kansalliskirjasto.fi-palvelu, joka kattaa nykyään paljon muutakin kuin digitoidut 1800-luvun sanomalehdet. Pidin lehtiä merkittävänä kurkistusaukkona menneisyyden ihmisten elämiin, ehtymättömänä aineistomassana, josta löytyi aina jotain uutta. Näkemykseni ei ole muuttunut vuosien varrella, vaikka olen päässyt penkomaan lehtiä vuositolkulla, ja vaikka digilehtiin perustuvan uuden tutkimuksen määrä kasvaa joka vuosi hurjalla vauhdilla.

Huomasin graduaihetta pohtiessa, että 1800-luvun lopun yleisönosastoja oli tutkittu verrattain vähän. Halusin tarkastella niitä jostain erityisestä näkökulmasta, joten sovelsin niihin tunteiden historiaa. Siinä missä graduni käsitteli tunteenilmaisuja yhdessä 1890-luvun suomalaislehdessä, väitöskirjassani halusin laajentaa paitsi lehtiaineistoja myös syventää tutkimusnäkökulmaa tutkimalla nimenomaan ärtymyksen kaltaisia tunteita. Havaitsin myös tarpeen yleisönosastojen mediahistorialliselle tarkastelulle. Ajoittain on tuntunut, että olisin päässyt helpommalla soveltamalla ainoastaan mediahistoriallista näkökulmaa tutkimusaiheeseeni, mutta vaikka tunteiden historia on tuonut lisähaasteita, koen, että se on ollut inspiroivaa ja vaivansa arvoista. Olen saanut kurkistaa alati kehittyvään ja kiistelyyn, monitieteiseen ja nosteessa olevaan tutkimusalaan.

Koen itseni valtavan onnekaaksi monesta eri syystä. Minulla heräsi ajatus jatkoopinnoista heti gradun valmistumisen jälkeen, mutta päätin hakea opinto-oikeutta vasta joitain vuosia myöhemmin. Tapasin elokuussa 2017 silloisen kulttuurihistorian professorin, nykyisen Taideyliopiston vararehtorin Marjo Kaartisen Helsingissä Kiasman kahvilassa. Käytyämme läpi tutkimussuunnitelmaani, hän kysyi, miksi halusin hakeutua tohtoriopintoihin. Vastasin jotain ympärilyöreeä urakehityksen kannalta, mutta jälkepäin ajatellen en ehkä ollut täysin rehellinen itselleni tai sitten näkemykseni on muuttunut. Tärkein syy oli kuitenkin rakkaus ja into historiantutkimukseen. Haluan kiittää mahdollisuudesta tehdä väitöskirja juuri kulttuurihistoriaan.

Sain parhaat ohjaajat työlleni, joita olisin voinut koskaan toivoa. Professori Marja Jalavan tarkkanäköiset ja oivaltavat kommentit ja ehdotukset veivät tutkimustani

valtavasti eteenpäin. Olen kiitollinen siitä, että hän jatkoi ohjaamistani, vaikka vaihtoi Turusta Tampereen yliopistoon keväällä 2022. Professori Hannu Salmi on ollut aina ihailtavan positiivinen, kannustava ja idearikas. Nämä molemmat laajasti sivistyneet ja erittäin korkealle arvostamani ohjaajat tarjosivat apuaan ja tukeaan aina, kun sitä pyysin, olivat nopeasti tavoitettavissa ja heihin pystyi luottamaan.

Sain myös esitarkastajiksi juuri ne henkilöt, joita työhön ajateltiin sopivimpina ja joita sitten kysyttiin. Kiitos asiantuntemuksestanne ja erinomaisista tutkimukseni laatua parantaneista kommentteistanne, dosentit Jani Marjanen ja Tuomas Tepora. Huomionne terävöittivät ja täydensivät hienosti väitöskirjani yhteenveto-osiota. Kiitän myös lämpimästi Jani Marjasta suostumisesta vastaväittäjäkseni.

Koska kyseessä on artikkeliväitöskirja, osatutkimusten vertaisarvioitsijat ovat olleet merkittävässä osassa tutkimukseni laatua ja etenemistä. Kiitän suuresti heitä kaikkia, anonyymejä sekä läpinäkyvässä prosessissa toimineita: tutkijatohtori Reetta Eirasta, yliopistotutkija Heikki Kokkoa, dosentti Anna Kuisminia ja professori Pirjo Markkola.

Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa on oivallinen *pyöreän pöydän* perinne, jossa väitöskirjat saavat ennen esitarkastukseen lähettämistä vielä viime hetken evästyksset. Kiitän hyvistä havainnoista ja vinkeistä dosentteja Silja Laine ja Maarit Leskelä-Kärki.

Tein pitkään väitöskirjatyötä töiden ohessa, kunnes sain ensin vuoden apurahan Suomen Kulttuurirahastolta, jota seurasi puolitoista vuotta Svenska litteratursällskapet i Finlandin apurahakausia. Isot kiitokset näille rahoittajille siitä, että pystyin keskittymään täysipäiväisesti tutkimuksen tekemiseen. Kiitos myös pitkäaikainen työnantajani Kansallisarkisto positiivisesta suhtautumisesta opintoihini: pääjohtaja Päivi Happonen, entinen esihenkilöni, osaamisalueen johtaja Vili Haukkovaara, nykyinen esihenkilöni, tiiminvetäjä, ylitarkastaja Mikko Nykänen sekä suuresti arvostamani työtoverini, taisteluparini Astia-jatkokehitysprojektissa 2017–20, ylitarkastaja Satu Kantola.

Kiitän lämpimästi JUNO-tohtoriohjelmaa apurahoista konferensseihin ja tutkimuskuluihin sekä Turun yliopistosäätiötä kahdesta Granö-stipendistä, jotka mahdollistivat rauhalliset ja intensiiviset työskentelyjaksot Villa Tammekannin residenssissä Tartossa. Kiitos matka- ja työskentelyseurasta Anni Hella, Noora Kallioniemi, Anna-Leena Perämäki, Hanna-Reetta Schreck ja Niina Siivikko.

Kuten kaikki tutkijat tietävät, tiede syntyy yhteistyössä muiden kanssa. Olen saanut tutkimukseeni arvokasta palautetta kulttuurihistorian oppiaineen 1800–1900-lukujen tutkimusryhmässä, Sukupuoli, kirjoittaminen ja tekstuaalisuus -tutkimusryhmässä sekä oppiaineen omissa tutkimuspäivissä. Kiitos Mia Haittoniemi, Heidi Hakkarainen, Sari Hartikainen, Annikka Immonen, Juha Isotalo, Kimmo Ketonen, Petri Paju, Marja Pallassalo, Heli Rantala, Heikki Rosenholm, Pauliina Räsänen, Hanna-Reetta Schreck, Karoliina Sjö, Kirsi Tuohela, Miira Vuoksenranta ja te kaikki muut, jotka olette kommentoineet papereitani ja vinkanneet aineistoista, ja jotka olen unoh-
tanut mainita.

Suuresti arvostamaani ja ihaillemaani dosentti Heidi Kurvista haluan kiittää tu-
esta ja kannustuksesta läpi näiden vuosien sekä yhteistyöstä Sanoma- ja aikakaus-
lehdistön tutkimus digitaalisissa ympäristöissä -kurssin toteutuksilla.

Tutkijatohtori Noora Kallioniemelle, jota olen piinannut kuluneen vuoden ai-
kana lukemattomilla kysymyksillä liittyen väitösprosessin loppuosaan, haluaisin sa-
noa ”kiitos ja anteeksi”. Noora on vastannut minulle aina ystävällisesti ja kärsivälli-
sesti, antanut hyviä neuvoja ja vinkkejä, ja tsempannut.

Korona-aika toi omat mausteensa väitöskirjatyöskentelyyn, niin hyvässä kuin
pahassa. Vaikka olen luonteeltani introvertti, sosiaalinen eristäytyminen alkoi käydä
jopa minunkin voimilleni. Tilannetta helpotti maanantaiaamupäivisin Zoomissa ko-
koontuva, kulttuurihistorian nuorille tutkijoille suunnattu kirjoitusryhmä, johon osal-
listuivat 2020–23 vakituisesti väitöskirjatutkijat Annikka Immonen ja Marja Pallas-
salo, toisinaan myös Heikki Rosenholm. Kiitos mielenkiintoisista keskusteluis-
tamme ja antamastanne vertaistuesta! Ryhmämme kokoontumiset olivat minulle tär-
keitä. Erityiskiitokset Marjalle yhteenveto-osion oikoluvusta ennen esitarkastusta.

Tärkeä vertaisverkosto minulle oli (ja on) Kulttuurihistorian nuorten tutkijoiden
pääkaupunkiseudun jaosto. Kiitos väitöskirjatutkija Ritva Larva, että kutsuit minut
mukaan toimintaan heti alussa. Yhteiset illanvietot, kirjoitushetket, museokäynnit ja
lounastelut ovat olleet mieluisia. On ollut ilo tutustua teihin, Anna-Leena, Hanna-
Reetta, Heta A., Karoliina, Noora, Reetta ja Ritva.

Outside the academia, I would like to thank in particular my dear friend 2400
kilometres to the south. Melanie Schiegg: thank you for your friendship and for all
your support and encouragement over the years. We see each other far too rarely!
Will you join me for a gig or festival next summer?

Kiitos arkisista jutteluista Heidi H., Meeri, Soila ja Piia. Heidi V:lle, Terolle ja
Anitalle lisäksi kiitos keikkaseurasta! Timoa ja Azua kiitän lasten kaitsemisesta.

Valtavan suuret kiitokset lasten- ja omakotitalon hoitoavusta Helena Ekberg ja
Jarmo Nurmela. Kiitän lisäksi Helenaa ja Vieno Ekbergiä kiinnostuksesta väitöskir-
jaani kohti ja kannustuksesta vuosien varrella.

Äitini ja isäni, Tuula ja Hannu Pirhonen: suurkiitokset lastenhoidosta ja kannustuk-
sesta sekä siitä, että opetitte arvostamaan koulutusta. Äiti, ilman sinua en olisi tässä nyt.
Kiitos, että rohkaisit minua pyrkimään eteenpäin, hakemaan eri opintoihin, ja siitä että
olet ollut aina tukenani.

Lapset, olette antaneet iloa ja perspektiiviä elämään, ja pakotettua, mutta tervettä
balanssia vapaa-ajan ja töiden välillä. Kiitos siis siitä. Henu, kiitos kaikesta, muun mu-
assa luovan alan vertaistuesta, kannustuksestasi sekä hauskanpidosta videopelien, sci-
fisarjojen ja hevin merkeissä tämän työntäyteisen arjen lomassa.

Aurinkoisena syysiltana Vantaalla 15.10.2023

Satu Sorvali

Sisällys

Esipuhe ja kiitokset	6
Sisällys	9
Osajulkaisuluettelo.....	10
1 Tutkimuksen lähtökohdat ja tavoitteet.....	11
1.1 Tutkimustehtävä ja -kysymykset.....	11
1.2 Osatutkimusten tiivistelmät.....	15
1.3 Aiempi tutkimus.....	19
2 Aineistot ja metodologia	28
2.1 Yleisönosastokirjoitukset	28
2.2 Muut sanoma- ja aikakauslehtiartikkelit	35
2.3 Arkistoaineistot, historiikit ja muistelmat	36
2.4 Tunteiden historia ja sen menetelmät.....	39
3 Keskustelukulttuuri	49
3.1 Modernit yleisönosastot instituutiona	49
3.2 Ärtymyksen tunteita ilmaisevien yleisönosastokirjoitusten merkitys.....	57
4 Tunnekuulttuuri.....	63
4.1 Käsitukset ärtymyksen tyyppisistä tunteista ja niiden ilmaisun rajat käytännössä	63
4.2 Ärtymyksen ilmaisun motiivit	68
5 Johtopäätökset	72
Yhteenveto-osan lähdeluettelo.....	79
Alkuperäisjulkaisut.....	89

Osajulkaisuluettelo

Väitöskirjan yhteenveto-osa perustuu seuraaviin alkuperäisjulkaisuihin, joihin viitataan tekstissä roomalaisilla numeroilla I–IV.

- I Satu Sorvali. ”Pyydän nöyryimmästi sijaa seuraavalle” – Yleisönosaston synty, vakiintuminen ja merkitys autonomian ajan Suomen lehdistössä. *Historiallinen Aikakauskirja*, 2020; 3: 324–339.
- II Satu Sorvali. Onko syytä suuttua? Ärtymyksen ilmaisu 1890-luvun yleisönosastoissa. *Ennen ja Nyt: Historian Tietosanomat*, 2019; 2.
- III Satu Sorvali. Ärtymyksen merkitykset ja motiivit 1890-luvun Suomen lehtiartikkeleissa ja yleisönosastokirjoituksissa. *J@rgonia*, 2022; 39: 49–77.
- IV Satu Sorvali. Äkäiset akat ja kiivaat herrat – sukupuoli ja luokka ärtymystä määrittävinä tekijöinä 1890-luvun lehtikirjoituksissa. *Ennen ja Nyt: Historian Tietosanomat*, 2022; 3: 2–25.
- V Satu Sorvali. Kynäsotien aikakausi – 1890-luvun suomalaislehdistön valta ja vastuu riitakirjoitusilmiössä. *Media & viestintä*, 2023; 1: 23–43.

Artikkelien käyttöön väitöskirjan osajulkaisuina on saatu kustantajien lupa.

1 Tutkimuksen lähtökohdat ja tavoitteet

Moneksi illaksi sulkeutuu hän kamariinsa, on kärtyisä muulle perheelle, kävelee siellä edestakaisin lattiata, mieltii ja hikoilee. Tarttuu sitten jo eräänä iltana kynään, ottaa paperia ja piirtää sen yläreunaan hitaasti ja painavasti sanat: Arvoisa Toimitus.¹

Kirjailija Kalle Kajander kuvasi vuonna 1899 ilmestyneessä teoksessaan *Kunnanmiehiä* kunnianhimoista Jussilan isäntää, joka halusi kohota säädyssään ja päästä edustamaan talonpoikia valtiopäiville. Jussila pelkäsi, ettei hänellä olisi tarpeeksi kannattajia pian lähestyvissä vaaleissa ja pohti, pitäisikö lähettää itseään kehuva teksti sanomalehteen. Ja jos lähettäisi, kehtaisiko siihen rustata oman nimen vai pitäisikö tekaista joku nimi – vaaroja liittyi kumpaankin vaihtoehtoon. Tragikoominen teos kuvaa, kuinka vaikeaa arvoasteikossa nousu oli ja miten tällaisiin ”nousukkaisiin” 1800-luvun lopussa suhtauduttiin. Se kertoo myös sanomalehtien roolista kansalaisäänien foorumina ja yhteiskunnan mielipidevaikuttajina. Vaikka kirja on fiktiivinen, se avaa tämän väitöskirjan kannalta kiintoisan näkökulman sanomalehtien keskustelukulttuuriin, lukijakirjeisiin ja niiden kirvoittamiin tunteisiin. Media rakensi, muokkasi ja välitti tunteita – aivan kuten nykyäänkin.

1.1 Tutkimustehtävä ja -kysymykset

Tämän tunteiden historian ja mediahistorian näkökulmia yhdistävän väitöskirjan tavoitteena on tutkia 1800-luvun lopun Suomen suuriruhtinaskunnan tunne- ja keskustelukulttuuria ärtymyksen kaltaisten tunteiden näkökulmasta käyttäen aineistona 1890-luvun sanomalehtiä. Tavoitteena on rakentaa näiden kahden näkökulman kautta tutkimuskohteista kulttuurihistoriallinen synteesi. Nimitän tutkimani tunnejoukkoa ”ärtymyksen kaltaisiksi tunteiksi”, mutta aikalaiset viittasivat näihin tunteisiin esimerkiksi sanoilla ”viha”, ”kiivaus”, ”äreys” ja ”kiukku”. Käsitän tämän tun-

¹ Kajander 1899, 126.

nejoukon filosofi Ludwig Wittgensteinin *perheyhtäläisyyden* käsitteen hengessä eli tutkimillani tunteilla ja niiden ilmaisulla on joitain limittäisiä yhteisiä ominaisuuksia, ne eivät ole vain jokin satunnainen otos eri tunteita.² Ymmärrän keskustelukulttuurilla erilaisia ilmaisu- ja kommunikointitapoja, joita tarkastellussa yhteisössä, tässä tapauksessa sanomalehdistössä käytetään. Tunnekuulttuurilla taas tarkoitan yhteisöä, jossa jaetaan samoja käsityksiä tunteista, niiden ilmaisusta sekä ilmaisun rajoista.

Nykyäikää on kutsuttu erittäin emotionaaliseksi, on viitattu jopa ”vihan aikakautteen” (*age of anger*) ja tätä on perusteltu muun muassa populististen liikkeiden suosion nousulla. Suurien ihmismassojen aktivointiin tähtäävien liikkeiden ja yhteiskunnallisia muutoksia ajavien tahojen retoriikassa on hyödynnetty negatiiviseksi katsottuja tunteita kuten vihaa.³ Tämänäyttypisiä aikakausia vaikuttaa olleen aiemminkin, Suomen tapauksessa esimerkiksi ajanjaksona, joka ulottui sosialistien agitointitoiminnan aloittamisesta 1800- ja 1900-lukujen vaihteesta sisällissodan jälkipolmiikkiin 1910-luvun loppuun, jolloin keskustelu oli vielä monin kerroin aggressiivisempää kuin tällä hetkellä.⁴ Myös 1890-luvun Suomea on aiemmassa tutkimuksessa luonnehdittu tunnepitoiseksi.⁵ Tulkintani mukaan ”tunnepitoinen” ei tarkoita sitä, että ihmiset olisivat tunneherkempiä tai ilmaisisivat tunteita enemmän kuin jonkun toisen aikakauden ihmiset, vaan että tunteet ja niiden merkitykset ja vaikutukset yhteiskuntaan ovat erityisen huomion kohteena ja ajankohtainen puheenaihe. Tällaiset aikakaudet ovat kiinnostavia tunteiden historian kannalta, koska niiden kautta avautuu mahdollisuus tarkastella tunteisiin eri aikoina liitettyjä merkityksiä, standardeja ja normeja. Tunteilla on oma historiansa, ne muuttuvat ajan saatossa ja vaikuttavat suurelta osin yhteiskunnallisiin muutoksiin. Media-aineistot tarjoavat oivallisen lähdeaineiston tunteiden historian tutkimukseen.

Tutkimukseni pääaineisto koostuu 1890-luvun yleisönosastokirjoituksista. Ne ovat yksi väitöskirjani tutkimuskohde ja tutkin niitä itsessään, mutta käytän kirjoituksia lähdeaineistona myös niiden tutkimuskysymysten osalta, jotka eivät liity suoraan yleisönosastoihin. Yleisönosastokirjoitukset toimivat siten joko tutkimuskohteina ja lähdeaineistona tai pelkästään lähdeaineistona perustuen kulloiseenkin näkökulmaan ja tutkimuskysymykseen. 1800-luvun lopun yleisönosastokirjoitukset on pitkälti sivuutettu aiemmassa tutkimuksessa, vaikka ne avaavat tämän aikakauden suomalaisyhteiskuntaan monia kiinnostavia näkökulmia, muun muassa kansalaisvaikuttamiseen, keskustelukonventioihin ja sanomalehtien modernisoitumiseen.

Tutkin 1890-lukua, koska se oli käännteentekevää aikaa käynnissä olevien yhteiskunnallisten muutosten, modernin julkisuuden läpilyönnin sekä lehtien toimitta-

² Ks. tarkemmin luku 2.4 Tunteiden historia ja sen menetelmät.

³ Frevert 2023, 20–36, 179–193; Pankaj 2017; Wahl-Jorgensen 2019a, 2–3.

⁴ Rajavuori 2021.

⁵ Bergholm 2002, 181–196.

misen ammatillistumisen myötä. Sääty-yhteiskunta oli muuttumassa kansalaisyhteiskunnaksi, jossa yhä useammalla oli pääsy sanomalehtien äärelle ja parhaimmassa tapauksessa mahdollisuus ja tahtoa osallistua niissä käytyihin keskusteluihin itsekin.⁶ Rooliltaan lehdistö oli muuttumassa perinteisestä kansansivistäjästä aatteelliseksi mielipidevaikuttajaksi, joka näkyi muun muassa kiistelyaiheiden suurena kirjona ja kiivaina ”sanasotina”.⁷ Vuosikymmenen alkupuoli oli näennäisesti suvontovaihetta ennen myrskyä – mutta pinnan alla kyti. Venäläistämistoimenpiteet alkoivat kiristyä vuoden 1890 postimanifestin myötä, jolloin Suomen postilaitos yhdistettiin Venäjän postilaitokseen. Sanomalehdistö oli alistettu sensuurin kovakouraisiin käsiin, joka ilmeni jatkuvina painoesteinä ja vuosikymmenen loppua kohti myös varoituksina, toimittajien erottamisina ja lehtien lakkautuksina.⁸ Työväki oli vähitellen järjestäytymässä ja aktivoitumassa, mutta luokkien väliset aggressiivisimmat ulostulot ja vastakkainasettelut olivat edessä vasta 1900-luvun alussa.

Väitöstutkimukseni tuottaa uutta tietoa 1800-luvun lopun tunne- ja keskustelukulttuurista ärtymyksen kaltaisten tunteiden näkökulmasta, ja se kasvattaa ymmärrystä lukijoista sisällöntuottajina, lehdistön modernisoitumisesta ja toimittajan työn ammatillistumisesta. Tutkimusaiheen ja -näkökulman valinta on eettinen, mutta myös poliittinen teko⁹ ja toivonkin, että tutkimuksestani olisi hyötyä nykyajan keskustelukulttuurin ongelmien ja haasteiden kanssa, jos ei välttämättä konkreettisia täsmätyökaluja tarjoavana, niin vähintään keskustelun herättäjänä.

Esitän seuraavassa taulukossa tutkimuskysymykseni ja artikkelit, jotka vastaavat näihin kysymyksiin:

⁶ Leino-Kaukiainen 2007, 434; Leino-Kaukiainen 1988, 443–444; Salokangas & Tommila 1998, 77–78.

⁷ Landgren 1988, 338; Leino-Kaukiainen 1988, 432, 451, 612–613; Osatutkimus V.

⁸ Leino-Kaukiainen 1988, 554–559; Leino-Kaukiainen 1984, 130–194.

⁹ Frigren 2017, 46–47; Immonen 1996, 32; Leskelä-Kärki 2006, 84–85, 633–636.

**Päätutkimuskysymys: Millainen 1800-luvun lopun Suomen suuriruh-
tinaskunnan tunne- ja keskustelukulttuuri oli ärtymyksen kaltaisten
tunteiden näkökulmasta tarkasteltuna?**

Tutkimuskysymys	Artikkeli/osatutkimus
<p>Millainen 1890-luvun kes- kustelukulttuuri oli yleisön- osastokirjoitusten näkökul- masta tarkasteltuna?</p>	<p>I ”Pyydän nöyrimmästi sijaa seuraa- valle” – Yleisönosaston synty, vakiin- tuminen ja merkitys autonomian ajan Suomen lehdistössä.</p> <p>II Onko syytä suuttua? Ärtymyksen il- maisuu 1890-luvun yleisönosastoissa.</p> <p>V Kynäsotien aikakausi – 1890-luvun suomalaislehdistön valta ja vastuu riit- takirjoitusilmiössä.</p>
<p>Mitä ärtymyksen kaltaisilla tunteilla ymmärrettiin ja mi- ten nämä tunteet ilmenivät sanomalehtijulkisuudessa?</p>	<p>II Onko syytä suuttua? Ärtymyksen il- maisuu 1890-luvun yleisönosastoissa.</p> <p>III Ärtymyksen merkitykset ja motiivit 1890-luvun Suomen lehtiartikkeleissa ja yleisönosastokirjoituksissa.</p> <p>IV Äkäiset akat ja kiivaat herrat – suku- puoli ja luokka ärtymistä määrittävinä tekijöinä 1890-luvun lehtikirjoituk- sissa.</p> <p>V Kynäsotien aikakausi – 1890-luvun suomalaislehdistön valta ja vastuu riit- takirjoitusilmiössä.</p>
<p>Mikä motivoi ärtymyksen kaltaisten tunteiden julkista ilmaisua?</p>	<p>II Onko syytä suuttua? Ärtymyksen il- maisuu 1890-luvun yleisönosastoissa.</p> <p>III Ärtymyksen merkitykset ja motiivit 1890-luvun Suomen lehtiartikkeleissa ja yleisönosastokirjoituksissa.</p> <p>IV Äkäiset akat ja kiivaat herrat – suku- puoli ja luokka ärtymistä määrittävinä tekijöinä 1890-luvun lehtikirjoituk- sissa.</p> <p>V Kynäsotien aikakausi – 1890-luvun suomalaislehdistön valta ja vastuu riit- takirjoitusilmiössä.</p>

1.2 Osatutkimusten tiivistelmät

Käyn seuraavaksi läpi väitöskirjan osatutkimusten tavoitteet, tutkimuskysymykset ja -menetelmät sekä tulokset.

Osatutkimus I. ”Pyydän nöyrimmästi sijaa seuraavalle” – Yleisönosaston synty, vakiintuminen ja merkitys autonomian ajan Suomen lehdistössä. *Historiallinen Aikakauskirja*, 2020; 3: 324–339.

1800-luvun lopun suomalaislehdistön yleisönosastoja on käsitelty aiemmassa tutkimuksessa hyvin vähän. En ole löytänyt ainuttakaan 1980-luvun jälkeen julkaistua vertaisarvioitua artikkelia tai monografiaa, jossa niitä olisi tutkittu. *Suomen lehdistön historia* -kirjasarjassa 1800-luvun yleisönosastot saivat vain muutaman sivun pituisen maininnan, jossa niiden vakiintuminen ajoitettiin tulkintani mukaan liian myöhään, 1900-luvun puolelle.¹⁰ Jotta pystyin tutkimaan 1800-luvun lopun julkista keskustelukulttuuria, minun piti selvittää ensin yleisönosastojen taustaa ja merkitystä suomalaislehdistössä. Kysyin artikkelissa, milloin ja miten modernit yleisönosastot syntyivät ja vakiintuivat autonomian ajan lehdistöön sekä millaisia ne olivat ulkoasultaan ja rakenteeltaan 1890-luvulla. Artikkelin tavoitteena oli kuvata yleisönosastojen merkitystä 1800-luvun lopun suomalaislehdistössä.

Valitsin esitutkimuksen perusteella vertailuun vuosikerrat 1885, 1890 ja 1895 ja luetteloin, kuinka monesta lehdestä löytyi moderneja yleisönosastoja.¹¹ Kartoitin samalla maaseutukirjeosastojen¹² lukumäärät saadakseni vertailupintaa toiseen lukijakirjetyyppiin. Etsin osastot tekemällä hakuja ja selaamalla aineistoa Kansalliskirjaston Digipalvelussa.

Suomenkielinen lehdistö kehittyi eriaikaisesti ruotsinkielisen kanssa, mikä näkyi myös modernin yleisönosaston synnyn ja vakiintumisen kohdalla. Osaston otti ensimmäisenä käyttöön *Helsingfors Dagblad* 1860-luvun lopussa, jonka jälkeen ne levisivät ja vakiintuivat ensin ruotsinkieliseen lehdistöön 1880-luvulla ja 1890-luvulta lähtien suomenkieliseen lehdistöön. *Helsingfors Dagbladin* esikuvana toimivat todennäköisesti ruotsalainen lehdistö sekä liberaalinen ihanne vapaasta lehdistöstä, jossa kansalainen sai ilmaista mielipiteensä valtiosta riippumattomana. 1890-luvun puolivälissä yli 80 prosentissa sanomalehtiä oli moderni yleisönosasto ja niiden lukumäärä oli ylittänyt maaseutukirjeosastojen määrän. 1890-luvun puolivälin yleisönosastojen nimi oli pelkistetysti joko ”Från allmänheten” tai ”Yleisöltä” ja ne

¹⁰ SLH-sarjan osassa 2 annettu ajoitus perustui kahteen vuosikymmeneen vanhaan tutkielmaan, joiden alkuperäisaineistot olivat 1900-luvun puolelta. Ks. kritiikki tarkemmin, osatutkimus I, 325–326.

¹¹ Ks. *modernin yleisönosaston* kriteerit luku 2.1 Yleisönosastokirjoitukset.

¹² Ks. *maaseutukirjeen ja -osaston* määritelmät luku 2.1 Yleisönosastokirjoitukset.

julkaistiin nelisivuisten sanomalehtien sivuilla 3 ja 4. Yleisönosastoja ei julkaistu joka numerossa, mutta kun se julkaistiin, se sisälsi 1–3 kirjettä, joilla oli omat alaot-sikkonsa. Noin puolet vuoden 1895 yleisönosastokirjoituksista oli proaktiivisia eli ne esittelivät uuden aiheen, ja loput olivat vastineita johonkin lehdessä jo aiemmin käsiteltyyn asiaan. Ainaisesta tilanpuutteesta kärsivien sanomalehtien palstatilat vaihtelivat suuresti, mikä vaikutti julkaistujen kirjoitusten määrään ja niiden pituuteen.

1890-luvun puolivälin modernien yleisönosastojen otsikot ja sijainnit sivuilla olivat vakiintuneita ja hyvin yhteneväisiä, ja tämä osoittaa, että lehdet ottivat mallia toisiltaan. Se kertoo toisaalta myös lehtien sisältöjen modernisoitumisesta ja toimistustyön ammatillistumisesta. Modernien yleisönosastojen vakiintuminen mahdollisti yhdessä muiden yhteiskunnallisten muutosten, kuten luku- ja kirjoitustaidon kasvun, sanomalehtien yleistymisen ja alempien sosiaaliluokkien aktivoitumisen kanssa sen, että yhä useammalla oli mahdollisuus ja uskallus ilmaista näkökantojaan julkisesti. Lukijat ja sanomalehdet hyötyivät toisistaan. Lukijat pääsivät mukaan yhteiskunnalliseen keskusteluun ja saattoivat samalla rakentaa omaa identiteettiään ja statustaan kirjoittamisen kautta. Toimittajat saivat lukijoiden avustuksella kiinnostavaa ja viihdyttävää sisältöä lehtiinsä, vaikkakin vaikuttivat suhtautuneen lukijakirjeisiin usein ylemmydentuntoisesti.

Osatutkimus II. Onko syytä suuttua? Ärtymyksen ilmaisu 1890-luvun yleisönosastoissa. *Ennen ja Nyt: Historian Tietosanommat*, 2019; 2.

Tämän määrällistä ja laadullista tutkimusta yhdistelevän artikkelin tavoitteena oli selvittää, miten yleisönosastokirjoituksissa ilmaistiin ärtymystä ja kuinka yleistä se oli suhteutettuna kaikkiin yleisönosastokirjoituksiin. Sovelsin tunteiden historian metodologiaa ja kehittämäni kriteeristöä, jonka avulla luokittelin kirjoitukset ”ärtyneiksi”. Selvitin lisäksi yleisönosastokirjoittajien taustaa, mistä aiheista kirjoitettiin ja mistä ilmaistiin ärtymystä. Tarkastelin näitä asioita sekä kokonaisuuden kannalta että sanomalehdittäin.

Yleisönosastokirjoittaja ilmaisi harvoin olevansa vihainen tai ärtynyt, joten tunteita piti etsiä tekstin sisään piilotettuina. Havaitsin ärtymyksen kaltaiset tunteet tarkkailemalla tunteisiin liittyviä metaforia, sanontoja ja tekstin tehokeinoja, kuten harvennusta ja huutomerkkejä. Tunteet ilmenivät myös tekstityypistä poikkeamisina, esimerkiksi tavanomaisten kohteliaisuuksien puutteena. Ironiset ja ivalliset, ärtymystä ilmaisevat kirjoitukset oli mahdollista erottaa siitä, että asioita kommentoitiin tavalla, joka soti kontekstia vastaan. Jossain tapauksissa tulkinta oli helppo, kun suurin osa edellä mainituista kohdista täyttyi ja kun tekstissä syytettiin kovasanaisesti toista osapuolta, mutta toisinaan rajanveto oli vaikeaa. En luokitellut epäkohdista raportoivia tekstejä suoraan ”ärtyneisiin”, vaan jokin edellä mainituista kriteereistä

tuli myös täytyä. Luokittelun tuloksena selvisi, että noin kolmasosassa mielipidekirjoituksia ilmaisiin ärtymykseen viittaavia tunteita.

Noin 70 % yleisönosastokirjoittajista oli anonyymejä ja pseudonyymejä ja vastoin ennako-oletusta ärtymystä ilmaisevissa yleisönosastokirjoittajissa oli suhteessa hieman useammin nimellään kirjoittavia. Kirjoittajan sukupuoli ei tullut esiin suurimmassa osassa kirjoituksia, mutta niissä, joissa se ilmaistiin suoraan tai välillisesti, suurimman osan muodostivat miehet. Varmuudella naiseksi tulkittavia kirjoittajia oli ainoastaan kaksi prosenttia kaikista kirjoittajista. Harvemmin kuin joka toisessa kirjeessä kerrottiin kirjoituspaikkakunta, mutta niiden perustella, joissa se tuli ilmi, voidaan todeta kirjoituksia tulleen ympäri Suomea ja joitain ulkomailta saakka. 70 prosenttia ei kertonut ammatillista tai sosiaalista taustaansa, mutta aiemman tutkimuksen perusteella voidaan päätellä, että suurin osa kirjoittajista oli keskiluokkaisia. Keskusteluaiheet vaihtelivat paljon, mutta kotimaan ajankohtaiset yhteiskunnalliset asiat korostuivat niin ärtyneissä kirjoituksissa kuin yleisönosastokirjoituksissa ylipäätään. Lisäksi ärtyneissä kirjoituksissa käsiteltiin usein kunnianloukkausasioita. Ulkomaan asioihin ei puututtu lainkaan, mikä saattoi johtua sensuurista tai lukijakirjeiden konventioista.

Osatutkimus III. Ärtymyksen merkitykset ja motiivit 1890-luvun Suomen lehtiartikkeleissa ja yleisönosastokirjoituksissa. *J@rgonia*, 2022; 39: 49–77.

Tämän artikkelin tavoitteena oli selvittää, mitä merkityksiä ja sisältöjä 1800-luvun lopun luku- ja kirjoitustaitoiset ihmiset liittivät ärtymyksen kaltaisiin tunteisiin ja niiden julkiseen ilmaisuun. Lähestyin asiaa Kansalliskirjaston Digipalvelusta hakujen avulla keräämiäni 1890-luvun sanoma- ja aikakauslehtiartikkelien kautta, jotka useimmiten kuvasivat tällaisten tunteiden säätelyn merkitystä. Vertasin käsityksiä käytännön tasoon eli ärtymyksen kaltaisia tunteita ilmaiseviin yleisönosastokirjoituksiin ymmärtääkseni aikakauden tunnekulttuuria ja -normeja. Tutkin lisäksi artikkelissa ärtymyksen kaltaisten tunteiden motivaattoreita.

Sovelsin tutkimuksessa historioitsija Thomas Dixonin menetelmää, jossa menneisyydessä ilmaistuja tunteita tutkitaan hajottamalla tunteet toisiinsa liittyviin osiin ja tutkimalla niiden historiaa. Nämä komponentit voivat olla esimerkiksi visuaalisia, tekstuaalisia ja ruumiillisia tuntemuksia, metaforia, uskomuksia ja narratiiveja.

Ärtymyksen kaltaisten tunteiden hillintää korostettiin erityisesti uskonnollisissa ja kasvatusta korostavissa lehtiteksteissä, mutta käytännön tasolla niitä saatettiin ilmaista hyvinkin vapaasti yleisönosastoilla. Erotin ärtymyksen kaltaisten tunteiden komponenteista jaon kahdenlaiseen vihaan: jumalalliseen, pyhään ja hyväksytyyn vihaan sekä ihmisen henkilökohtaiseen kiellettyyn vihaan. Ärtymyksen katsottiin tarttuvan ja olevan yhteydessä sivistystasoon. Se myös haittasi terveyttä ja aiheutti

väkivallan uhan. Joissakin teksteissä tuli esiin yhteys vuosisatoja vanhaan humoraa-lioppiin.

Tunteiden ilmaisun motivaattorina toimi useissa tapauksissa henkilökohtaisen tai kollektiivisen kunnian puolustaminen. Tukeuduin historioitsija Monique Scheer-*in tunnekäytänteen* teoriaan osoittaessani, että yleisönosastot toimivat paikkoina, joissa harjoitettiin ja jaettiin ärtymyksen kaltaisiin tunteisiin liittyviä tunnekäytän-teitä.

Osatutkimus IV. Äkäiset akat ja kiivaat herrat – sukupuoli ja luokka ärtymystä määrittävinä tekijöinä 1890-luvun lehtikirjoituksissa. *Ennen ja Nyt: Historian Tietosanomat*, 2022; 3: 2–25.

Selvitin tässä artikkelissa, miten sukupuoli ja luokka kytkeytyivät ärtymyksen kal-taisten tunteiden ilmaisuun. Tutkin 1800-luvun lopun suomalaista tunnekulttuuria ottamalla vertailuun aiemmin keräämäni ärtymystä ilmaisevat yleisönosastokirjoi-tukset sekä Kansalliskirjaston Digipalvelusta hakutoiminnon kautta kokoamani leh-tiartikkelit, jotka kuvasivat tunnenormeja sukupuolen ja luokkataustan näkökul-masta.

Osoitin artikkelissa, että vaikka yhteiskunta oli muutoksessa, tunnekäsitysten ja käytännön tasolla nojattiin edelleen vanhaan, luterilaisia arvoja korostavaan kasvat-smalliin sekä sääty-yhteiskuntaan. Näitä näkemyksiä perusteltiin muun muassa naisten ja miesten biologisilla eroilla sekä vetoamalla yhteiskunnalliseen järjestyk-seen. Naisten julkinen ärtymyksen ilmaisu oli implisiittisesti kielletty, kun taas mie-het saattoivat ilmaista ärtymystä vapaammin. Miehillä ärtymyksen ilmaisuun liittyi-vät usein kunnian ja häpeän kaltaiset tunteet. Henkilökohtaisen tai kollektiivisen kunnian loukkaus otettiin vakavasti.

Alemmista sosiaaliluokista tulevilta kirjoittajilta ärtymystä siedettiin huonom-min kuin keski- ja yläluokalta, mutta toisin kuin sukupuolen osalta, tältä osin normit olivat muutoksessa ja yleisönosastoilla kuultiin äkäisiä soraääniä kaikilta yhteiskun-tatasoilta.

Osatutkimus V. Kynäotien aikakausi – 1890-luvun suomalaislehdistön valta ja vastuu riitakirjoitusilmiössä. *Media & viestintä*, 2023; 1: 23–43.

Tutkin tässä artikkelissa 1890-luvulla vallinnutta edistystä korostavaa ja innostu-*nutta*, mutta samanaikaisesti riitaisaa keskustelukulttuuria, joka loi pohjaa seuraavan vuosisadan kärjistyneille yhteenotoille. Kuvasin artikkelissa, miten aikalaiset käsit-tivät tämän yleisönosastoillakin ilmenneen ”riitakirjoitusilmiön” ja millaista valtaa ja vastuuta sanomalehdillä oli asian suhteen aikakauden pääasiallisena

mediavälineenä. Käsittelin lisäksi artikkelissa sanomalehdistön ja yleisön monita-hoista ja hierarkkista suhdetta toisiinsa.

Käytin lähdeaineistona paitsi keräämiäni ärtymystä ilmaisevia yleisönosastokir-joituksia myös ilmiötä taustoittavia, Kansalliskirjaston Digipalvelusta hakujen kautta löydettyjä 1890-luvun lehtiartikkeleita.

Taustoittaakseni riitakirjoitusilmiön olemassaoloa, tein siihen liittyville ydinkä-sitteille frekvenssianalyysejä eli tutkin, kuinka usein näitä käsitteitä käytettiin suo-men- ja ruotsinkielisissä sanomalehdistössä suhteessa julkaistuun sivumäärään. Frekvenssianalyysi osoitti, että käsitteiden käyttö yleistyi 1880-luvulta lähtien, joka tuki tulkintaani riitakirjoitusilmiön noususta. Koska tällaiseen työkaluun liittyy kui-tenkin epätarkkuuksia, täydensin tutkimusta laadullisella analyysillä.

Sanomalehdistö nähtiin 1800-luvulla kansan kasvattajina ja sivistäjinä, mutta modernin julkisuuden, toimittajan työn ammatillistumisen ja yhteiskunnallisten muutosten vuoksi tuo rooli alkoi vähitellen muuttua aatteelliseksi mielipidevaikutta-jaksi. Tämä näkyi muun muassa kiistelyaiheiden hajontana, kantojen jyrkentymisenä ja jatkuvina yhteenottoina, joissa lukijat kiistelivät keskenään ja toimittajat keske-nään – toisinaan myös lukijat ja toimittajat keskenään. Kaikki osapuolet olivat yhtä mieltä siitä, ettei kiistelyn tullut mennä henkilökohtaisuuksiin, mutta kiistelyn tar-peellisuus jakoi mielipiteitä. Toiset katsoivat asioiden edistyvän sen avulla, toiset taas pitivät kiistelyä vastenmielisenä ja haitallisena oppimattomalle yleisölle. Leh-distöllä oli valtaa riitakirjoitusilmiön ylläpitämisessä julkaisemalla poleemisia kir-joituksia, mutta sillä oli myös vastuuta, jonka se itse tunnisti ja tunnusti. Tuo vastuu oli moraalista, sosiaalista, taloudellista, lainsäädännöllistä ja imagollista, ja se sai toimittajat pohtimaan riitakirjoittelun rajoittamiseen ratkaisuja. Niitä olivat muun muassa hyvän keskusteluesimerkin näyttäminen, toimittajien ammatillisen yhteis-työn lisääminen, nimettömien kirjoitusten karsiminen ja lähdekriittisyyden kasvatta-minen.

1.3 Aiempi tutkimus

Analysoin seuraavaksi sellaisia mediahistorian ja tunteiden historian aiempia tutki-muksia Suomessa ja kansainvälisesti, jotka liittyvät olennaisesti väitöskirjani aiheeseen.

Suomessa toteutettiin 1970–80-luvuilla historioitsija Päiviö Tommilan johdolla valtava Suomen lehdistön historia -hanke, jossa tutkittiin suomalaislehdistöä sen alkuajoista¹³ nykypäivään saakka ja julkaistiin 1985–92 kymmenosainen, tuhansia si-vuja kattava kirjasarja. Kolme ensimmäistä osaa käsittelivät sanomalehdistöä edeten

¹³ Ensimmäisenä ”suomalaisena” sanomalehtenä on yleisesti ottaen pidetty Aurora-seu-ran 1771 perustamaa *Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo*. Tommila 1988b, 48.

kronologisesti teemoittain, neljäs osa käsitteli paikallislehdistöä ja osat 5–7 olivat hakuteoksia, joissa luetteloiitiin kuhunkin lehteen liittyvät tärkeimmät nimet, paikat, luvut ja kartat sekä selostettiin lyhyesti lehden linjaukset ja elinkaari. Osat 8–9 käsitelivät aikakauslehdistöä teemoittain ja osa 10 esitteli aikakauslehtien kehityslinjoja.

Olen kirjasarjan osalta hyödyntänyt erityisesti historioitsijoiden Pirkko Leino-Kaukiaisen ja Lars-Folke Landgrenin tekemää 1800-luvun lopun lehdistön perustutkimusta esimerkiksi lehtien levikeistä, niiden ideologioista ja toimittajien ammatillistumisesta. Kirjasarjasta puuttuu kuitenkin tutkimukseni kannalta oleellinen osa, yleisönosastot instituutiona ja ylipäätään sanomalehtien lukijasuhteen käsittely jää niissä pieneen osaan.

Työhön osallistunut historioitsija Raimo Salokangas on myöhemmin todennut, että hanke suuntautui vahvasti historian tutkimukseen, eikä niinkään media- tai viestintäalaan, ja lehdistö nähtiin historian tutkimuksen lähdeaineistona, ei itsessään tutkimuskohteena. Hankkeen päätavoitteena oli tutkia lehdistöjärjestelmän rakentamista ja selvittää lehtien taustoja poliittisesta näkökulmasta, jolloin lehtien sisällön tutkimus journalistisesta ja empiirisestä näkökulmasta jäi huomattavasti pienempään osaan. Salokangas viittasi viestinnän tutkija Paddy Scannellin ajatukseen tutkijoiden ensimmäisestä sukupolvesta, joka tuottaa jonkin (media)instituution perustutkimuksen ja toisesta sukupolvesta, joka syventää tätä tutkimusta. Salokankaan mukaan ensimmäinen sukupolvi tuotti välinehistoriaa (medium history), seuraava mediahistoriaa (media history) ja kolmas tuottaa viestintähistoriaa (communication history), joka yhdistää eri mediat toisiinsa.¹⁴

Koska SLH-hanke *lehdistöhistoriana* edusti selkeästi ensimmäistä sukupolvea ja koska sen pääpaino oli poliittisten linjojen tutkimuksessa, on ymmärrettävää, että sisältöjen puolesta tutkijoiden katse kohdistui enimmäkseen toimittajien tuottamiin sisältöihin, erityisesti pääkirjoituksiin ja että lukijoista kiinnostivat lähinnä heidän puoluekantansa, ei lukijuutensa. Poikkeuksen tekivät maaseutukirjeet, eräs lukijakirjeiden muoto, jota käsiteltiin hankkeen piirissä jonkin verran.¹⁵ Palaan maaseutukirjeen konseptiin tuonnempana. Hankkeeseen osallistunut tiedotusopin tutkija Pertti Hemánus piti lukijoiden ja sanomalehtien suhdetta toisiinsa historiallisesti muuttuvana, mutta totesi, että sitä oli tiedon puutteen vuoksi vaikea, ellei jopa mahdotonta tutkia lehdistöhistoriallisesta näkökulmasta.¹⁶

¹⁴ Salokangas 2012, 78–82; Salokangas 2005, 485–487; Salokangas 2002, 102–104. Ks. myös Vuorio 2009, 39–42.

¹⁵ Ks. esim. Landgren 1988, 372–374; Leino-Kaukiainen 1988, 577–579; Nygård 1987, 132–135; Tommila 1988c, 200–204; Tommila 1979.

¹⁶ Hemánus 1988, 467. Ks. myös Leino-Kaukiainen 1984, 287.

Kirjallisuuden tutkija Clas Zilliacuksen ja historioitsija Henrik Knifin 1985 julkaisemasta *Opinionens tryck: En studie över pressens bildningsskede i Finland* -teoksesta puuttuvat yhtä lailla yleisönosastot. Sen aikajänne tosin kattoi suomalaislehdet vain 1860-luvun alkupuolelle, jolloin ei vielä ollut olemassa modernia yleisönosastoa¹⁷, mutta toisaalta teoksessa ei myöskään käsitellä varhaisempia lukijakirjeitä.¹⁸

Suomalaisen mediahistorian osalta on tunnustettu, että aiempi tutkimus on ollut välinekeskeistä muutoinkin kuin lehdistön osalta, rajautunut yksittäisiin toimijoihin ja mediataloihin sekä mediatekstien tarkasteluun.¹⁹ Tässä valossa ei ole yllättävää, että yleisönosastot jäivät hyvin pieneen osaan näissä edellä mainituissa teoksissa ja että lukijoiden tarkastelu sisällöntuottajina sekä lukijoiden ja toimitusten suhde toisiinsa on jäänyt vähemmälle huomiolle. SLH-hankkeen osalta yleisönosastojen poisjättämisen taustalla ei todennäköisesti ollut mitään tietoista valintaa, vaan realiteetit: perustutkimus puuttui, tutkimuksen tavoitteet olivat laajat, aineistomäärä oli valtava, eikä sen läpikäymiseen ollut vielä juurikaan digitaalisia menetelmiä ja aika- ja henkilöresurssit olivat kuitenkin rajallisia. Lisäksi tutkimuksen painotukset olivat erilaisia, kuten jo yllä todettiin – tavoitteena ei ollut tutkia sanomalehtien sisältöä palsta palstalta journalistisesta näkökulmasta.

Yleisönosastojen poisjäämisessä tutkimuksista voi myös olla kyse osatutkimuksessa I havaitsemistani seikoista; vaikka modernit yleisönosastot olivat vakiintuneet suomalaislehtiin jo 1890-luvun puoliväliin mennessä, termiä ”yleisönosasto” tai ”yleisönosastokirjoitus” ei ollut tuolloin vielä olemassa. Myöskään ruotsinkielistä termiä ”insändare” ei vielä käytetty nykytarkoituksessaan yleisönosastona tai mielipidekirjoituksena, vaan se viittasi mielipidekirjoittajaan. Se, etteivät aikalaiset käyttäneet yleisönosaston käsitettä, on voinut saada myöhemmät tutkijat ajattelemaan, ettei kyseistä instituutiota ollut vielä olemassa 1800-luvun puolella. Asiaan on voinut vaikuttaa myös aikalaistoimittajien hierarkkinen ja ylemmydentuntoinen asenne lukijoihin; lukijat, saati lukijakirjeet eivät juuri näkyneet toimittajien välisessä kirjeenvaihdossa, eivätkä toimittajien myöhemmissä muistelmissa.²⁰

Yleisönosastot on sivuutettu pitkälti myös Suomen ulkopuolella. Esimerkiksi ruotsalaislehdistön historiaa koskeva, satoja sivuja käsittävä teossarja *Svenska pressens historia* ei kuvaa 1800-luvun yleisönosastoja tai lukijakirjeitä millään tapaa ja norjalaislehdistön historiaa esittelevissä *Norsk presses historie* 1–4 ja *A History of*

¹⁷ Määrittelen *modernin yleisönosaston* luvussa 2.1 Yleisönosastokirjoitukset.

¹⁸ Zilliacus & Knif 1985.

¹⁹ Kortti 2016, 31; Kurvinen 2018, 310–311; Salokangas 2005, 486–487; Vesikansa 2018, 477.

²⁰ Palaan tähän luvussa 2.3 Arkistoaineistot, historiikit ja muistelmat.

the Norwegian Press 1660–2015 -teoksissakin niille suodaan vain pari virkettä.²¹ Journalismin tutkija Karin Wahl-Jorgensen kirjoitti lyhyesti yleisönosastojen historiasta länsimaisessa lehdistössä 2007 julkaistussa teoksessaan *Journalists and the Public. Newsroom Culture, Letters to the Editor and Democracy*,²² mutta aiheen koova teos on vielä julkaisematta. Yleisönosastojen historian tutkimusvajeeseen on havahduttu vasta viimeisen vuosikymmenen aikana ja sitä paikkaamaan ilmestyi 2019 ensimmäinen kansainvälinen yleisönosastojen historiaa käsittelevä *Letters to the editor: Comparative and historical perspectives* -artikkelikokoelma.²³ Vaikka aiempaa tutkimusta on vähän, olen saanut vertailupintaa omaan tutkimukseeni joistain Iso-Britannian lehdistöä koskevista tutkimuksista. Historioitsija Sarah Pedersen on tutkinut 1900-luvun alun yleisönosastoille kirjoittaneita suffragetteja, historioitsija Andrew Hobbs on tutkinut 1800-luvun loppupuoliskon paikallislehtien yleisönosastoja ja historioitsija Allison Cavanagh on tutkinut 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun *The Timesin* yleisönosastolle kirjoittaneita naisia.²⁴

Aiempi 1800-lukua koskeva tutkimus on keskittynyt tarkastelemaan toimittajien ja valtaapitävän eliitin ääntä, joten lukijakirjeiden ja yleisönosastojen ottaminen tutkimuskohteeksi ja niiden käyttäminen historiantutkimuksen lähteenä tuottaa uutta tietoa keskiluokan ja kirjoitustaitoisen työväenluokan tunne- ja keskustelukuluttuurista. Tämä tieto laajentaa ymmärrystämme ja taustoittaa niitä prosesseja, jotka vaikuttivat 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun suuriin yhteiskunnallisiin muutoksiin Suomen suuriruhtinaskunnassa.

Suomessa on tutkittu aiemmin lukijakirjeitä maaseutu- ja paikalliskirjeiden²⁵ näkökulmasta painottuen suomenkielisiin ennen 1880-lukua julkaistuihin kirjoituksiin. Niitä ovat tutkineet muun muassa Päiviö Tommila²⁶, folkloristi Laura Stark ja historioitsija Heikki Kokko.²⁷ Vuosina 2021–2023 Tampereen yliopistossa Kokemuksen historian HEX-huippututkimusyksikössä toteutetun, Kokon vetämän Translocalis-

²¹ Bastiansen et al. 2010; Dahl 2016; Gustafsson et al. 2001; Gustafsson et al. 2000.

²² Wahl-Jorgensen 2007.

²³ Cavanagh & Steel 2019. Tutkimuksen puute, ks. esim. Cavanagh 2018, 270.

²⁴ Cavanagh 2018; Hobbs 2018; Hobbs 2019; Pedersen 2004; Pedersen 2002a; Pedersen 2002b.

²⁵ 1800-luvun lopun maaseutukirjeet ja yleisönosastokirjoitukset olivat kaksi eri tekstityyppiä eri tarkoitusperillä. Esittelen niiden erot tarkemmin luvussa ”2.1 Yleisönosastokirjoitukset”.

²⁶ Paikallishistorian suosio 1960- ja 70-luvuilla sekä SLH-hankkeen johtajan Tommilan kiinnostus maaseutukirjeisiin saattaa selittää, miksi niitä käsiteltiin *Suomen lehdistön historia* -kirjasarjassa, vaikka lukijakirjeiden toinen muoto, yleisönosastokirjoitukset jäivät pitkälti ulkopuolelle.

²⁷ Ks. esim. Kokko 2022a; Kokko 2019, 5–21; Kokko 2016; Stark 2013a; Stark 2013b; Tommila 1979.

hankkeen tuloksena Kansalliskirjaston Digipalvelussa julkaistiin 1820–1885 painettujen paikalliskirjeiden tietokanta.²⁸

Viime vuosikymmeninä on tehty paljon tutkimuksia, joissa tarkastellaan vähemmistöjä ja ihmisryhmiä, jotka ovat jääneet menneisyydessä sivuun. Väitöskirjani osallistuu tähän tutkimustraditioon tutkimalla yleisönosastoja, joissa kuuluivat myös niiden ihmisten äänet, jotka eivät kuuluneet valtaapitäviin luokkiin tai olivat marginaalissa muista syistä, esimerkiksi sukupuolensa vuoksi. Lukijakirjeitä on tutkittu aiemminkin ”from below” -näkökulmasta esimerkiksi Starkin kansankirjoittajia ja Kokon paikalliskirjeitä koskevissa tutkimuksissa, mutta ne ovat sijoittuneet varhaisempaan aikakauteen ja suomenkieliseen aineistoon, siinä missä itse olen tutkinut sekä suomen- että ruotsinkielisiä yleisönosastokirjoituksia 1890-luvulla. Maaseutukirjeiden merkitystä on korostettu esimerkiksi rahvaan oikeuden ja kunnian hakemisessa sekä vastakkainasettelussa eri luokkien välillä,²⁹ mutta samat asiat korostuivat myös yleisönosastoilla, jotka toimivat vuorovaikutteisina keskustelufoorumeina ja *tunnekäytänteiden*³⁰ jakamisen ja harjoittamisen paikkoina, joissa kahden tai useamman henkilön välinen väittely saattoi jatkua hyvinkin pitkään.

Ihmistieteissä tapahtui 2000-luvun alussa emotionaalinen käänne, jonka jälkeen tutkimuksessa ryhdyttiin kiinnittämään enemmän huomiota tunteiden historian tutkimukseen.³¹ Historiantutkimuksen ohella alat, kuten journalistiikka sekä yhteiskunnalliset ja käyttäytymistieteet kiinnostuivat tunteiden, emootioiden ja affektien tutkimuksesta.³² Kukoistuskautta elävän tunteiden historian tutkimusaiheiden kirjo on suuri ja se kasvaa jatkuvasti. Tunnehistorioitsija Katie Barclay jakaa viime vuosina tehdyt empiiriset tutkimukset kolmeen hyvin karkeaan kategoriaan: 1) lääketieteen historiaan keskittyviin, 2) keskiajan ja varhaismodernin ajan sosiaalishistoriaan keskittyviin sekä 3) modernin ajan (1750–) Eurooppaan ja Yhdysvaltoihin keskittyviin tutkimuksiin, joissa on tutkittu tunteiden suhteita sosiaaliseen ja poliittiseen elämään sekä modernien valtioiden kehitykseen.³³ Tähän viimeksi mainittuun kategoriaan sijoittuvat nähdäkseni useimmat suomalaiset tunnehistorian tutkimukset, myös oma väitöstutkimukseni. Suomalaisessa tunnehistorian tutkimuksessa on korostunut lisäksi sukupuoli- ja kokemushistorian sekä kansallisuuden ja nationalismien näkökulmat. Poliittisia tunteita on tarkasteltu erityisesti työväestön näkökulmasta.

²⁸ Translocalis-digihistoriahanke. Hankkeen verkkosivusto.

²⁹ Ks. esim. Rajavuori 2021; Rajavuori 2017; Suomenjoki 2010, 130–131; Stark 2013b; Stark 2006.

³⁰ Esittelen *tunnekäytänteiden* käsitteen luvussa 2.4 Tunteiden historia.

³¹ Barclay 2021, 457; Boddice 2018, 2; Matt & Stearns 2014, 3; Plamper 2015, 62–63.

³² Salmela 2017, 33; Wahl-Jorgensen 2020; Wahl-Jorgensen 2019a; Wahl-Jorgensen 2019b.

³³ Barclay 2021, 460–461, 465.

Tunteiden historiaa on tutkittu Suomessa 1990-luvulta lähtien ja viime vuosikymmenen aikana jopa siinä määrin, että 2018 perustettiin Tunteiden historian tutkijoiden verkosto, johon kuuluu jäseniä eri yliopistoista ympäri Suomea, ja 2018 Tampereen yliopistossa aloitti jo aiemmin mainittu Suomen Akatemian Kokemuksen historian huippututkimusyksikkö. Yksikössä tutkitaan ihmisten kokemuksia kolmen yhteiskunnallisen ilmiön kautta, joita ovat eletty usko, eletty kansakunta ja eletty hyvinvointivaltio.³⁴ Kokemuksen historiaan liittyy kiinteänä osana tunteiden ja aistien historia.³⁵

1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun sukupuoliin liittyviä tunnenormeja ovat tutkineet muun muassa historioitsijat Anne Ollila ja Irma Sulkunen naisten näkökulmasta, Kai Häggman ja Reetta Eiranan sivistyneistöperheiden sekä Juha Siltala ja Marja Jalava sivistyneistömiesten näkökulmasta.

Sulkusen, Häggmanin ja Ollilan 1980- ja 1990-luvulla toteutetut tutkimukset olivat monella tapaa uraauurtavia, ja koska ne ovat monilta osin edelleen relevantteja, nojaan niihin tarkastellessani tunneilmajaisia sukupuolen näkökulmasta. Raittiusliikkeen perheeseen perehtynyt Sulkunen toi esiin 1800-luvun lopussa keskiluokassa syntyneen ja työväenluokan naisille siirretyn ihanteen kaksijakoisesta naiskansalaisesta, joka oli vastuussa paitsi tunteiden hillinnän opettamista lapsille ja perheen tunneilmapiiristä myös koko kansallisvaltiosta huolehtimalla lapsistaan ja miehistään.³⁶ Häggman tutki laajasti perheen käsitettä 1800-luvun Suomessa ja osoitti, miten erilaisina sukupuolten oletetut luonteenlaadut ja tunteiden hallinta nähtiin, ja mistä nämä käsitykset ja vastakkainasettelut olivat peräisin.³⁷ Ollila jatkoi saman teeman ympärillä sivistyneistönaisten näkökulmasta ja osoitti muun muassa, että naisiin kohdistui keskenään ristiriitaisia käsityksiä ja vaatimuksia ärtymyksen kaltaisten tunteiden hallinnasta.³⁸

Eirasan 2010-luvulla toteutettu, 1800-luvun sivistyneistöperheiden sosiaalisia suhteita nationalismiin näkökulmasta tarkasteleva, hermeneuttinen ja kokemushistoriallinen väitöstutkimus osoitti, että naisilla oli yllättävän paljon valtaa kansakunnan rakentamisessa muun muassa vallitsevista sukupuolitetuista tunnenormeista huolimatta.³⁹ En ole juurikaan voinut käydä keskustelua Eirasan kanssa, koska tutkimus-temme teoreettiset viitekehykset, lähdeaineistojemme luonteet ja tutkijiemme kirjoittajien sosiaalisten taustojen kirjo ovat erilaisia. Eiranan tutki sivistyneistön tunteita lähisuhteissa käyttäen lähteinään yksityiskirjeitä, minä taas tutkin kirjoittavan

³⁴ HEX - Suomen Akatemian Kokemuksen historian huippututkimusyksikkö. Yksikön verkkosivut.

³⁵ Boddice & Smith 2020, (Luku: "Definition?"); Scheer 2012.

³⁶ Sulkunen 1987.

³⁷ Häggman 1994.

³⁸ Ollila 1998.

³⁹ Eiranan 2019. Ks. myös Eiranan 2022.

kansanosan tunneilmaisuja sekä käsityksiä tunteista. Siinä missä Eirasen lähtökohdat olivat nationalismissa ja hermeneutiikassa, minun tutkimukseni lähtökohdat ovat tunteiden performatiivisuuden ja tunnekäytänteiden soveltaminen mediahistorialliseen aineistoon. Sama pätee 1800-luvun sivistyneistömiesten tunnenormeja sivuaaviin Siltalan psyko- ja aatehistorialliseen tutkimukseen ja Jalavan ruumiinfenomenologiasta ammentavaan aatehistorialliseen tutkimukseen, joiden asetelmat ja metodologia eroavat huomattavasti omasta tutkimuksestani.⁴⁰

Suomessa on tehty useita empiirisiä tutkimuksia rakkauden kaltaisista tunteista,⁴¹ mutta ärtymyksen tyyppisiä tunteita on tutkittu huomattavasti vähemmän – ainakin jos otetaan tarkasteluun 1800-luvun loppuun ja 1900-luvun alkuun sijoittuvat tutkimukset. Näistä voidaan mainita Jari Ehrnroothin, Anna Rajavuoren ja Risto Turusen väitöskirjat, jotka ovat keskittyneet 1900-luvun alun suomalaissosialisteihin.

Ehrnrooth tutki 1992 julkaistussa väitöskirjassaan sosialistisia vallankumousoppeja ja käytti aineistonaan käsikirjoitettuja sosialistilehtiä. Rajavuoren 2017 julkaistu väitöskirja keskittyi sosialistien harjoittamaan agitaatioon ja Turusen 2021 valmistunut väitöskirja käsittelee sosialistien poliittista kielenkäyttöä työväenlehdistössä 1895–1917.⁴²

Rajavuoren väitöskirja tulee omaa tutkimustani lähimmäs tarkastellessaan agitaatiopuheeseen liittyviä tunteita, muun muassa ”vihaa”. Rajavuori hyödynsi tässä yhteydessä tunnehistorioitsija William Reddyn *emotiivi*-käsitettä.⁴³ Sen sijaan Ehrnroothin ja Turusen työväenlehdistöä lähdeaineistona hyödyntävät käsitehistorialliset tutkimukset eroavat asetelmiltaan ja metodologialtaan huomattavasti omasta tutkimuksestani.

Koska Ehrnroothin tutkimus on saanut osakseen suurta huomiota ja kritiikkiä, käyn sitä seuraavaksi läpi yleisellä tasolla. Ehrnroothin tutkimuksen mukaan siinä missä sosialismi esitettiin ylätasolla järkipäisenä ja kautskylaiseen teoriaan

⁴⁰ Jalava 2005; Siltala 1999.

⁴¹ Ks. esim Kauranen 2009; Kietäväinen-Sirén 2015; Koivisto 2011; Lahtinen & Vainio-Korhonen 2015.

⁴² Ehrnrooth 1992; Rajavuori 2017; Turunen 2021. Vaikka Turusen väitöskirjan rajausta on 1800-luvun puolella, käytännössä 1800-luvun lähdeaineisto oli hyvin marginaalinen, johtuen siitä, että 1800-luvulla ei juurikaan vielä ollut työväenlehdistöä. Printtilehdistä aineistoon kuului helmikuussa 1895 perustettu *Työmies*, joka ilmestyi kerran viikossa ja vuodesta 1899 eteenpäin kuusi kertaa viikossa, sekä maaliskuussa perustettu 1899 *Kansan Lehti*, joka ilmestyi kolme kertaa viikossa. Aineistoon kuuluvista käsikirjoitetuista lehdistä vain yksi oli ehtinyt julkaista kaksi numeroa 1800-luvun puolella.

⁴³ Rajavuori 2017, 219–239. Reddyn *emotiivista* myöhemmin luvussa 2.4 Tunteiden historia ja sen menetelmät.

nojaavana, paikallistasolla se oli vahvasti kansanomaista ja tunneperäistä; sosialistiagitaattorit tunsivat ”arkaaista vihaa” ja lietsoivat sitä muihin.⁴⁴

Ehrnroothin tutkimusta on kritisoitu muun muassa kontekstin huomiotta jättämisestä. Agitaatiotapahtuman luonne ja esitystapa sekä kaunokirjallinen tekstilaji suosivat tietynlaista retoriikkaa ja niissä oli mahdollista ilmaista tunteita voimakkaammin.⁴⁵ Ehrnroothin tulkintojen vuodesta 1918 ei ole katsottu olevan kestäväällä pohjalla, koska hänen lähdeaineistonsa ei ollut tarpeeksi kattava, eikä Ehrnrooth vertailut niitä sosialistien printtilehtiin.⁴⁶ Turusen mukaan Ehrnrooth ei huomionnut tutkimuksessaan riittävästi kielellisiä ja materialistisia konteksteja ja häneltä puuttui oikeanlainen työkalupakki käsitteiden tulkintaan, jolloin hänen analyysinsä sosialistien vihasta jäi vajaaksi.⁴⁷ Lisäksi on esitetty, ettei Ehrnroothin tutkimus huomionnut tarpeeksi sosialistien vuorovaikutusta muiden kanssa, ja vihan käsite nousi tutkimuksessa niin keskeiseksi ja sosialistien ”omalakiseksi järjestelmäksi”, että tutkimus vaihtui muodostuneen kokonaan sen ehdoilla.⁴⁸

Välttääkseni vastaavan kritiikin olen pyrkinyt kokoamaan tarpeeksi laajan lähdeaineiston tutkimuskysymykseni selvittämiseen ja pyrkinyt tulkitsemaan asioita kontekstualisoivan otteen kautta. Vaikka vaarana olisi ollut lukea lehtikirjoituksia tulenpunaisten viha-silmälasiin läpi, olen pyrkinyt tulkitsemaan kirjoituksia suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan ja kulttuuriin.

Ehrnroothin, Rajavuoren ja Turusen väitöskirjoissa on tutkittu eri aikakautta ja eri ilmiöitä kuin mitä itse tutkin, mutta ilmiöt juontavat juurensa omaan tutkimusaiheeseeni ja -aikakauteeni. 1900-luvun alku oli tunnetusti hyvin riitaisaa vastakkainasettelujen aikaa, mutta aiemmassa tutkimuksessa ei ole juurikaan tutkittu 1800-luvun loppua, jolloin ärtynyt ja polarisoitunut keskustelukulttuuri oli jo olemassa.⁴⁹ Palaan myös tähän teemaan tarkemmin tulosanalyysiluvuissa.

Emotionaalinen käänne on tapahtunut myös median ja viestinnän tutkimuksen alalla, mutta tästä huolimatta mediahistorian ja tunteiden historian yhdistäviä tutkimuksia on vähän. Yksi tällainen on viestinnän tutkija Brenton Malinin 2014 julkaisema teos *Feeling Mediated - a History of Media Technology and Emotion in America*, jossa hän tutki mediateknologiaan ja tunteisiin liittyvää retoriikkaa.⁵⁰ Myös kulttuurihistorioitsija Heidi Hakkarainen on yhdistänyt mediahistorian ja tunteiden historian näkökulmat tutkimuksessaan, joka koski 1800-luvun saksankielistä

⁴⁴ Ehrnrooth 1992, passim., erit. 389–391, 491–494.

⁴⁵ Rajavuori 2017, 225; Rajavuori 2021, 114; Turunen 2021, 31, 353.

⁴⁶ Kujala 1995, 21–22; Turunen 2021, 323, 325–329.

⁴⁷ Turunen 2021, 30, 334–335.

⁴⁸ Bergholm 2002, 191; Majander 2002, 203; Rajavuori 2021, 101; Turunen 2021, 329.

⁴⁹ Bergholm 2002; Landgren 1988, 338; Leino-Kaukiainen 1988, 451, 612; Osatutkimukset II, III, IV, V. Ks. myös Kujala 1995, 21–22.

⁵⁰ Malin 2014a. Ks. myös Malin 2014b.

lehdistöä ja ”sydämen sivistys” -käsitettä.⁵¹ Tunnehistorian tutkija Jan Plamper on esittänyt, että mediahistoria hyötyisi erityisesti tunteiden historian näkökulmasta, koska media ei ainoastaan siirrä informaatiota eteenpäin, vaan se myös rakentaa ja muokkaa tunteita.⁵²

1800-luvun suomalaislehdistön keskustelukulttuuria ovat aiemmin käsitelleet muun muassa Heikki Kokko 1850–70-luvun paikalliskirjeiden näkökulmasta ja viestinnän tutkija Hannu Nieminen modernin julkisuuden synnyn näkökulmasta, mutta näissä tutkimuksissa ei ole sovellettu tunteiden historian näkökulmaa.⁵³

Käyn läpi tunteiden historian kenttää ja sen teoriaan liittyviä tutkimuksia luvussa 2.4 Tunteiden historia.

⁵¹ Hakkarainen 2022.

⁵² Plamper 2015, 285. Ks. myös Frevert 2023, 3; Scheer 2012, 210.

⁵³ Kokko 2022a; Kokko 2019; Nieminen 2006.

2 Aineistot ja metodologia

Vai tuoko se on tunnettua ja kykeneväisyyttä, että saa tuhrituksi kunniallisesta ihmisestä tuollaisen pätkän haukkumasanoja lehteen. [...] Tuollaiset kirjoittajat sen tekevät ja tuollaiset lehdet, oli Jussila kiljunut sanomalehti kourassa heti postin saatuaan omassa tuvassaan, niin että koko väki silmät suurina oli ihmeisään ällötellyt. Ja tuollaista lehteä minä olen tilannut ja kannattanut oli hän lopuksi huutanut ja viskannut vihapäissään lehden kädestään.⁵⁴

Jussilan isäntä sai kuin saikin julkaistua itseään valtiopäiville kannattavan kirjoituksen, mutta pian sen jälkeen samaisessa lehdessä julkaistiin nimetön yleisönosastovastine, jossa häntä syytettiin nurkkapatriotismista – sana, jonka merkitystä hän ei ymmärtänyt. Yleisönosastokirjoituksissa oli mahdollista ilmaista mielipiteensä ja tunteensa ja saada myös lukijat tuntemaan tunteita, tarkoituksetta tai tarkoituksellisesti. Ja tässä tapauksessa tunteiden herättäminen todella onnistui, eikä vähiten sen vuoksi, että kyseessä oli henkilökohtainen, miehen kunniaan liittynyt asia.

2.1 Yleisönosastokirjoitukset

Lukijakirjeitä on julkaistu sanomalehtien varhaisajoista alkaen, niin Suomessa kuin kansainvälisesti, tosin aluksi kirjeitä kirjoittivat suurimmaksi osaksi valtaapitävä eliitti ja poliittiset hahmot. Myös toimittajat saattoivat osallistua keskusteluun kirjoittamalla itse kirjeitä ja vastaamalla niihin.⁵⁵

Suomalaiset 1800-luvun lopun mielipiteitä ilmaisevat lukijakirjeet voidaan jakaa kahteen tyyppiin: yleisönosastokirjoituksiin ja maaseutukirjeisiin.⁵⁶ Kyseessä oli

⁵⁴ Kajander 1899, 133.

⁵⁵ Barker & Burrows 2002, 15; Cavanagh 2020, 181; Osatutkimus I, 327–328; Wahl-Jorgensen 2007, 29–39.

⁵⁶ Heikki Kokon mukaan 1850–80-lukujen maaseutukirjeitä kuvaa paremmin käsite *paikkalliskirje*, koska niitä lähetettiin myös kaupungeista. Kokko 2019, 12; Kokko 2022b, 279. Käytän kuitenkin tutkimuksessani vakiintunutta käsitettä *maaseutukirje*. Niitä julkaistiin osastoissa, joiden otsikko oli 1890-luvun lehdissä useimmiten ”Kirjeitä maaseuduilta” tai ”Bref från Landsorten”, joissa oli alaotsikkona paikkakunta ja päivämäärä, ja jotka olivat useimmiten nimimerkin allekirjoittamia.

kaksi eri ilmiötä ja tekstityyppiä, joilla oli erilaiset rakenteet, sisällöt ja funktiot. 1890-luvun maaseutukirjeet olivat uutismuotoon kirjoitettuja, tiettyyn paikkakuntaan kytkeytyviä, usein nimimerkillä tai -kirjaimilla varustettuja kirjoituksia, jotka käsittelivät tyypillisesti useita eri aiheita samassa kirjeessä. Yleisönosastokirjoitukset sen sijaan kietoutuivat yhden aiheen ympärille, eivät olleet paikkasidonnaisia ja noudattivat tekstilajina mielipidekirjoituksen konventioita.⁵⁷ Yleisönosastot toimivat myös keskustelufoorumeina, joissa kahden tai useamman henkilön väliset väittelyt saattoivat toisinaan venyä pitkiksi viestiketjuiksi.

Väitöstutkimukseni koskee moderneja yleisönosastoja, jotka määrittelin osatutkimuksessa I seuraavasti: yleisönosaston tuli ilmestyä vähintään joitakin kertoja vuodessa, mieluusti säännöllisesti, sen tuli sisältää mielipidekirjoituksia ja osastolla tuli olla oma vakiintunut otsikkonsa ja paikkansa sanomalehden sivuilla.⁵⁸ Modernit yleisönosastot olivat osa ammatillistuvaa, kansainvälisiä referenssejä hyödyntävää lehdistöä ja ne toimivat uudenlaisen julkisuuden keskusteluforumina, jossa kansalaisilla oli mahdollisuus luokkataustansa katsomatta ilmaista mielipiteitään ja tunteitaan, keskustella, väitellä ja riidellä.

Valitsin tutkimukseni perusrungoksi kymmenen sanomalehden yleisönosastokirjoitukset vuodelta 1895. Vaikka yleisönosastokirjoituksia julkaistiin myös joissain aikakauslehdissä, rajasin ne luonteensa vuoksi tutkimuksen ulkopuolelle. Aikakauslehdissä käyty keskustelu oli hidastempoisempaa, eivätkä niiden keskusteluaiheet olleet aivan päivän polttavia, koska lehdet ilmestyivät useimmiten kerran kuussa tai harvemmin. Siinä missä sanomalehdet olivat yleismaailmallisia, aikakauslehdet olivat usein erikoistuneet johonkin tiettyyn aihealueeseen. 1800-luvun lopun aikakauslehdistön lukijakunta koostui hyvin suureksi osaksi sivistyneistöstä, ja lukijamäärät olivat pieniä verrattuna sanomalehdistöön.⁵⁹

Valitsin vuoden 1895, koska se sijoittuu tutkimani vuosikymmenen puoliväliin ja koska yhteiskunta ei ollut vielä silloin samanlaisessa kiehumistilanteessa kuin vuosikymmenen lopussa, mutta toisaalta modernit yleisönosastot olivat jo vakiinnuttaneet paikkansa lehdissä. Sanomalehdet olivat: *Karjalatar*, *Keski-Suomi*, *Louhi*, *Nya Pressen*, *Päivälehti*, *Svenska Österbotten* (nimellä *Gamlakarleby Tidning* huchtikuuhun 1895 asti), *Työmies* (alkoi ilmestyä helmikuussa 1895), *Uusi Suometar*, *Wiipuri* ja *Åbo Tidning*. Nämä valtakunnalliset ja maakuntalehdet ilmestyivät eri puolilla Suomea ja niiden joukossa oli suurimpien sanomalehtipaikkakuntien

⁵⁷ Osatutkimus I, 325, 330. Myös historioitsija Ralph Shaffer teki eron paikalliskirjeiden ja yleisönosastokirjoitusten suhteen tutkiessaan 1880-luvun *Los Angeles Timesia*. Shaffer 2020, 12.

⁵⁸ Osatutkimus I, 326–327.

⁵⁹ Leino-Kaukiainen 1992, 112–113, 130–131.

Helsingin, Turun ja Viipurin edustajia.⁶⁰ 1800-luvun lopun politisoitunut sanomalehdistö ajoi vahvasti erilaisia ideologioita ja olen siitä syystä valinnut sanomalehdet edustamaan erilaisia poliittisia kantoja.

Taulukko 1. Lehtien taustatiedot.

Sanomalehti	Paikkakunta	Levikki ⁶¹	Puoluekanta ⁶²	Mielipidekirjoitukset yleisönosastoilla, kpl	Ärtyneet kirjoitukset %
Karjalatar	Joensuu	1200	Yleissuomalainen (suomenkielinen, mutta ei avoimesti vanha- tai nuorsuomalainen)	94	26
Keski-Suomi	Jyväskylä	1400	Nuorsuomalainen	77	45
Louhi	Oulu	2400	Nuorsuomalainen	87	39
Nya Pressen	Helsinki (valtakunnallinen)	8433	Ruotsinmielinen	301	24
Päivälehti	Helsinki (valtakunnallinen)	3 400	Nuorsuomalainen	136	21
Svenska Österbotten (Gamlakarleby Tidning)	Kokkola	1250	Ruotsinmielinen, maltillinen	27	22
Työmies	Helsinki (valtakunnallinen)	1 800	Työväenliike, maltillinen	36	19
Uusi Suometar	Helsinki (valtakunnallinen)	6900	Vanhasuomalainen	380	28
Wiipuri	Viipuri	1913	Vanhasuomalainen	155	35
Åbo Tidning	Turku	1250–1500	Ruotsinmielinen	52	42
KAIKKI LEHDET				1345	29

⁶⁰ Noudatan maakunnallisten ja valtakunnallisten lehtien jaottelussa *Suomen lehdistön historia* -kirjasarjan määritelmiä. Yli puolet valtakunnallisen lehden levikistä tuli kohdistua ilmestymispaikkakunnan ulkopuolelle, levikin piti olla tasaista koko maassa ja lehden tuli puhutella valtakunnallisia asioita sisällöltään. Maakuntalehden tuli kattaa levikiltään koko maakunta. Tommila 1988a, 17. Paikallislehtiä oli 1890-luvulla vasta kolme: 1894 perustettu *Tyrvään Sanomat*, 1895 perustettu *Hämeenkyrön Lehti* (myöh. *Kunnalliset Sanomat*) ja 1898 perustettu *Säkkijärven Sanomat*. Leino-Kaukiainen 1988, 532–534.

⁶¹ *Karjalattaren* levikkitieto on vuodelta 1894, *Keski-Suomen* ja *Svenska Österbottenin* vuodelta 1896, *Åbo Tidningin* vuodelta 1885–1900, muut ovat vuodelta 1895. Tommila et al. 1988a, 289, 333; Tommila et al. 1988b, 96, 196, 286; Tommila et al. 1988c, 87, 203, 274, 306.

⁶² Leino-Kaukiainen 1988, 449, 468, 486, 510, 455.

1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun levikkitiedot ovat osittain puutteellisia ja sekoittuneet painoslukuihin, eivätkä ne ole siten täysin vertailukelpoisia.⁶³ Ne antavat kuitenkin osviittaa siitä, kuinka suurista tilaajamääristä puhutaan. Lukijoita lehdillä oli huomattavasti enemmän, koska niitä tilattiin yhteisesti eri talouksiin sekä lukutupiin ja -saleihin. Vuonna 1895 ilmestyneestä 65 lehdestä suurimmalla osalla levikkimäärä jäi alle kahteen tuhanteen ja vain viidellä lehdellä levikkimäärä oli yli 5000.⁶⁴ Sanomalehdet julkaistiin painotekniikan vuoksi nelisivuisina ja alati pakottavaa tilanpuutetta paikattiin kasvattamalla lehden sivukokoa, palstamäärää tai ilmestymistiheyttä ja painamalla lisälehtiä tai aamupäivä- ja iltapäiväpainoksia.⁶⁵

Joensuussa toimiva maakuntalehti *Karjalatar* perustettiin 1874 ja se ilmestyi 1895 kuusipalstaisena kolme kertaa viikossa. Vuonna 1894 sen levikki ylsi 1200:aan ja vuonna 1897 se oli kasvanut kahteen tuhanteen. Vuosina 1894–1898 *Karjalattaren* päätoimittajana toimi kirjailijanakin ansioitunut Tyko Hagman. Lehden poliittiset näkemykset olivat 1890-luvun puolivälissä yleissuomalaisia eli se oli suomenmielinen, mutta se ei avoimesti kannattanut nuorsuomalaisia sen kummemmin kuin vanhasuomalaisiakaan. Vanhasuomalaista kantaa edustaneet lehden omistajat katsoivat kuitenkin, että Hagman oli myötäillyt liikaa nuorsuomalaisia ja irtisanoivat tämän siitä syystä vuonna 1898.⁶⁶ *Karjalattaresta* tuli myöhemmin nykyisinkin toimiva *Karjalainen*-lehti.

Jyväskylässä toiminut maakuntalehti *Keski-Suomi* perustettiin 1871 ja sen päätoimittajana toimi 1893–1906 ylioppilas Kyösti Kanninen. Lehti edusti nuorsuomalaista linjaa, jonka se oli omaksunut jo 1880-luvulla *Keski-Suomea* toimittaneiden, myöhemmin *Päivälehteä* perustamassa olleiden Juhani Ahon, Eero Erkon ja Pekka Brofeldtin vaikutuksella. Kolme kertaa viikossa ilmestyneen, kuusipalstaisen lehden levikki oli 1400 vuonna 1896. *Keski-Suomi* yhdistyi myöhemmin *Suomalaisen* kanssa ja ne muodostivat yhdessä edelleen toiminnassa olevan *Keskisuomalainen*-lehden.⁶⁷

Vuonna 1890 perustetun, oululaisen maakuntalehti *Louhen* päätoimittaja oli 1894–1906 FK Gustaf Stenvik (Kivistö). Kolme kertaa viikossa kuusipalstaisena ilmestyneen nuorsuomalaista kantaa ajaneen lehden levikki oli vuonna 1895 yhteensä 2400.⁶⁸

Valtakunnallisen, Helsingissä toimistoaan pitäneen 1882 perustetun *Nya Pressenin* levikki oli 8433 vuonna 1895. Se edusti vahvasti ruotsinmielistä kantaa ja sen

⁶³ Leino-Kaukiainen 1988, 451–542.

⁶⁴ Leino-Kaukiainen 1988, 452.

⁶⁵ Mervola 1995, 163–165.

⁶⁶ Leino-Kaukiainen 1988, 449; Tommila et al. 1988a, 287–289.

⁶⁷ Tommila et al. 1988a, 332.

⁶⁸ Leino-Kaukiainen 1988, 468; Tommila et al. 1988b, 96.

päätoimittajana toimi vuosien 1882 ja 1900 välillä lakitieteen tohtori Axel Lille. *Nya Pressen* ilmestyi viikon joka päivänä ja sillä oli käytössään paitsi kahdeksan palstaa, myös uusimman painotekniikan ansiosta lakanaksikin nimitetty jättimäinen sivukoko.⁶⁹

Nuorsuomalaisten tärkein äänitorvi, valtakunnallinen Helsingissä toiminut *Päivälehti* perustettiin 1890 ja sen päätoimittajan virkaa toimitti 1890–1903 Eero Erkko. Tämän vuonna 1895 seitsenpalstaisen ja kuusi kertaa viikossa ilmestyneen lehden levikki oli 3400. *Päivälehti* lakkautettiin kenraalikuvernööri Bobrikovin murhan jälkimainingeissa 1904, jonka jälkeen sen taustatahot perustivat *Helsingin Sanomat*.⁷⁰

Aineistossa edustaa pientä ruotsinkielistä maakuntalehteä 1894 perustettu kokkolalainen *Gamlakarleby Tidning*, joka vaihtoi nimensä toukokuussa 1895 *Svenska Österbotteniksi*. Nimenvaihdos kuvasti lehden laajentumispyrkimyksiä Kokkolan ulkopuolelle. Se oli kannoissaan ruotsinmielinen, mutta maltillinen. Päätoimittajan virkaa hoiti ensin kansakoulunopettaja August Jacobsson, sen jälkeen kirjailija F. A. Hellström lehden lopettamiseen vuoteen 1897 saakka. Kuusipalstaisen, kolme kertaa viikossa ilmestyneen lehden levikki oli 1250.⁷¹

Ensimmäisen työväenlehden, Helsingissä helmikuussa 1895 perustetun valtakunnallisen *Työmiehen* levikki oli noin 1800 ja sen päätoimittajana toimi kansakoulunopettaja A. H. Karvonen vuoteen 1897 saakka. Vuonna 1895 lehti ilmestyi viisipalstaisena ja kerran viikossa. Lehti edusti ensi vuosinaan maltillista työväenliikettä, mutta sen kannat jyrkkenivät 1897 jälkeen ja päätoimittajaksi pestattiin kirjailija Matti Kurikka, joka hoiti toimea pari vuotta. Kurikan jälkeen lehteä luotsasi kansakoulunopettaja A. B. Mäkelä vuosina 1899–1900.⁷²

Valtakunnallinen vanhasuomalaisten pää-äänenkannattaja *Uusi Suometar* perustettiin 1869. Sen levikki oli 6900 vuonna 1895, se ilmestyi kaikkina viikonpäivinä ja siinä oli sisältöä kahdeksasta yhdeksään palstaan – kiitos lakanalehtikoon. *Uuden Suomettaren* pitkäaikainen päätoimittaja oli Viktor Löfgren (myöh. Lounasmaa) vuosina 1871–1906. Lehdestä muotoutui vuonna 1918 kokoomuspuoluetta tukeva *Uusi Suomi*.⁷³

Vuonna 1893 nuorsuomalaista *Wiipurin Sanomat* -lehteä vastaan perustetun, vanhasuomalaisen maakuntalehti *Wiipurin* päätoimittajana toimi ensin maisteri Johannes Alin (Juhani Arajärvi) ja sitten Heikki Sariola 1895–98. Tämän jälkeen ohjat otti toimittaja Eemil Forsgren vuoteen 1899 saakka. Kuusipalstainen *Wiipuri* ilmestyi 1895 kuutena päivänä viikossa ja sen levikki oli 1913.⁷⁴

⁶⁹ Mervola 1995, 112; Tommila et al. 1988b, 168–169.

⁷⁰ Leino-Kaukiainen 1988, 468; Tommila et al. 1988b, 285–286.

⁷¹ Leino-Kaukiainen 1988, 521; Tommila et al. 1988c, 86–87.

⁷² Tommila et al. 1988c, 156–158.

⁷³ Leino-Kaukiainen 1988, 486; Mervola 1995, 112–113; Tommila et al. 1988c, 201–203.

⁷⁴ Leino-Kaukiainen 1988, 486; Tommila et al. 1988c, 273–274.

Ruotsinmielinen *Åbo Tidning* perustettiin vuonna 1882 ja sen päätoimittajana toimi vuodesta 1885 aina sen lakkauttamiseen vuoteen 1906 asti lehtori Gustaf Alexander Cygnaeus. Sen levikkimäärästä tiedetään ainoastaan, että se liikkui 1250:n ja 1500:n välillä vuosina 1885–1900. Kuusipalstainen lehti ilmestyi seitsemänä päivänä viikossa.⁷⁵

Vaikka yleisönosastokirjoitukset olivat jo aikanaan julkisiksi tarkoitettuja ja vaikka ihmiset niiden takana ovat menehtyneet jo vuosikymmeniä sitten, on historiantutkijana pohdittava aineistoon mahdollisesti liittyviä eettisiä ongelmia. Kuten historiantutkija Pirta Frigren toteaa, vaikka lainsäädäntö ei velvoittaisi historiantutkijaa, moraali velvoittaa.⁷⁶ Tutkijan tulee kunnioittaa ihmisiä ja heidän yksityisyytään, myös kauan sitten menehtyneitä. Kunnia ja maine ovat olleet menneisyyden ihmisille hyvin tärkeitä, jolloin tutkijan velvollisuus on esittää heidän elämänsä kunnioittavalla tavalla. On esimerkiksi vältettävä tutkimuksen kohteen joutuminen naurunalaiseksi tai tuomatta esille tutkimukseen kuulumattomia detaljeja viihdetarkoituksessa. Taustoitin tutkimuksessani jonkin verran yleisönosastokirjoittajia, sen ollessa mahdollista, mutta pyrin tällöin punnitsemaan, mitä ja miten kerroin kohteistani.

Historioitsijat Maarit Leskelä-Kärki ja Reima Välimäki ovat korostaneet empatian tunteen merkitystä tutkimuksessa, joka ei ole sama asia kuin myötätunnon tunteminen, vaan pyrkimys ymmärtää kohdehenkilöä ja hänen tekojaan, ja niiden sijoittamista poliittiseen ja sosiaaliseen miljööseen.⁷⁷ Menneisyyden henkilön tekoja ei tarvitse hyväksyä, mutta on oltava kykyä ymmärtää niitä, vaikka tutkittavan henkilön maailmankuva eroaisi huomattavasti omasta. Toisaalta, vaikka kohdehenkilöä ja hänen tekojaan ymmärtäisi, on mahdotonta koskaan tavoittaa toisen ihmisen sisäistä maailmaa, oli tämä elossa tai kuollut. Ihmisissä on aina eri puolia, eikä kukaan ole pelkästään hyvä tai paha. Lähteissä on usein kaksi eri osapuolta ja on tärkeää yrittää ymmärtää kummankin motiiveja.

Historiantutkimus muuttui merkittävällä tavalla viimeistään 2010-luvulla, kun digitoitujen aineistojen määrä kasvoi ja kun digitaaliset menetelmät ja työkalut

⁷⁵ Leino-Kaukiainen 1988, 505; Tommila et al. 1988c, 305–306.

⁷⁶ Frigren 2017, 43–44.

⁷⁷ Leskelä-Kärki 2014, 276–277; Välimäki 2017, 121–138. Ks. myös Kaartinen 2005, 237–241. Historioitsija Rob Boddice sen sijaan toteaa, että tutkijan pitäisi luopua empatian tunteesta tavoittaakseen menneisyyden ihmisten tunteita ja kokemusmaailmaa, koska empatia eli *eläytyminen* vaatii, että jaamme kohdehenkilön kanssa muun muassa saman kontekstin, tiedot ja tavat. Boddicen mukaan kohdehenkilön tunteita voi kuitenkin *ymmärtää* kontekstoinnin ja kohdehenkilön elinehtojen tutkimisen kautta. Tulkitseen, että käytännössä hän tarkoittaa tällä *ymmärryksellä* samaa kuin Leskelä-Kärki ja Välimäki tutkijan empatialla. Boddice 2022a, 12–14, 20. Ks. myös Boddice 2018, 55–56, 124–128.

kehittyivät ja niiden käyttö yleistyi.⁷⁸ Uudet välineet mahdollistivat uusia näkökulmia ja tutkimuskysymyksiä, mutta toisaalta vaativat digitoidulta aineistolta riittävää laatua ja käyttäjältä ainakin jonkin verran teknistä osaamista. Kvantitatiivista ja kvalitatiivista analyysiä yhdistävä tutkimukseni asettuu digitaalisen historian tutkimuksen kenttään, koska käytän aineistoina Kansalliskirjaston digitoituja sanoma- ja aikakauslehtiartikkeleita ja digitaalisen historian tutkimuksen menetelmiä ja työkaluja.

Kansalliskirjasto tarjonnut digitoituja lehtiä tutkijoiden käyttöön 1990-luvun loppupuolelta lähtien ja kehittänyt tätä varten tehtyä käyttöliittymää vuosien varrella vastaamaan käyttäjien ja nykyajan tarpeita.⁷⁹ Kansalliskirjasto on digitoinut lähes kaikki suomenkieliset sanomalehdet vuoteen 1939 ja ruotsinkieliset vuoteen 1949 saakka ja tarjoaa ne vapaan käyttöön.⁸⁰ Koko sanomalehtikokoelma, johon sisältyy digitoituja myös uudemmista lehdistä kattoi huhtikuussa 2023 16 miljoonaa sivua.⁸¹ Vanhemmat lehdet on digitoitu mikrofilmeistä hyödyntämällä samalla OCR-tekniikkaa (*optical character recognition*), joka tulkitsee digitoidusta kuvasta tekstin ja mahdollistaa sen, että aineistoon voidaan tehdä sanahakuja. Alkuperäisniten paperin ja ladonnan laatu, lehdessä käytetty kirjaisintyyppi ja mikrofilmauksen laatu vaihtelevat ja se heijastuu eteenpäin tekstintunnistuksen onnistumiseen.⁸² OCR-tekniikalla on onnistuttu tunnistamaan kirjaimista oikein 75–99 % erinäisistä taustatekijöistä riippuen.⁸³ Kansalliskirjasto ajoi vuonna 2021 kaikki 1771–1914 ilmestyneet suomen- ja ruotsinkieliset sanomalehdet käsinkirjoitetun tekstin tunnistamiseen tarkoitetun työkalun Transkribuksen läpi ja tämä paransi automaattisesti tunnistetun tekstin laatua huomattavasti.⁸⁴ Koska tekstintunnistuksen oikeellisuus vaikuttaa hakutulosten määriin, tämä parannus koskee osatutkimuksiani I, III ja IV, joihin keräsin aineistoa syksystä 2019 syksyyn 2021 saakka. Osatutkimuksessa II en hyödyntänyt sanahakuja, vaan kävin aineiston läpi selaamalla. Osatutkimuksen V aineiston keräsin syksystä 2021 kevääseen 2022, jolloin parannettu tekstintunnistusaineisto oli jo käytössä. Vaikka laadukkaamman tekstintunnistuksen myötä aineistoa saattaisi löytyä hieman lisää, se ei kuitenkaan muuttaisi merkittävästi osatutkimusten tuloksia.

⁷⁸ Historiantutkimuksen digitaalinen käänne, ks. esim. Fickers 2012; Hakkarainen et al. 2022, 117; Nicholson 2013, 61–64; Paju, Oiva & Fridlund 2020, 5–7; Paju 2020, 33–35.

⁷⁹ Hakkarainen et al. 2022, 106; Lilja & Pääkkönen 2022, 11–12.

⁸⁰ Lilja & Pääkkönen 2022, 9–10; Sodan ja rauhan uutisia - Suomessa julkaistut 1940-luvun ruotsinkieliset sanomalehdet avoimeen verkkokäyttöön. Kansalliskirjaston tiedote 14.1.2022.

⁸¹ Digi.kansalliskirjasto.fi-palvelussa jo yli 26 miljoonaa sivua. Kansalliskirjaston tiedote 18.4.2023.

⁸² Hakkarainen et al. 2022, 106–107, 111–112; Jarlbrink & Snickars 2017; Salmi 2021, 46–49.

⁸³ Kettunen, Pääkkönen & Koistinen 2016; Pfanzelter et al. 2021, 8.

⁸⁴ Liukkonen, Pääkkönen & Kaukonen 2021; Kaukonen 2021.

Kävin läpi edellä mainituista kymmenestä sanomalehdestä kaikki 2200 sanomalehtinumeroa vuoden 1895 osalta ja luin, tulkitsin ja luetteloin kaikki löytämäni yleisönosastokirjoitukset. En voinut hyödyntää hakutoimintoa, koska sen avulla olisin löytänyt vain osan yleisönosastoista ja halusin saada luotettavaa dataa kvantitatiivisiin kysymyksiin. Kokosin yleisönosastokirjoituksista Excel-taulukon, johon luetteloin seuraavat tiedot: lehden nimi, päivämäärä, kirjoittajan oletettu sukupuoli, asuinpaikka, ammatti tai muu viite sosiaaliseen ryhmään, kirjoittajan nimimerkki tai nimi, tieto siitä, onko kirjoittaja anonyymi, esiintyykö nimimerkillä tai -kirjaimilla vai omalla nimellään, kirjoituksen aihe, onko kyseessä mielipidekirjoitus vai muu kirjoitus, onko kirjoitus proaktiivinen eli esittelee uuden keskusteluaiheen, kirjoituksen otsikko, kirjoituksen tiivistelmä, ilmaiseeko kirjoitus ärtymyksen kaltaisia tunteita sekä muut huomiot kirjoituksesta. Monet näistä tiedoista oli selkeästi luettavissa, mutta osa oli omia tulkintojani tekstistä ja sen kirjoittajasta. Tekemästäni taulukosta sai suodatustoiminnolla nopeasti vastauksia kvantitatiivisiin tutkimuskysymyksiin, mutta siitä oli myös suurta hyötyä etsiessäni yksittäisiä mielipidekirjoituksia lähilukua ja kvalitatiivista analyysia varten.

Tallensin lisäksi ärtymystä ilmaisevista yleisönosastokirjoituksista leikkeet Kansalliskirjaston Digipalvelun Leikekirja-palveluun, jotta pystyin kohdistamaan niihin sanahakuja. Vaikka tästä oli välillistä hyötyä sopivien kirjoitusten löytämisessä, oma korpukseni toimi paremmin monipuolisen metadatan vuoksi.

Hyödynsin osatutkimuksessa I myös muuta yleisönosastoaineistoa. Kartoitin mielipiteitä sisältävien lukijakirjeiden historiaa 1800-luvun suomalaislehdissä tekemällä hakuja, selailemalla ja haarukoimalla aineistoa Kansalliskirjaston Digipalvelussa ja päädyin tällä perusteella tutkimaan erityisesti vuosien 1885, 1890 ja 1895 suomen- ja ruotsinkielisiä yleisönosastoja. Tein hakuja myös Ruotsin kansalliskirjaston sanomalehtiaineistoon vertaillakseni ruotsalais- ja suomalaislehdistön moderneja yleisönosastoja.

2.2 Muut sanoma- ja aikakauslehtiartikkelit

Käytin kaikissa osatutkimuksissa yleisönosastojen lisäksi myös muita sanoma- ja aikakauslehtiaineistoja, jotka löysin selaamalla ja tekemällä hakuja Kansalliskirjaston Digipalvelussa. Käytin hauissa kymmeniä eri suomen- ja ruotsinkielisiä aiheeseen sopivia hakusanoja ja -lauseita yhdistellen rajauksia sekä erilaisia hakutapoja kuten sanankatkaisua, Boolean operaattoreita, läheisyys- ja fraasihakuja.⁸⁵

⁸⁵ Koska Kansalliskirjaston aineisto on segmentoimatonta, siihen ei voi kohdistaa hakua esimerkiksi pelkästään yleisönosastoihin tai pääkirjoituksiin. Käytin tarvittaessa apuna sivurajausta: esimerkiksi pääkirjoitukset julkaistiin sivuilla 1–2, joten jos etsin niitä, kohdistin haun vain näille sivuille. Edistyneet hakutoiminnot, ks. esim. Hakkarainen et al. 2022, 111–112.

Osatutkimuksessa I käytin muutamia hakujen kautta löytyneitä lehtiartikkeleita, jotka kontekstoivat 1800-luvun lopun moderneja yleisönosastoja. Osatutkimuksessa II käytin vuoden 1896 ensimmäisiä pääkirjoituksia kartoittaakseni, mitä puheenaiheita lehdet nostivat esiin, ja verratakseni niitä yleisönosastokirjoitusten aiheisiin.

Osatutkimuksissa III ja IV käytin artikkeleita, jotka kuvasivat aikalaisten käsitteitä ärtymykseen viittaavista tunteista. Olin jo aiemmin havainnut, että ärtymyksen kaltaisiin tunteisiin viitattiin hyvin monenlaisilla sanoilla ja käytin näitä sanoja hakusanoina etsiessäni lehtiartikkeleita Kansalliskirjaston Digipalvelusta. Lukemalla tekstejä löysin lisää ärtymykseen viittaavia sanoja ja pystyin näin ollen tekemään lisää hakuja aineistoon. Löysin hakusanoja myös hyödyntämällä 1900-luvun alussa julkaistua synonyymisanastoa ja ruotsin sanakirjaa.⁸⁶ Hauissa esiin tulleet tekstit kohdistuivat useimmiten lehtien kaunokirjallisiin jatkokertomuksiin, joissa on luonnollisesti ollut luontevampaa puhua tunteista kuin formaaleissa faktateksteissä.

Hyödynsin osatutkimuksessa V vuoden 1895 ärtyneiden yleisönosastokirjoituksen lisäksi 1890-luvun sanoma- ja aikakauslehtiartikkeleita, jotka valottivat riitakirjoitusilmiötä sekä lukijoiden ja sanomalehtien suhdetta toisiinsa. Selvitin tässä osatutkimuksessa riitakirjoitusilmiöön liittyneitä käsitteitä hyödyntämällä frekvenssi-analyysi-etälukumenetelmää, jossa tehdään haku suureen aineistomassaan ja tutkitaan, kuinka usein valittu sana tai sanat esiintyvät suhteessa koko aineistoon. Tässä tapauksessa tavoitteena oli selvittää käsitteiden syntyä ja niiden käyttöä 1800- ja 1900-luvun vaihteessa. Tein hakuja sanoilla ”kynäsota”, ”riitakirjoitus”, ”sanasota” ja ”tidningspolemik”, jotka olivat nousseet usein esiin aiemmin tutkimissani lehtiteksteissä ja suhteutin tulokset vuosittain julkaistujen sanomalehtisivujen määrään. Suhteutus merkki- tai sanamäärään antaisi tarkemman kuvan käsitteen käytöstä, koska sanomalehtien sivukoot ja palstamäärät vaihtelivat suuresti 1800-luvun lopussa,⁸⁷ mutta se ei ole ainakaan toistaiseksi mahdollista Kansalliskirjaston palvelussa. Vaikka frekvenssi-analyysi antaa taustaa käsitteiden käytön yleisyydelle, siihen liittyy epävarmuuksia. Tiettyyn ilmiöön liittyvien termien käytön kasvua ei voida automaattisesti tulkita tämän ilmiön kasvuna. Frekvenssi-analyysi kaipaakin makrotason epätarkkana työkaluna aina rinnalleen myös laadullista analyysiä, jotta tulkinta menneisyydestä olisi luotettavampi.⁸⁸

2.3 Arkistoaineistot, historiikit ja muistelmat

Selvitin tutkimukseni alussa, oliko tarkastelemillani sanomalehdillä arkistoaineistoja 1800-luvun lopulta, ja sain selville, ettei suurimmalla osalla lehdistä ole ilmeisesti

⁸⁶ Cannelin 1908; Yrjö-Koskinen 1902.

⁸⁷ Marjanen et al. 2019, 65–68; Mervola 1995, 97, 112–113.

⁸⁸ Hakkarainen et al. 2022, 119; Pfanzelter et al. 2021, 24.

minkäänlaista arkistoa jäljellä tai ainakaan en pystynyt niitä paikantamaan. Tällaisia lehtiä olivat *Karjalatar*, *Louhi*, *Nya Pressen*, *Svenska Österbotten (Gamlakarleby Tidning)*, *Wiipuri* ja *Åbo Tidning*. On mahdollista, ettei arkistoja ole alun perinkään tallennettu jälkipolville. Tilanne vaikuttaa olevan samankaltainen myös kansainvälisesti.⁸⁹ Arkistojen vähyys johtunee muun muassa siitä, että 1800-luvun lopussa vain harvoilla isoimmilla sanomalehdillä oli toimistotilat ja käytännössä lehtiä toimitettiin hyvin monenlaisissa paikoissa, kuten kotona tai kirjapainon takahuoneessa.⁹⁰ Tämä ei toki päde *Nya Presseniin*, joka oli aineistoni suurin lehti levikkimäärältään, jolla oli useampi toimittaja ja omat toimitustilat.⁹¹ Jää pitkälti arvailun varaan, miksi mitään ei ole säilynyt.

Uuden Suomettaren ja sen seuraajan *Uuden Suomen* arkistoaineistoa säilytetään Kansallisarkistossa. Valitettavasti 1800-luvun lopun aineistosta oli jäljellä ainoastaan joitain lukijoiden lähettämiä kirjekortteja, jotka olivat suurimmaksi osaksi lehdelle lähetettyjä uutisjuttuja. Niiden joukosta löysin yhden selkeän mielipidekirjoituksen, jota ei koskaan julkaistu ja joka oli vastine aiemmin yleisönosastolla julkaistuu kirjoitukseen.⁹²

Työväenarkistossa säilytettävän *Työmies*-lehden arkistosta ei löytynyt mitään lukijakirjeitä koskevaa aineistoa. Päivälehden arkistossa sen sijaan löytyi jonkin verran toimituksellista aineistoa ja kirjekortteja *Päivälehden* ja *Keski-Suomen* osalta, mutta ei sellaista aineistoa, joka olisi liittynyt mielipidekirjoitukseen tai kommunikointiin lehden lukijoiden kanssa.

Tutustuin myös *Helsingfors Dagblad*in päätoimittajana 1883–1887 toimineen Anders Herman Chydeniuksen arkistoon, josta vastaa Svenska litteratursällskapet i Finland. Arkistosta löytyi *Helsingfors Dagbladille* lähetettyjä muutamia kymmeniä, ilmeisesti julkaisemattomia yleisönosastokirjoituksia Chydeniuksen päätoimittajajalta.⁹³ Koska niissä ei ollut mitään toimituksellisia merkintöjä, niistä ei ollut suurta hyötyä väitöstutkimukseni kannalta.

Kun lukijakirje saapui toimitukseen, sen poimi suuremmissa lehdissä käsitellynsä toimitussihteeri, joka hoiti isoimman osan käytännön toimitustyöstä. He päättivät mitkä kirjoitukset otettiin julkaisuprosessiin. Päätoimittajan tehtävänä oli laatia pääkirjoituksia, vastata lehden kokonaisuudesta ja hoitaa useita muita lehden ulko-

⁸⁹ Cavanagh 2018, 272.

⁹⁰ Leino-Kaukiainen 1988, 572.

⁹¹ Vuonna 1895 *Nya Pressenin* toimiston osoitteeksi ilmoitettiin Unioninkatu 20 Helsingissä. *Nya Pressen* 1.1.1895, 1.

⁹² 6.12.1894 päivätyn kirjoituksen otsikko oli ”Edistystä sekin on” ja se oli vastine yleisönosastokirjoitukseen Tuusulan kansakouluolot, *Uusi Suometar* 5.12.1894, 4.

⁹³ Svenska litteratursällskapet i Finland. Chydeniuska släktarkivet SLSA 642. Historiska och litteraturhistoriska samlingen. Handlingar rörande Helsingfors Dagblad, mapp 12.

puolisia asioita.⁹⁴ Jos toimittaja päätti jättää yleisönosastokirjoituksen julkaisematta, se päättyi roskakoriin, kuten esimerkiksi ruotsinmielinen valtakunnallinen lehti *Hufvudstadsbladet* totesi 1898: se ei säilyttänyt ”turhia” kirjoituksia, eikä palauttanut niitä kirjoittajille.⁹⁵ Saman totesivat myös *Uusi Suometar* ja tamperelainen *Aamulehti*.⁹⁶ Aiemman tutkimuksen mukaan myöskään jotkut yhdysvaltalais- ja brittilehdet eivät säilyttäneet yleisönosastokirjoituksia.⁹⁷ Jos kirjoitus kuitenkin päätettiin julkaista, kirjoittajan nimitiedot piti tallentaa jonnekin, koska niitä saatettiin tarvita myöhemmin mahdollisissa oikeusjutuissa. Säilyttivätkö toimitukset alkuperäisiä käsikirjoituksia⁹⁸ vai oliko niillä erilliset rekisterit lehteen kirjoittaneista henkilöistä – ja kuinka kauan tällaisia arkistoja säilytettiin? Se ei valitettavasti ole tiedossa, koska mitään näistä ei ole ilmeisesti säilynyt nykypäivään asti.

Kävin lisäksi läpi 1890-luvun toimittajiin liittyviä arkistoja kokoamalla listan kaikista vuonna 1895 työskennelleistä toimittajista tarkistamalla, ketkä mainittiin sanomalehtien toimittajiksi vuoden ensimmäisten numeroiden etusivuilla. Sen jälkeen hain arkistoaineistoja näiden 98 henkilön nimillä Finna-palvelusta, SKS:n henkilöarkistoluettelosta ja Kansallisarkiston Astia-palvelusta tunnistautuneena käyttäjänä. Valitettavasti vain muutamasta henkilöstä löytyi arkistoaineistoja, nimekkäimmistä, kuten kirjailija-toimittaja Juhani Ahosta (vuoteen 1907 Brofeldt) ja hänen kollegastaan Santeri Ivalosta (vuoteen 1907 Ingman) hyllymetrikaupalla, toisista vain pieni paperinippu. Henkilöarkistoaineistot eivät valitettavasti osoittautuneet kovin hedelmällisiksi tutkimukseni kannalta. Ainoastaan Eero Erkon *Keski-Suomen ja Päivälehdien* arkistoon liittyvästä kirjeenvaihdosta oli hiukan hyötyä osatutkimuksen V osalta. Havaitsin aineistoja läpikäydessäni, etteivät lukijat pahemmin näkyneet toimitustyötä koskevassa toimittajien välisessä kirjeenvaihdossa, ja huomasin vain muutama kerran pohdintaa siitä, mitkä aiheet lukijoita mahdollisesti kiinnostivat ja mitkä eivät. Yleisönosastokirjoituksista ei yleisesti ottaen puhuttu mitään, ei edes kiertoitsette viitaten.

Tutkin sanomalehtien historiikkeja ja toimittajien muistelmakirjoja, joita löytyi joidenkin isoimpien 1800-luvun sanomalehtien osalta. Muutamissa viitattiin maaseutukirjoituksiin, mutta yleisönosastokirjoituksista vaiettiin. Kiintoisasti sama ilmiö näkyy myös kansainvälisesti. Yleisönosastoja tutkineen historioitsija Ralph Shafferin mukaan yksikään 1800-luvun lopun *Los Angeles Timesissa* työskennel-

⁹⁴ Leino-Kaukiainen 1988, 572, 574; Munck 2016, 64–65.

⁹⁵ Oanvändbara manuskript, *Hufvudstadsbladet* 3.2.1898, 5.

⁹⁶ Kirjevaihtoa, *Aamulehti* 28.11.1895, 2; *Uusi Suometar* 10.10.1894, 1. Ks. myös Nöyrä kysymys, *Itä-Suomen Sanomat* 16.7.1895, 3.

⁹⁷ Pedersen 2004, 13; Shaffer 2020, 13.

⁹⁸ Kirjoittajan nimi oli yleensä lukijakirjeessä, mutta jotkut kirjoittivat sen erilliselle lapulle. Maaseutu-kirje. Ohjeita kirjevaihtajille, *Wiipurin Sanomat* 8.8.1893; Sanomalehtiin kirjoittajain säännöt, *Uusi Savo* 23.8.1899.

leestä toimittajasta ei viitannut myöhemmissä muistelmissaan sanallakaan lukijakirjeeseen.⁹⁹ Ehkä silloisten toimittajien kiinnostuksen puute yleisöosastoihin on saattanut olla osasyynä siihen, ettei yleisöosastoja ole myöhemminkään tutkittu. Muistelmien vähyys on ristiriidassa sen kanssa, että yleisöosastot olivat ainakin 1800-luvun lopun suomalaislehdissä ja myöhemminkin tärkeä osa sanomalehteä, jonka arvon tunnisti jo kirjailija ja *Päivälehd*en toimittaja Santeri Ingman eli pakinoitsija Tuomas vuonna 1896:

Tällä osastolla on meidän sanomalehdissä paljo suurempi merkitys kuin muissa maissa. Melkein joka numerossa on aina palstottain kirjoituksia tässä osastossa. Ja onhan se oikeinkin, että yleisö näin voi saada esille mielipiteitä ja asioita, joita lehdet itse eivät tahdo omikseen omistaa [...].¹⁰⁰

Mikä tämä merkitys oli ja miksi yleisöosasto oli tärkeämpi meillä kuin muualla, sitä Tuomas ei eritellyt. Hän saattoi viitata *Uuden Suomettaren* toimittajan, mahdollisesti Juhani Ahon kymmenisen vuotta aiemmin esittämään näkemykseen, että ulkomailta julkaistiin harvoin lukijakirjeitä ja että ne olivat suomalaislehdistön erityispiirre ja ylpeydenaihe. Niiden erityinen merkitys nousi sanomalehden ja lukijoiden vuorovaikutuksesta, moniäänisyydestä sekä yhteishengestä yhteiskunnallisten asioiden edistämiseksi.¹⁰¹

2.4 Tunteiden historia ja sen menetelmät

Sovellan edellä esittelemiini lehtiaineistoihin tunteiden historian näkökulmaa ja kerroin seuraavaksi lyhyesti tunteiden historian taustasta, keskeisimmästä aiemmasta tutkimuksesta ja soveltamistani menetelmistä.

Tunteiden historian historiografian ensimmäinen virstanpylväs on ollut tapana sijoittaa 1940-luvulle kulttuurihistorian perusteita luoneen ranskalaisen Annales-koulukunnan kohdalle, jonka johtohahmo Lucien Febvre (1875–1956) otti esille tunteiden historian tutkimuksen tärkeyden. Aihepiiriä olivat ennen häntä tosin jo sivunneet muun muassa historioitsija Johan Huizinga 1919 julkaistussa *Keskiajan syksy* -teoksessaan (*Herfsttij der Middeleeuwen*) sekä sosiologi Norbert Elias 1939 ilmestyneessä tutkimuksessaan (*Über den Prozess der Zivilisation*), joka tuli laajemmin tunnetuksi vasta 1960-luvulta eteenpäin uudelleen julkaisun ja englanniksi kääntämisen myötä. Heidän mukaansa ihmiset ilmaisivat keskiajalla tunteitaan pidäkkeettömästi, mutta kuten Elias selitti, oppivat vähitellen vuosisataisen sivilisaatioproses-

⁹⁹ Shaffer 2020, 11.

¹⁰⁰ Kirje Helsingistä. *Päivälehti* 1.11.1896, 3.

¹⁰¹ Helsingistä. *Uusi Suometar* 18.11.1886, 1.

sin kautta säätelemään tunteiden ilmaisuaan. Myös Febvren ajattelussa toistui kehityskaariajatus ja hän piti Eliasin lailla tunteita ajassa muuttuvina.¹⁰² Tunnehistoria ei kuitenkaan saavuttanut suurta jalansijaa historianalalla vielä 1900-luvun puolivälissä.

Tunteet nousivat jälleen pintaan 1970-luvulta lähtien, jolloin menneisyydessä ilmaistuja tunteita pyrittiin selittämään nykypsykologian avulla. Tätä psykohistoriallista lähestymistapaa on jälkikäteen kritisoitu anakronistiseksi.¹⁰³ Suomalaisesta tunnehistoriantutkimuksesta tällainen esimerkki löytyy Jari Ehrnroothin *Sanan vallassa, vihan voimalla* -väitöskirjasta, jota on kritisoitu liian psykologisoivasta otteesta.¹⁰⁴

Tunteiden historian tutkimusalan nousua saatiin odottaa 1980-luvulle saakka, jolloin modernin tunteiden historian teorian uranuurtajiksi katsotut sosiaalishistorioitsijat Peter N. Stearns ja Carol Z. Stearns julkaisivat *emotionologiaan* (*emotionology*) perustuvan tutkimuksensa, jossa he pyrkivät tutkimaan yhteisön tunnenormien ja yksilöiden tunnekokemusten eroja menneisyydessä käyttämällä lähteinä muun muassa käytös- ja kasvatusoppaita sekä yksityiskirjeitä ja päiväkirjoja.¹⁰⁵ Stearnsien tutkimusta on kritisoitu siitä, että sen on katsottu myötäilevän Eliasin suurta, yhtenäistä kehityskertomusta.¹⁰⁶

Historioitsija ja antropologi William M. Reddyn ja historioitsija Barbara H. Rosenweinin 1990-luvulta lähtien kehittämät, uudemmat tunteiden historian teoriat ammensivat paitsi lingvivistisestä käänteestä, myös biotieteistä pohtimalla kehon ja kulttuurin suhdetta toisiinsa. Tämä lisäsi kiinnostusta tunnehistoriaa kohtaan ja kasvatti sen metodologiaa hyödyntävien tutkimusten määrää 2000-luvulta lähtien siinä määrin, että voitiin puhua emotionaalisesta käänteestä. Reddy loi puheaktiteoriaan perustuvan käsitteen *emotiivi* (*emotive*), joka pohjautuu tunteiden performatiivisuudelle: kun ihminen ilmaisee sanallisesti tuntevansa jotain tunnetta, hän samalla vahvistaa tai laimentaa tätä tunnetta itsessään.¹⁰⁷

En hyödynnä emotiiveja sellaisenaan tutkimuksessani, koska yleisönosastokirjoituksissa puhuttiin tunteista vain harvoin suoraan, mutta käytän historioitsija Monique Scheerin *tunnekäytänten* (*emotional practices*) käsitettä, joka pohjaa muun muassa puheaktiteoriaan ja Pierre Bourdieun *habitus*-käsitteeseen. Scheerin vaiku-

¹⁰² Barclay & Stearns 2022, 2; Boddice 2018, 26–29; Matt & Stearns 2014, 3–4; Plamper 2015, 40–43, 49–51.

¹⁰³ Plamper 2015, 53–54.

¹⁰⁴ Alapuro 1997, 55–78; Majander 2002, 202–204; Turunen 2021, 314–315. Ks. myös Rajavuori 2021, 101.

¹⁰⁵ Plamper 2015, 57–59; Stearns & Stearns 1986; Tepora 2022, 45; Tepora 2012, 324–326.

¹⁰⁶ Rosenwein 2002, 826–828.

¹⁰⁷ Barclay 2021, 457–459; Plamper 2010, 59, 240; Reddy 2001, 96–110.

tusvaltaisen ja laajasti viitatus 2012 julkaistun artikkelin mukaan *tunnekäytänteet* tarkoittavat, että jokin yhteisö jakaa ja harjoittaa yhdessä tiettyjä reaktioita tiettyihin tilanteisiin. Tunnekäytänteitä on neljänlaisia: 1) tavat, jotka synnyttävät tunteen 2) tavat, jotka antavat tunteelle nimen 3) tavat, joilla tunne välitetään toisille sekä 4) tavat, joilla tunnetta hallitaan.¹⁰⁸ Sovellan tunnekäytänteiden käsitettä erityisesti osatutkimuksessa III ja palaan siihen tuonnempana.

Barbara Rosenwein on puolestaan esitellyt *tunneyhteisöjen* (*emotional community*) käsitteen, jolla tarkoitetaan yhteisöjä, jotka jakavat tunteisiin ja niiden ilmaisuun liittyviä arvoja. Nämä sosiaaliset yhteisöt voivat liittyä esimerkiksi töihin, harrastuksiin tai perheisiin ja ihmiset voivat kuulua yhtä aikaa useampaan eri tunneyhteisöön. Rosenwein kartoitti tunneyhteisöjä tutkimalla teksteistä *tunnesanastoja* (*emotional vocabularies*) eli sanoja, joilla viitattiin eri tunteisiin. Vaikka tunteita voidaan ilmaista sanattomasti monin eri tavoin, kuten eleillä ja ilmeillä, Rosenwein perusteli sanastojen laatimista ja tutkimista sillä, että historiantutkija joutuu lopulta aina palaamaan sanoihin.¹⁰⁹ William M. Reddy taas on luonut *tunnehallinnon* (*emotional regime*) käsitteen, jolla hän tarkoittaa poliittisten järjestelmien, kuten esimerkiksi valtioiden tai muiden yhteisöjen luomia, tunteisiin liittyviä normeja sekä rituaaleja, käytäntöjä ja emotiiveja, joiden mukaan tunteita ilmaistaan.¹¹⁰ Historioitsija Ute Frevert on tuonut keskusteluun *tunne-koulukunnan* (*school of emotions*) käsitteen, jolla tarkoitetaan instituutioita kuten koulua, armeijaa, kirkkoa, työpaikkaa ja perhettä, jotka jakavat, harjoittavat ja opettavat tunnenormeja ja -sääntöjä ja muokkaavat yksilöiden itseymmärrystä.¹¹¹ Pienistä nyanssieroista huolimatta näen, että kaikki nämä kolme käsitettä ovat sukua toisilleen. Tunne-kulttuuri voidaan sen sijaan nähdä isompana kokonaisuutena, jonka sisällä voidaan hahmottaa eri tunneyhteisöjä, -hallintoja ja -koulukuntia, mutta jossa kuitenkin jaetaan vähintään osittain samoja käsitteitä tunteista, niiden ilmaisusta ja rajoista.

Tunteiden historian alalla on 2010-luvulta lähtien pohdittu yhä enemmän tunnehistorian ja neurotieteiden yhteyttä toisiinsa.¹¹² Jan Plamper näki näiden alojen yhdistämisessä vaaroja, koska historioitsijat eivät yksinkertaisesti ymmärrä tarpeeksi neurotieteistä tehdäkseen luotettavia johtopäätöksiä sen tarjoamalla välineillä ja koska nämä tieteet eroavat huomattavasti toisistaan epistemologisesti.¹¹³

¹⁰⁸ Scheer 2012, 193–220. Ks. myös Plamper 2015, 265–270.

¹⁰⁹ Plamper 2015, 68–69; Rosenwein 2016, 3–4; Rosenwein 2006, 2; Rosenwein 2002, 842–845. Sanojen merkitys tunnehistorian tutkimuksessa, ks. myös esim. Barclay 2021, 459.

¹¹⁰ Reddy 2001, 125–126, 129. Ks. myös Plamper 2010, 242–246; Plamper 2015, 257–258; Tepora 2022, 46–47.

¹¹¹ Frevert 2011, passim.

¹¹² Ks. esim. Plamper 2015, 270; Reddy 2020; Tepora 2020.

¹¹³ Plamper 2015, 298–299. Ks. myös Barclay 2020a, 29.

Historioitsija Rob Boddice ei ollut aivan yhtä pessimisti todetessaan joitain vuosia Plamperin jälkeen, että yhteistyö voisi olla mahdollista eroista huolimatta ja ehdottaessaan, että yhdistämällä nämä kaksi tieteenalaa voidaan selvittää tunteiden *biokulttuurista* eli tutkia tunteiden kehollisuutta.¹¹⁴ Historioitsija Tuomas Tepora on huomauttanut Boddicen biologian ja kulttuurin yhteen sitovasta teoriasta, että ”teoreettisena hahmotelmana tämä toimii, mutta monin verroin hankalampaa on muuntaa tällainen tutkimusote käytännön menetelmäksi.”¹¹⁵ Tämä selittää hyvin, miksen ole soveltanut sosiaalisia neurotieteitä tai hyödyntänyt esimerkiksi *biokulttuurin* käsitettä omassa tutkimuksessani. Teksteihin nojautuvassa tutkimuksessa on myös oma haasteensa havainnoida ja tutkia kehollisuutta.

Tunteiden historia on monitieteistä,¹¹⁶ mikä on toisaalta suuri mahdollisuus, mutta myös haaste, koska se tekee tutkimuksesta entistä kompleksisemmän.¹¹⁷ Tunteiden historiaa kannattaa kuitenkin tutkia, koska se avaa menneisyyteen uusia näkökulmia ja rikastaa kuvaa menneisyydestä. Rob Boddicen mukaan tunnehistorian kautta ei voida ainoastaan tuottaa tietoa menneisyyden tunteista ja ilmiöistä niiden ympärillä, vaan sen avulla voidaan myös tuottaa tietoa niistä sosiokulttuurisista prosesseista eli aineellisista, kulttuurisista ja poliittisista muutoksista, jotka synnyttävät ja muokkaavat tunteita.¹¹⁸

Joku voisi kritisoida, miksi tutkia nykypäivässä negatiivisina käsitettyjä tunteita – eikö pahuutta ja pahaa ole tutkittu jo tarpeeksi?¹¹⁹ Näen, että ärtymyksen kaltaisten tunteiden historian tutkimus on kuitenkin tarpeellista monesta eri syystä, ensinnäkin siksi, ettei niitä ole vielä tarpeeksi tutkittu ainakaan 1800-luvun Suomen historian tutkimuskentässä, ja koska tällaiset tunteet ovat olleet synnyttämässä merkittäviä yhteiskunnallisia muutoksia.¹²⁰ Toiseksi, tutkimalla mitä aikalaiset ymmärsivät tämän tyyppisillä tunteilla sekä sitä, miten he tämän tyyppisiä tunteita käytännössä ilmaisivat tuottaa enemmän tietoa aikalaisten valtasuhteista, arvoista ja normeista kuin nykypäivässä positiivisiksi katsottujen tunteiden tutkimus tuottaisi. Sitä paitsi jako positiivisiin ja negatiivisiin tunteisiin ei ole suotavaa, kun huomioidaan, että tunteille annetut merkitykset muuttuvat.¹²¹

¹¹⁴ Boddice 2022b, 560–561; Boddice 2018, 154–164.

¹¹⁵ Tepora 2022, 57.

¹¹⁶ Barclay 2021, 457–458; Barclay & Stearns 2022, 3; Tepora 2022, 52–57.

¹¹⁷ Barclay & Stearns 2022, 3.

¹¹⁸ Boddice 2022b, 558.

¹¹⁹ Tällaisen huomion on esittänyt muun muassa onnellisuuden tunnetta tutkinut historioitsija Darrin McMahon. McMahon 2014, 103–104.

¹²⁰ Vihan ja pelon tyyppiset vahvat tunteet voivat synnyttää suuria poliittisia ja yhteiskunnallisia muutoksia. Barclay 2020b, 7; Frevert & Pahl 2022, 1–3; Frevert 2011, 9, 133; Wahl-Jorgensen 2019a, 11–13.

¹²¹ Tunteiden arvottaminen positiivisiin ja negatiivisiin on ollut yleistä läntisen maailman arkipuheessa modernina aikana ja jotkut tutkijat eivät ole nähneet ongelmaa

Vihan (englanniksi *anger*) tunnetta tai vihan kaltaisia tunteita ovat tutkineet muun muassa Peter N. Stearns ja Carol Z. Stearns jo aiemmin mainitussa 1986 julkaistussa viktoriaanisia kasvatussoppaita hyödyntäneessä teoreettisessa ja empiirisessä tutkimuksessaan, jossa vihan tunnetta tutkittiin erityisesti sukupuolen ja perheen näkökulmasta.¹²² Peter N. Stearns palasi aiheeseen 1990-luvulla julkaistuissa teoksissaan *Be a Man! Males in Modern Society* ja *American Cool. Constructing a Twentieth-Century Emotional Style*.¹²³ Barbara Rosenwein tutki vihan vuosisataista historiaa teoreettisesta näkökulmasta 1990-luvulla ja palasi aiheeseen muutama vuosi sitten julkaistussa tiede- ja tietokirjan välimaastoon sijoittuvassa, suurelle yleisölle suunnatussa teoksessaan *Anger*.¹²⁴ Väitöstutkimuksessani tulee vahvasti esiin ärtymyksen kaltaisten tunteiden yhteys kunnian ja häpeän tyyppisiin tunteisiin. Niitä ovat tutkineet modernin ajan perspektiivistä Ute Frevert 2011 julkaistussa teoksessaan *Emotions in History – Lost and Found* ja Peter N. Stearns 2017 ilmestyneessä kirjassaan *Shame. A Brief History*.¹²⁵

Kuten sanottu, tunteiden historian tutkimus mahdollistaa uusia tutkimuskysymyksiä ja syventää tulkintaa menneisyydestä, mutta se on samalla haastavaa. Tunteet perustuvat fysiologiaan, henkilökohtaisiin ja kollektiivisiin kokemuksiin ja ympäröivän aikakauden kulttuuriin, ja niihin liittyvillä sanoilla on ymmärretty ja ymmärretään eri asioita.¹²⁶ Kielenkäytön kannalta on pakko käyttää termejä kuten ”viha”, ”ärtymys” tai vaikkapa ”suru” ja ”pelko”, mutta mitä ne käytännössä tarkoittavat meille 2020-luvun ihmisille, eri kulttuureista tuleville, eri kokemuksilla, luonteenlaaduilla ja kehoilla varustetuille ihmisille? Entä mitä ne tarkoittivat 1800-luvun lopun suomalaisille? Ihmiset olivat silloinkin keskenään erilaisia, eikä voida puhua vaikkapa ”kansan” tunteista. Jos eri tunteisiin viittaavat sanat eivät ole yksiselitteisiä, niin sama koskee myös tunteiden tutkimukseen liittyvää termistöä. Käsitteiden kuten *tunne*, *tuntemus*, *emootio* ja *affekti* merkitykset vaihtelevat eri ajoissa, kielissä, tieteenaloilla ja tutkijoilla, eikä niistä ole olemassa mitään konsensusta.¹²⁷

tällaisessa kategorisoinnissa myöskään tunnehistoriantutkimuksen piirissä. Sen sijaan esimerkiksi Jan Plamper on kritisoinut vahvasti tällaista luokittelua. Plamper 2015, 13–14, 277.

¹²² Stearns & Stearns 1986.

¹²³ Stearns 1994; Stearns 1990.

¹²⁴ Rosenwein 2020; Rosenwein 1998.

¹²⁵ Frevert 2011; Stearns 2017.

¹²⁶ Barclay, Crozier-De Rosa ja Stearns 2020, 4, 16–19; Dodman 2020, 17; Dixon 2020, 1–3; Frevert 2023, 3, 17–18; Frevert 2011, 24, 194; Reddy 2020, 168–178; Rosenwein 2020, 2–7, 21.

¹²⁷ Ks. esim. Boddice 2022a, 253–254; Rosenwein 2016, 7–8; Salmela 2017; Tepora 2022, 50–51.

Vaikka suurin osa tunnehistorioitsijoista ei pidä universaalien ja perustunteiden¹²⁸ olemassaoloa mahdollisena, he käyttävät ristiriitaisesti yhtä sanaa esimerkiksi vihasta (*anger*) tutkiessaan tosiasiaa kokonaista tunneskaalaa.¹²⁹ Arvelen tämän johtuvan siitä, että viha on vakiintunut kattoterminä näille negatiivisiksi katsotuille tunteille. Historioitsija Thomas Dixonin mukaan tutkijoiden olisikin parempi puhua ”vihasta kaltaisista tunteista”, jos haluavat käyttää viha-sanaa.¹³⁰ Oma näkemykseni tunteiden tutkimuksesta on kehittynyt väitöskirjaprosessin aikana; oivalsin jo varhain, etten ollut tutkimassa yhtä ainoaa tunnetta, vaan kokonaista tunnejoukkoa, mutta kirjoitin silti osatutkimuksessa II: ”Yhdyn myös näkemykseen, että keskittymällä yhden tunteen tutkimiseen voidaan paremmin kartoittaa tunteen mahdollista historiallista muutosta”.¹³¹ Toisaalta totesin samassa artikkelissa, että tutkin kokonaista tunnekirjoa eli tunteiden pluralistisuus oli jo tuolloin läsnä ajattelussani. Se jalostui ja selveni sanoiksi vasta seuraavassa artikkelissani sillä välin ilmestyneen Thomas Dixonin ”What is Anger” -artikkelin ansiosta, joka sai minut kehittämään ajatusta eteenpäin. Tarkoitin pluralistisuudella tunteiden epäpysyvää luonnetta, jonka vuoksi niihin ei voida viitata tutkimuksessa yhdellä ja samalla sanalla. Se ei tarkoita, etteikö tunteiden historiaa voisi silti tutkia, on vain pidettävä mielessä, että tutkimme *joukkoa* tunteita, joita yhdistävät tietyt yhteisön jakamat käsitykset.

Käytän tekstin ymmärrettävyyden ja yksinkertaistamisen vuoksi termiä ärtymys, joka toimii eräänlaisena yläkäsitteenä joukolle erilaisia tunteita, joita aikalaiset nimittivät esimerkiksi vihaksi, kiukuksi, kiivaudeksi ja äkäisyydeksi. Ärtymys-sanaa ei ole aiemmin käytetty tässä yhteydessä suomalaisessa historian tutkimuksessa, vaan on viitattu sanaan ”viha”, todennäköisesti englanninkielisen tutkimuksen vanavedessä, jossa näistä tunteista on käytetty lähes yksinomaan sanaa *anger*, kuten toin jo esille. Risto Turunen tekee poikkeuksen käyttäessään vihasta *hatred*-sanaa. Hän analysoi tutkimuksessaan vihan käsitettä, mutta ei pura auki, mitä sanalla *hatred* tarkoittaa. Tämä voi toki johtua siitä, ettei hän tutkinut tunnetta itsessään, vaan vihan ja vihaisuuden konseptia: sosialistien itsensä käsityksiä tästä tunteesta sekä toisten oletetuista tunteista sosialisteja kohtaan.¹³² Ute Frevertin modernin Saksan tunnehistoriaa käsittelevässä, saksasta englanniksi käännettyssä teoksessa on erilliset luvut

¹²⁸ Psykologi Paul Ekmanin vaikutusvaltainen, mutta kiistanalainen teoria perustunteista pohjautuu siihen, että on olemassa viidestä kahteentoista yleismaailmallista tunnetta, joihin lukeutuu muun muassa ”viha”. Tunteet ovat Ekmanin mukaan evolutiivisia vastusteita ärsykkeisiin ja ilmenevät samanlaisina eri kulttuureissa. Monet muut psykologit ja neurotieteilijät ovat kyseenalaistaneet tämän teorian liian yksinkertaistavana sekä pitäneet siihen johtaneita metodeita, kuten kasvojen tunnistuskokeita ongelmallisina. Dodman 2020, 16–17; Feldman Barrett 2017, 4; Plamper 2015, 147–163.

¹²⁹ Dixon 2020.

¹³⁰ Dixon 2020, 28–31.

¹³¹ Osatutkimus II.

¹³² Turunen 2021, 317–318, 327.

Anger ja *Hate*, mutta kiintoisaa kyllä, hän ei juurikaan määrittele näiden käsitteiden eroja.¹³³ Sen sijaan ärtymykseen viittaavaa *irritation*-sanaa en ole nähnyt käytettävän englanninkielisessä tutkimuksessa ollenkaan.¹³⁴

Valitsemaani ärtymys-sanaan ei kannata kiinnittää liikaa huomiota, koska se voisi olla jokin toinenkin, vaikka aikalaisten käyttämä ”kiukku”. En kuitenkaan käytä viha-sanaa, koska haluan ensinnäkin välttää, että tutkimukseni tulkittaisiin käsittelevän nykypäivän vihapuhetta – eli viestintää, ”joka lietsoo vihaa yhtä ihmistä tai ihmisryhmää vastaan”.¹³⁵ En havainnut tutkimissani yleisönosastokirjoituksissa nykyisenkaltaista vihapuhetta juuri lainkaan.¹³⁶ En käytä viha-sanaa myöskään siitä syystä, että jotkut tutkijat ovat pitäneet sitä kaikille ihmisille samana, muuttumattomana perustunteena. Jos käyttäisin viha-sanaa, voisin antaa kuvan, että on mahdollista tutkia viha-nimisen tunteen historiaa kautta aikain.

Tuomas Tepora puhuu tunnenyansseista ja antaa esimerkeiksi vihan ja raivon, jotka hän lukee saman nimeämättömän tunnekategorian alle, mutta eri nyansseihin.¹³⁷ Minun ymmärryksessäni tunteiden *joukko*, *kirjo*, jonkun *kaltaiset* tunteet ja *tunnenyanssit* ovat sama asia. Tukeudun tässä yhteydessä filosofi Ludwig Wittgensteinin *perheyhtäläisyyden* teoriaan, jolla tarkoitetaan yläkäsitettä, johon sisältyvillä alakäsitteillä on keskenään yhdistäviä tekijöitä, mutta jotka eivät ole välttämättä samoja kaikille näille alakäsitteille.¹³⁸ Esimerkinä voi toimia yläkäsite *pele*; joissain peleissä, kuten vaikka jalkapallossa ja *Afrikan tähdessä* on tavoitteena voittaa vastapuoli, mutta toisissa peleissä tavoite voi olla vaikkapa esineiden tai kokemusten kerääminen.¹³⁹ Joissain peleissä ei ole tavoitetta lainkaan, kuten vaikkapa tietokone- ja rakentelupeli *Minecraftissä*. Joissain peleissä lasketaan pisteitä tai maaleja, kuten jääkiekossa ja noppapeli *Yatsyssa*, mutta *Monopolyssä* näin ei tehdä. Silti näitä kaikkia kutsutaan *peleiksi*. Perheyhtäläisyyden käsite kuvaa näin ollen erinomaisesti käyttämäni ”ärtymyksen kaltaiset tunteet” -käsitettä. Tutkimillani tunteilla oli

¹³³ Frevert 2023.

¹³⁴ Karin Wahl-Jorgensen teki eron tunteiden viha (*anger*) ja ärtymys (*irritation*) kanssa, todeten, että ensiksi mainittua voidaan ilmaista julkisesti, kun taas jälkimmäistä ei, koska sitä pidetään sosiaalisesti epähyväksyttävänä. Mikä näistä tunteista sitten tekee erilaiset, sitä Wahl-Jorgensen ei eksplikoanut. Wahl-Jorgensen 2019a, 11.

¹³⁵ Vihapuhe, Yhdenvertaisuusvaltuutetun verkkosivusto.

¹³⁶ Osatutkimus II.

¹³⁷ Tepora 2022, 49–50. Vaikka Risto Turusen väitöskirjan metodologia pohjasi käsitteistoriaan, hänkin tunnisti, että viha-käsitteellä (*hatred*) voi olla monia eri variaatioita eli nyansseja, kuten ”arkaainen viha”, ”luokkaviha”, ”alkukantainen viha”. Turunen 2021, 316–317.

¹³⁸ Perheyhtäläisyys, Tieteen termipankki. Ks. myös. Mäki-Kulmala 2013, 54–55. Kiitän ohjaajaani professori Marja Jalavaa ehdotuksesta käyttää perheyhtäläisyyden käsitettä, kun selostin, miten ymmärsin ylä- ja alakäsitteiden suhteen toisiinsa.

¹³⁹ Peliesimerkki, *ibid*.

yhteisiä ominaisuuksia, jotka liittyivät esimerkiksi aikalaisten käsityksiin niistä ja niiden ilmaisutapoihin.

Sovelsin väitöskirjassa tunteiden historiaa eniten osatutkimuksissa II, III ja IV ja osatutkimukset I ja V keskittyivät enemmän ärtymystä ilmaisevan julkisen keskustelun tutkimukseen ja taustoittamiseen.

Yksi tunteiden historian vaikeus on, että olemme pitkälti tekstien varassa mitä pitemmälle menneisyyteen tarkastelu ulotetaan, eivätkä tunteet ole yleensä niissä suoraan luettavissa. Esimerkiksi yleisönosastokirjoittaja totesi vain harvoin tuntevansa jotain tunnetta tai edes nimesi jonkun tunteen. Sen vuoksi tunteet onkin useimmiten tulkittava niin sanotusti rivien välistä lähiluvun ja kontekstoinnin avulla.¹⁴⁰ Niitä voi löytää esimerkiksi etsimällä jotain tunteen kanssa usein esiintyvää sanaa, kuten Barbara Rosenwein on ehdottanut; hänen mukaansa tunteisiin liittyvissä teksteissä esiintyy usein sana ”sydän”.¹⁴¹ En ole itse havainnut sydän-sanan yhteyttä omassa tutkimusaiheessani, mutta olen identifioinut tunteisiin liittyvää puhetta tarkkailemalla muita vihjeitä, kuten esimerkiksi mielipidekirjoituksen konventioista poikkeamia, sanontoja ja metaforia,¹⁴² tekstin tehokeinoja, kuten harvennusta ja huutomerkkejä sekä tekstejä, jotka olivat kontekstin ja odotusten vastaisia; ironisuutta ja ivallisuutta. Analysoin tällä perusteella osatutkimuksessa II yleisönosastokirjoitusaineistoni ja tein tulkinnan siitä, ilmaistiinko kirjoituksessa ärtymyksen kaltaisia tunteita. Kuten Reetta Eiranen ja Anna Rajavuori omista tutkimuksissaan,¹⁴³ painotin tulkinnassani tekstin kokonaistunnelmaa ja suhteutin sen aineistoni kontekstiin. Toisinaan tulkinnan tekeminen oli hankalaa, mutta jos olin epävarma, päätin jättää kirjoituksen pois ”ärtyneen” kategoriasta. En kuitenkaan luokitellut kirjoituksia automaattisesti ärtymyksen kaltaisia tunteita sisältäväksi, jos siinä ilmaisiin eriävä mielipide johonkin asiaan. Eri mieltä oleminen ei tietenkään tarkoita samaa asiaa kuin ”ärtymys”. Aikalaiskielen tunnistamisessa auttoi, että luin monipuolisesti aikakauden tieto- ja kaunokirjallisuutta. Aloitin jo ennen väitöskirjaprosessia järjestelmällisesti lukemaan 1800-luvun lopun kaunokirjallisuutta, koska aikakauden kieli ei ollut minulle täysin tuttua. Olen lukenut tämän jälkeen satoja, ehkä jopa tuhansia mielipidekirjoituksia ja muita lehtiartikkeleita.

Joissain tunteiden historian alalle luettavissa tutkimuksissa on hyödynnetty myös digitaalisen historiantutkimuksen menetelmiä kuten etäluentaa, frekvenssi- ja

¹⁴⁰ Dodman 2020, 15–25; Plamper 2015, 296. Ks. myös Eiranen 2019, 46–47.

¹⁴¹ Barbara Rosenwein, *How to Practice the History of Emotions: Method and Sources*, 10.5.2022 YouTube.

¹⁴² Metaforien osalta kriteerini mukailivat kielentutkija Zoltán Kövecsesin tunnekielimalia. Kövecses 2000, 6.

¹⁴³ Eiranen 2019, 46–47; Rajavuori 2017, 224.

kollokaatioanalyysijä.¹⁴⁴ Tällaisissa tutkimuksissa on voitu hyödyntää valmista sanastoa tai koneoppimiseen perustuvaa metodologiaa, joka vaatii enemmän työtä opetusaineiston tuottamisen vuoksi.¹⁴⁵ Minun nähdäkseni näitä tutkimuksia yhdistää se, että niissä tutkitaan käsitteitä: niiden ilmaantumista kielenkäyttöön, käytön määrän vaihtelua eri aikoina ja sitä, mitkä muut käsitteet liitetään tämän tutkitun käsitteen yhteyteen. Jotkut tutkijat ovat kritisoineet, ettei tunteiden historian alalla ole tapahtunut digitaalista käännettä, mutta toisaalta he ovat myös tunnustaneet, että tunteiden historiaa on vaikea muuntaa yksinkertaisiksi laskutoimituksiksi.¹⁴⁶ Pelkkä haku digitoituun aineistoon ja etäluentamenetelmien käyttö eivät riitä tulkinnan tekemiseen ja syvälliseen analyysiin, vaan aineistoa on myös tarkasteltava läheltä ja ymmärrettävä sen tunne- ja mediahistoriallinen konteksti.¹⁴⁷ Jos päättää tehdä aineistolle vaikkapa frekvenssi- tai kollokaatioanalyysin, on pohdittava tarkoin hakusanan valintaa, jonka on oltava perusteltavissa tunnehistoriallisista lähtökohdista. En esimerkiksi tarkastellut frekvenssianalyysissä sanoja kuten ”viha” tai ”kiivaus”, koska tulos olisi ollut vääristynyt lehdissä julkaistujen kaunokirjallisten tekstien vuoksi, joissa käytettiin muita artikkeleita enemmän tällaisia sanoja. Sen sijaan sana ”riitakirjoitus” viittasi tietynkaltaisiin tunteisiin, mutta se myös tavoitti tutkimuksen kohteena olevan lehtiaineiston.

Osatutkimuksessa III sovelsin Thomas Dixonin esittelemää tunnehistorian metodologiaa, jossa jonkin tunteen nykymääritelmä hajotetaan väljästi toisiinsa kuuluviin osiin ja tutkitaan näiden osien eli ilmiöiden historiaa, niiden jatkuvuutta ja epäjatkuvuutta. Nämä komponentit voivat olla mitä tahansa tekstuaalista, ruumiillista, narratiivista tai vaikkapa visuaalista sisältöä.¹⁴⁸ Tein Dixonin mallista oman mukaelmani, jossa en lähtenyt hajottamaan ”ärtymystä” nykymääritelmästä vaan lähdin purkamaan niitä useita eri ärtymyksen kaltaisiin tunteisiin viittaavia sanoja, joita 1890-luvun lehtiaineistossa tuli vastaan.¹⁴⁹

Pidän tunteita performatiivisina eli niiden ilmaisulla on taipumus muuttaa asioita: tämä tarkoittaa, että jos tunteen sanoittaa, se voi nostaa tai laskea tunteen

¹⁴⁴ Hakkarainen 2022; Turunen et al. 2022; Turunen 2021. Kollokaatioanalyysissä pyritään löytämään sanoja, jotka esiintyvät huomattavan usein tarkasteltavan hakusanan läheisyydessä.

¹⁴⁵ Turunen et al. 2022, 136. Koneoppimismenetelmät ovat myös matemaattisesti monimutkaisia ja jotta niiden perusteella voisi tehdä tulkintoja, on ymmärrettävä algoritmien sisäistä toimintaa. Turunen et al. 2022, 142.

¹⁴⁶ Turunen et al. 2022, 136.

¹⁴⁷ Mediahistoriallisen kontekstin huomioimisen tärkeys digitaalisissa lehtiaineistoissa, ks. Kurvinen 2023.

¹⁴⁸ Dixon 2020, 1–4, 11–12, 27–28, 31.

¹⁴⁹ Osatutkimus III.

intensiteettiä sanoittajassa tai viestin vastaanottajassa.¹⁵⁰ Hyödynsin osatutkimuksessa III Monique Scheerin *tunnekäytänte*n käsitettä, joka pohjaa muun muassa tunteiden performatiivisuuteen.¹⁵¹

Rakensin osatutkimuksen IV osatutkimusten II ja III tulosten päälle eli vertailin aikalaisten käsityksiä ärtymyksen kaltaisista tunteista käytännön tasoon; ärtymystä ilmaiseviin yleisönosastokirjoituksiin. Tarkastelin kirjoituksia tunnehistoriallisesta ja sukupuolen ja sosiaalisen taustan näkökulmista.

¹⁵⁰ Ahmed 2004, 13; Reddy 2001, 96–110; Rosenwein 2020, 67. Ks. myös Scheer 2012, 193–220.

¹⁵¹ Scheer 2012, 209–217.

3 Keskustelukulttuuri

Se [”häväistyskirjoitus”] kiusaa häntä yöllä ja päivällä, ja hän päättää ruveta pontevasti urkkimaan ken sen oli tehnyt, joll’ei muunkaan vuoksi, niin vastaisen varalle. – Hän ottaa siitä tolkun, ja sittepä nähdään! päättää hän. Lähtee sitten vartavasten kaupunkiin sanomalehden toimitukseen ja vaatii siellä tietoa kuka häntä on loukannut. [...] Kun hänen asiastaan saadaan selko, nauretaan hänelle makeasti, eivätkä hänen tulistuneet katseensa laimenna sitä ollenkaan. Onko heidän pakko tehdä tiliä joka miehelle, joka vaan tulee sitä vaatimaan. Kyllä sitten käskisi. Uhkaavana poistuu sieltä Jussila ja palaa tyhjin toimin takaisin, hautoen mielessään painokannetta. [...] [K]irjoituksesta eivät parhaimmatkaan lakimiehet löydä mitään siihen määrin loukkaavaa, että siihen voisi kiinni iskeä, ja huonoihin ei Jussila luota.¹⁵²

Jussila ei saanut rauhaa kirjoitukselta, joka loukkasi hänen arvoaan ja esti etenemisen arvoasteikossa. Hän päätti lähteä lehden toimitukseen tivaamaan, kuka häntä oli loukannut, mutta ei saanut toimittajilta tukea. Päinvastoin häntä ivattiin vain lisää. Jussila päätti turvautua viimeiseen oljenkorteen viemällä asian oikeuteen, mutta valitettavasti tapauksessa ei ollut asianajajien mukaan aineksia painokannejuttuun. Tarina osoittaa, että Kalle Kajander oli ajan hermolla kuvatessaan 1800-luvun lopun sanomalehtijulkisuuteen liittyviä lieveilmiöitä, kuten kunnianloukkauksiin liittyviä oikeusjuttuja. Tällaisissa tapauksissa oli itsestään selvää, ettei toimitus kertonut yleisönosastokirjoittajien nimiä ulkopuolisille, vaikka niitä aina välillä heiltä vaadittiin. Toimitusten piti tietää lehden jokaisen tekstin kirjoittaja, mutta nimi paljastettiin ainoastaan viranomaisille.

3.1 Modernit yleisönosastot instituutiona

Suomalaislehdistöissä julkaistiin lukijoiden mielipidekirjoituksia pitkään epäsäännöllisesti ja vaihtelevissa paikoissa lehtien sivuilla, kunnes lehdet ryhtyivät vähitellen jaottelemaan maaseutu- eli paikalliskirjeet omalle palstalle 1850-luvulta lähtien

¹⁵² Kajander 1899, 134–135, 139.

ja yleisönosastokirjoitukset omalle palstalleen 1860-luvun lopulta lähtien. Lukijakirjeiden ryhmittely omille palstoilleen tapahtui eriaikaisesti ja pitkän ajan kuluessa ja käytäntö oli toiminnassa useimmissa lehdissä vasta 1890-luvun puolivälissä.¹⁵³

Tuon osatutkimuksissa I ja II esiin lukijakirjetraditioiden erot ja ilmiöiden yhtäaikaisuuden, mutta toisaalta artikkeleistani saattaa jäädä käsitykseen, että yleisönosastot periytyivät maaseutukirjeistä.¹⁵⁴ Totean osatutkimuksessa I, että yleisönosastot olivat eriytyneet selkeästi maaseutukirjeosastoista 1890-luvun puoliväliin mennessä ja niitä julkaistiin samanaikaisesti lehdissä, kunnes maaseutukirjeosastot jäivät pois 1900-luvun alkupuolella.¹⁵⁵ Totean myös hiukan harhaanjohtavasti osatutkimuksessa II: ”murros maaseutukirjeissä ilmaistuissa mielipiteistä yleisönosastokirjoituksiin tapahtui suomalaisissa sanomalehdissä 1890-luvulla.”¹⁵⁶ Haluan tässä yhteydessä korostaa ja selventää, että vaikka näillä eri tekstityypeillä oli yhteisiä piirteitä, ne olivat suomalaislehdistössä jo varhain erillisiä ilmiöitä.¹⁵⁷ Yleisönosastot eivät eriytyneet maaseutukirjeosastoista tai yleisönosastokirjoitukset maaseutukirjoituksista, mutta ne ottivat toisiltaan vaikutteita.

Moderni yleisönosasto syntyi suomalaislehtiin edistyksellisen ja Ruotsista mallia ottaneen *Helsingfors Dagbladin* esimerkistä 1860-luvun lopussa ja lähti vähitellen sieltä leviämään ensin ruotsinkielisiin liberaalilehtiin 1870-luvulta lähtien ja 1880-luvun kuluessa muihinkin lehtiin siten, että viimeistään 1890-luvun puoliväliin mennessä moderni yleisönosasto oli vakiintunut suurimpaan osaan suomen- ja ruotsinkielisiä lehtiä ja ylittänyt määrässään maaseutukirjeosastot.¹⁵⁸ Prosessi ei ollut virtaviivainen tai äkkinäinen, vaan se tapahtui vähitellen vuosikymmenten kuluessa

¹⁵³ Osatutkimus I, 330–333.

¹⁵⁴ Tähän käsitykseen on päätyneet Heikki Kokko, joka toteaa osatutkimus I:een tukeutuen: ”Lehtien julkaisemat paikalliskirjeet edelsivät myöhempiä yleisönosastopalstoja, joka eriytyi siitä omaksi instituutiokseen viimeistään 1890-luvun puolivälissä. Ilmiöt olivat kuitenkin jonkin aikaa päällekkäisiä 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa.” Kokko 2022b, 279.

¹⁵⁵ Osatutkimus I, 338.

¹⁵⁶ Osatutkimus II. Tähän väitöstutkimukseni alkupuolella esittämäni toteamukseen on saattanut osaltaan vaikuttaa historioitsija Toivo Nygårdin esittämä, aiempiin tutkimuksiin nojautunut arvio: [Yleisönosaston] ”erottaminen entisestä maaseutukirjeosastosta on alkuvaiheissa hyvin vaikeaa” ja ”Yleisönosasto oli siten luonteeltaan maaseutukirjeitä myöhäisempi, mutta niihin liittyvä ilmiö.” Nygård 1987, 135. Olen osatutkimuksessa I osoittanut, että nämä johtopäätökset eivät ole kestäväällä pohjalla, koska tutkimuksissa käytetty lähdeaineisto ei kattanut tarvittavalla laajuudella 1800-lukua. Osatutkimus I, 325–326.

¹⁵⁷ Varhaiset mielipidekirjoitukset, jotka eivät noudattaneet maaseutukirjeiden konventioita: paikkasidonmaisuuksia ja useista asioista raportointia, ks. Osatutkimus I, 327–330.

¹⁵⁸ Suurimmassa osassa niitä sanomalehtiä, joissa en tulkinnut olevan modernia yleisönosastoa, julkaistiin kuitenkin säännöllisesti lukijakirjeitä maaseutukirjepalstoilla. En havainnut 1890-luvun puolivälin lehdistössä ainuttakaan sanomalehteä, joka ei olisi julkaissut edes joskus jonkin tyyppistä lukijakirjettä.

ja siinä oli nähtävissä suomen- ja ruotsinkielisten lehtien kehityssuuntien eriaikaisuus. Pitkään jäsentymätön suomenkielinen lehdistö sai vasta suurien suunnannäyttäjien kuten *Päivälehd*en johdolla kirittyä ruotsinkielisten lehtien tasolle sisältöjen modernisoinnissa ja lehtien toimittamisen ammatillistumisessa.¹⁵⁹

Modernin yleisönosaston synnyn ja vakiintumisen taustalla toimivat halu kehittää sanomalehtien sisältöä modernien kansainvälisten esimerkkien suuntaan, halu toimittaa lehtiä ammattimaisesti sekä liberaali ajatusmaailma, jossa sanomalehdet tarjosivat kansalaisille mahdollisuuden ilmaista mielipiteitään valtiosta vapaana.

Moderneilla yleisönosastoilla julkaistut lukijakirjeet edustivat tekstityyppiä, joka erosi sekä varhaisista mielipidekirjoituksista että paikallis- ja maaseutukirjeistä. 1890-luvun yleisönosastoilla julkaistiin vanhasta perinteestä juontuen myös muita kuin mielipidekirjoituksia, esimerkiksi kerrottiin, paljonko iltamat olivat tuottaneet voittoa tai välitettiin kiitoksia, mutta suurin osa eli noin 70 prosenttia lukijakirjeistä oli selkeästi mielipidekirjoituksen muotoon kirjoitettuja. Ne alkoivat yleensä asian taustoittamisella, jatkuivat sitten oman kannan ilmaisulla ja perusteluilla ja lopuksi sanoman tiivistämisellä ja muihin vetoamisella.¹⁶⁰

Yleisönosastojen otsikot olivat huomattavan yhdenmukaisia 1890-luvun puolivälissä; ne oli lähes poikkeuksetta nimetty joko ”Från Allmänheten” tai ”Yleisöltä”. Palstan nykykäsitteitä ”yleisönosasto”, ”mielipideosasto”, ”insändare” tai ”insändarespalt” ei vielä käytetty.¹⁶¹ Yleisö- ja osasto-sanat ilmaantuivat suomen kirjakieleen 1840-luvulla.¹⁶² Käsite ”yleisönosasto” lienee syntynyt palstan yleisimmän otsikon ”Yleisöltä” ja osasto-sanan liitoksesta, jossa yleisöltä-sanassa oli ensin lainausmerkit 1890-luvun alkupuolella, kunnes ne hävisivät 1800-luvun loppua kohti.¹⁶³ Yhdysana *yleisönosasto* esiintyi lehdistössä ensimmäisen kerran vuonna 1900 ja *yleisönosastokirjoitus* 1920-luvulla.¹⁶⁴ Mielipideosasto- ja mielipidepalsta-sanoja ryhdyttiin sanomalehtiaineiston perusteella käyttämään vasta 1970-luvulla.¹⁶⁵

Ruotsinkielinen termi *en insändare* muodostuu sanoista lähettää (*sända*) ja sisään (*in*). Se viittasi 1800-luvulla yksittäiseen mielipidekirjoittajaan, ei osastoon tai

¹⁵⁹ Osatutkimus I. Suomen- ja ruotsinkielisen lehdistön eriaikaisuus, ks. Marjanen et al. 2019, 54–77.

¹⁶⁰ Osatutkimus II.

¹⁶¹ Osatutkimus I, 332–333.

¹⁶² Rapolan sanasto, Kielipankki.

¹⁶³ Ks. esim. Suutari Sarkkanen, räättäli Markkanen ja seppämestari Tarkkanen, *Uusi Savo* 27.4.1893, 2; Harmillinen, *Wiipurin Sanomat* 6.8.1895, 2; Aamulehden toimitukselle, *Aamulehti* 2.6.1897, 4; Painokanteen, *Itä-Karjala* 5.10.1897, 2; Sananen toiseltakin puolelta, *Haminan Sanomat* 26.3.1898; Kirje Helsingistä, *Päivälehti* 19.6.1898, 4.

¹⁶⁴ Haku digi.kansalliskirjasto.fi-palvelussa sanomalehtiaineistoon hakusanalla yleisönosasto ja hakusanalla yleisönosastokirjoitu*.

¹⁶⁵ Haku digi.kansalliskirjasto.fi-palvelussa sanomalehtiaineistoon hakufraasilla text.raw:mielipidepalsta OR text.raw:mielipideosasto.

tekstilajiin sinänsä.¹⁶⁶ Ensimmäinen viite *insändare* -sanana merkityksestä mielipidekirjoituksena löytyy vuodelta 1899 ja erillisenä osastona lehdessä 1900-luvun alussa.¹⁶⁷

Lukijat kirjoittivat enimmäkseen toisille lukijoille, eivätkä niinkään lehden toimittajille – vaikka väliotsikkona usein olikin ehkä vanhasta tottumuksesta ”[lehden nimi] toimitukselle”. Noin puolet kirjoituksista käsitteli jotain lehdessä aiemmin julkaistua, useimmiten toista lukijakirjettä ja loput yleisönosastokirjoitukset olivat proaktiivisia.¹⁶⁸ Sen sijaan vain joka viides ärtynyt mielipidekirjoitus oli proaktiivinen, joka voi kertoa osaltaan siitä, että ärtymyksen kaltaiset tunteet syntyivät reaktiossa toisen kirjoittajan kanssa. Se kertoo myös lehden julkaisupolitiikasta ja taustalla vaikuttaneesta painolaista¹⁶⁹, jotka yhdessä sallivat ärtyneen viestinvaihdon jatkumisen.

Julkaistujen kirjoitusten määrä riippui pitkälti siitä, miten sanomalehdissä oli tilaa, mutta kun osasto julkaistiin, siinä oli yhdestä kolmeen kirjoitusta ja ne oli sijoitettu nelisivuisen lehden sivuille 3–4, jossa julkaistiin karkeasti ottaen toimituksen ulkopuolisten tahojen tuottamat sisällöt.¹⁷⁰

1890-luvun puoliväli oli Suomen suuriruhtinaskunnassa suhteellisen tasaista ja vakaata aikaa, vaikka Venäjä olikin jo kiristänyt otettaan. Yleisönosastokirjoitukset käsittelivät hyvin moninaisia aiheita eläinten kaltoinkohtelusta kirkkourkujen oikeanlaisiin soittotapoihin, mutta suuri osa koski ajankohtaisia kansallisia kysymyksiä kuten liikenneinfrastruktuurin rakentamista, kieliriitaa ja kirkkoon ja uskontoon liittyviä asioita. Aihevalinnat heijastivat sanomalehtien pääkirjoituksia ja poliittisia kannanottoja, mutta vastakkaisiakin mielipiteitä julkaistiin – toisinaan toimituksen antamalla ”lukuohjeilla” höystettyinä. Ulkopolitiikkaan ei koskettu yhdessäkään kirjoituksessa ja päättelin osatutkimuksessa II tämän johtuneen muun muassa venäläishallinnon tiukan lehdistösensuurin antamasta pelotteesta.¹⁷¹ Ulkopolitiikasta puhuminen ei ollut eksplisiittisesti kiellettyä,¹⁷² mutta koska Suomen suuriruhtinaskunta ei ollut Venäjän keisarin alamaisena ulkopoliittinen toimija, sen kansalaisilla ei ollut näissä asioissa mitään sananvaltaa – miksi siis vaivautua kirjoittamaan niistä. Toinen todennäköinen syy ulkopolitiikkaan liittyvien kirjoitusten puuttumiselle löytyy

¹⁶⁶ Insända, Svenska Akademiens Ordbok. Sanakirja-artikkeli. Tehty myös haku sanomalehtiaineistoon digi.kansalliskirjasto.fi-palvelussa fraasilla `text.raw:insändare`.

¹⁶⁷ Ks. esim. ”[...]i lördagens nummer af Hbl. i en lång insändare från allmänheten tagit till tals[...]”, *Kotka Nyheter* 25.4.1899, 2. Insända, Svenska Akademiens Ordbok. Sanakirja-artikkeli.

¹⁶⁸ Osatutkimus I, 336–337.

¹⁶⁹ Painolaista tarkemmin luvussa 4.2 Ärtymyksen ilmaisun motiivit.

¹⁷⁰ Osatutkimus I, 330, 333–335.

¹⁷¹ Osatutkimus II.

¹⁷² Leino-Kaukiainen 1984, 49–50, 57–61.

maaseutu- ja paikalliskirjetraditiosta, jossa aiheet keskittyivät oman kotiseudun ympärille.¹⁷³ Suomalaiset lukijakirjeet korreloivat tässä suhteessa brittilehdistöön, jonka yleisönosastoilla ei myöskään ollut tavanomaista käsitellä ulkomaan aiheita.¹⁷⁴ On vaikea arvioida, missä määrin kirjoituksia jätettiin aiheensa vuoksi julkaisematta, mutta lähteet viittaavat siihen, että toimitukset käyttivät usein valtaansa: yleisönosastokirjoituksella tuli olla muun muassa informaatio- ja uutuusarvoa – samoja asioita toistelevat ja ”vanhat jutut” jäivät julkaisematta.¹⁷⁵

Tunnistamattomana kirjoittamiseen liittyi etuja kuten mahdollisuus poiketa tunnenormeista ja välttyä uhilta, joita epäkohtien paljastamiseen saattoi liittyä. Täydellistä suojaa se ei kuitenkaan taannut, koska pienellä paikkakunnalla kirjoittaja voitiin tunnistaa vähäisistäkin vihjeistä ja jos kirjoituksen katsottiin loukkaavan kunniaa, kirjoittajan nimi paljastettiin viranomaisille.¹⁷⁶ Laki vaati, että jokaisen julkaistun tekstin kirjoittajan nimi piti olla toimitusten tiedossa ja lehdet muistuttivatkin lukijoita säännöllisesti, ettei nimettöminä lähetettyjä kirjoituksia voitu julkaista.¹⁷⁷ Osoitin osatutkimuksessa II, että noin kolmasosa yleisönosastokirjoittajista esiintyi omalla nimellään tai muutoin tunnistettavasti, joka oli ristiriidassa aiemman tutkimuksen kanssa, jossa on esitetty, että lähes kaikki 1800-luvun lopun sanomalehtikirjoittajat salasivat identiteettinsä.¹⁷⁸ Tunnistettavien henkilöiden osuus saattaa olla jopa korkeampi, kun mukaan lasketaan ne pseudonyymit, joissa käytettiin etu- ja sukunimen kirjaimia, ja jotka voidaan liittää johonkin tiettyyn henkilöön. Aiemman tutkimuksen näkemykset perustuvat maaseutukirjeisiin ja todennäköisesti omakoh-taisiin tulkinta-arvioihin, koska 1890-luvun lukijakirjeiden taustatietoja ei tietääk-seni ole aiemmin luetteloitu. Voi olla, että näkemyksiin ovat lisäksi vaikuttaneet 1800-luvun lopun sanomalehdissä julkaistu kritiikki nimettömistä kirjoittajista, jotka nähtiin jossain määrin ongelmallisina polemiikkien vuoksi.¹⁷⁹

Vaikka henkilöllisyytensä piilottavia kirjoittajia oli vähemmän kuin mitä aiempi tutkimus on arvioinut, heitä oli kuitenkin suurin osa kirjoittajista. Monet heistä paljastivat silti taustatietoja itsestään: koti- tai kirjoituspaikkakuntansa, sukupuolensa ja ammattinsa tai sosiaalisen luokkansa. Voi olla, että jotkut kirjeistä olivat tekaistuja, toimittajien itsensä kirjoittamia tai kuvitteellisten ihmisten nimissä kirjoitettuja – täl-laisesta on esimerkkejä esimerkiksi 1800-luvun loppupuolen Iso-Britanniasta ja

¹⁷³ Osatutkimus II. Maaseutu- ja paikalliskirjeiden aihekirjo, ks. esim. Kokko 2022a, 190.

¹⁷⁴ Hobbs 2018, 354–355.

¹⁷⁵ Sorvali 2023.

¹⁷⁶ Osatutkimus II, Osatutkimus IV, 10–11.

¹⁷⁷ Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus 1868, 12 §, kohta 10; Osatutkimus V, 30–31; Sorvali 2023.

¹⁷⁸ Landgren 1988, 374; Stark 2013c, 247.

¹⁷⁹ Osatutkimus V, 31.

Ranskasta,¹⁸⁰ mutta en havainnut aineistossani mitään merkkejä epäaitoudesta, oli kyse sitten kirjoittajasta tai kirjoituksen aiheesta, joten tällaisia kirjeitä tuskin oli paljon. Jos tekaistuja kirjoituksia oli, niitä oli niin vähän, ettei niillä ole merkitystä kokonaisuuden kannalta.

Kirjoituksia lähetettiin kaikkialta Suomesta ja joitain ulkomailtakin, mutta luonnollisesti suurimpien sanomalehtien painopaikkakunnat Helsinki ja Viipuri korostuivat aineistossa. Asuinseutu tuli suoraan tai epäsuorasti esiin ainoastaan puolessa kirjoituksia, joten sitä ei yleisesti ottaen pidetty tärkeänä mainita, ellei kirjoitusaihe liittynyt jollain tapaa johonkin paikkakuntaan.¹⁸¹ Tämä seikka erottaa yleisönosastokirjoitukset maaseutukirjeistä, jotka kytkeytyivät nimenomaan johonkin tiettyyn paikkakuntaan, jonka asioista kerrottiin.¹⁸²

37 % kirjoittajista oli nimensä tai taustatietojensa perusteella miehiä ja vain kaksi prosenttia naisia, noin kahdeksan prosenttia oli naisista ja miehistä koostuvia ryhmiä ja lopun noin 50 prosentin sukupuoli jäi arvailujen varaan. Yksin kirjoittavia naisia oli kirjoittajien joukossa varmasti enemmän kuin pari prosenttia, mutta hyvin suurella todennäköisyydellä suurin osa kirjoittajista oli silti miehiä. Tähän päätelmään osoittaa esimerkiksi keskusteluaiheet, joista puuttui kokonaan 1800-luvun lopun yhteiskunnallisesti ajankohtainen naiskysymys.¹⁸³ Lisäksi aiempi tutkimus myötäilee tulkintaa, että suurin osa kirjoittajista oli miehiä.¹⁸⁴ Väitöskirjani osoittaa, että 1890-luvun sanomalehtien yleisönosastot olivat miesten hallitsemaa julkista tilaa, jossa käytyihin keskusteluihin naiset eivät halunneet tai pystyneet osallistumaan, eivät ainakaan tunnistettavasti. Sen sijaan yläluokkaiset ja osa keskiluokkaisista naisista keskusteli yhteiskunnallisista asioista omissa aikakauslehdissään, joita oli 1890-luvulla muutama.¹⁸⁵

Pohdin syitä naiskirjoittajien vähyteen osatutkimuksissa II ja IV ja totesin, etteivät erot kirjoitustaidossa tai vapaa-ajan puutteessa voi kokonaan selittää naisten pientä määrää.¹⁸⁶ Eriytyneissä keskustelupaikoissa oli taustalla sanaton sääntö, joka

¹⁸⁰ Hobbs 2018, 352–353; Zeldin 1993, 504–506.

¹⁸¹ Osatutkimus II.

¹⁸² Osatutkimus I, 330.

¹⁸³ Osatutkimus II.

¹⁸⁴ Naiset ja miehet kirjoittivat eri lehtiin 1800-luvun lopun Iso-Britanniassa ja Ruotsissa. Hobbs 2018, 64; Nordenstam 2014, 12–15; Pedersen 2004, 29; Samuelsson 2014, 19–21; Stenberg 2014, 50–53.

¹⁸⁵ Osatutkimus II; Osatutkimus IV, 7–8. 1800-luvun lopussa ilmestyivät seuraavat naisille suunnatut naisten kirjoittamat lehdet: Naisasialiikkeen 1889 perustamat *Koti ja Yhteiskunta* ja *Hemmet och Samhället*, 1895 perustettu *Nutid, Tidskrift för sociala frågor och hemmets intressen* sekä politiikan ulkopuolelle jättyneet 1895 perustettu *Kalevatar* ja 1899 perustettu *Kodin-Ystävä*. Leino-Kaukiainen 1992, 136; Malmberg 1991, 193; Töyry 2005, 203–209.

¹⁸⁶ Osatutkimus II; Osatutkimus IV, 6.

pohjasi ajatukseen sukupuolten erilaisuudesta ja eriytyneistä elämämpiireistä, jotka lävistivät sekä yksityisen että julkisen elämän.¹⁸⁷ Naisille oli tarjolla konkreettisia esimerkkejä siitä, mitä julkisesta kannanotosta saattaisi seurata: ivaamista, naurunalaiseksi tekemistä ja häpeää.¹⁸⁸ Naistenlehdet sukupuolitettuna mediana oli syntynyt Euroopassa jo varhain ja sen tavoitteena oli luoda naisille suunnattua ja heitä puhuttelevaa diskurssia, mutta toisaalta myös ylläpitää sukupuolieroa.¹⁸⁹

Karin Wahl-Jorgensenin mukaan monet nykykeskustelijat jättäytyvät vapaaehtoisesti keskustelun ulkopuolelle välttääkseen riskejä ja tämä on saanut aikaan ”filter bubble” -teorian mukaan niin sanotun kuplautumisen, jossa samanmieliset pysyttelevät omissa piireissään.¹⁹⁰ Voi olla, että naiset olisivat saaneet ärtymystä ilmaisevia yleisönosastokirjoituksiaan julkaistua ja voi olla, ettei niistä olisi koitunut välttämättä heille haittaa, mutta he eivät halunneet ottaa riskiä. Ne naiset, jotka halusivat ja uskalsivat ottaa asioihin kantaa, olivat kuplautuneet naistenlehtiin.

Kolmasosa kirjoittajista paljasti ammattinsa, joiden kirjo oli suuri, mutta joissa korostuivat keskiluokkaiset elinkeinot, kuten opettajat, papit ja virkamiehet.¹⁹¹ Vähintään neljä prosenttia kaikista kirjoittajista oli säätyihin kuulumattomia ja työväenluokkaan rinnastettavia henkilöitä kuten työmiehiä ja torppareita.¹⁹² Todennäköisesti tällaisten kirjoittajien määrä oli kuitenkin huomattavasti suurempi, koska moni kirjoittajista ei maininnut ammattiaan. Jälkikäteen ajatellen olisin voinut lueteloida korpukseeni myös tulkintani kirjoittajan sosiaalisesta luokasta sen sijaan, että kirjasin ylös vain ammatit, virat ja tittelit, koska tämä olisi antanut parempaa osviittoa työläistaustaisten kirjoittajien todellisesta määrästä.

Tarkastelemalla näitä luetteloituja ammatteja havaitaan joka tapauksessa, että tutkimani yleisönosastokirjoittajat olivat monipuolinen ja kirjava joukko, joka näkyi myös yksittäisten sanomalehtien sisällä, jossa samalle yleisönosastolle kirjoitti esimerkiksi työtön, tuomari ja työmies.¹⁹³ Toki joissain lehdissä oli vähemmän vaihtelua, mainittakoon esimerkkinä ruotsinmieliselle säätyläistölle suunnattu *Nya Pressen*, jossa ei työväentaustaisia ääniä kuulunut.

Väitöstutkimukseni on osoittanut, että siinä missä aiempien kirjoitustaitoisia 1800-luvun lopun työläisiä sivuavien tutkimusten aineistovalinnat ovat keskittyneet

¹⁸⁷ Sulkunen 1987, 165–172; Töyry 2005, passim.

¹⁸⁸ Osatutkimus IV, 7–8, 11.

¹⁸⁹ Töyry 2005, 54–55, 82–86.

¹⁹⁰ Wahl-Jorgensen 2019a, 13–14.

¹⁹¹ Osatutkimus II.

¹⁹² Osatutkimus IV, 12.

¹⁹³ Ks. esim. Vähän kannatetaan, *Päivälehti* 15.5.1895; Nöyrä kysymys asiantunteville, *Päivälehti* 13.6.1895; Huonoa kohtelua, *Päivälehti* 7.12.1895.

työväenlehdistöön,¹⁹⁴ kannattaisi aihetta tutkivien laajentaa aineistoaan myös muiden 1890-luvulla ilmestyneiden sanomalehtien yleisönosastoihin. Tämä kannattaa lisäksi huomioida 1900-luvun alun riitaisaa, luokkaeroja korostavaa keskustelukulttuuria tutkittaessa, koska tälle ilmiölle luotiin pohjaa jo huomattavasti aiemmin, kuten historioitsijat Antti Kujala ja Tapio Bergholm ovat todenneet.¹⁹⁵ Palaan tähän luvussa 3.2 Ärtymyksen tunteita ilmaisevien yleisönosastokirjoitusten merkitys.

Yleisönosastokirjoituksissa käsiteltiin yhteiskunnallisia asioita ja työskenneltiin edistyksen eteen, mutta niissä otettiin esille myös henkilökohtaisia asioita. Ne tarjosivat sanomalehtiyleisölle tietoa ja viihdettä, ja välittivät, synnyttivät ja ylläpitivät kunnian, häpeän ja ärtymyksen kaltaisia tunteita. 1890-luvun toimittajat tunnistivat yleisönosastokirjoitusten merkityksen sanomalehdille ja yhteiskunnalle, vaikka niiden valinta ja muokkaus vaativatkin aikaa ja aiheuttivat päänvaivaa. Yleisönosastokirjoitusten kautta lehtiin saatiin uusia, kiinnostavia näkökulmia ja omaa sisältöä, joka ei ollut muualta saksittua ja liimattua.

Lukijoiden ja sanomalehtitoimitusten suhde toisiinsa oli kimurantti; toisiaan ruokkiva, vaikkakin haasteellinen ja hierarkkinen. Vaikka toimittajat kannattivat mielipiteen ilmaisun vapautta näennäisesti, yleisönosastokirjoitukset tukivat aina jollain tapaa lehden omaa agenda ja politiikkaa, joko myötäilemällä lehteä tai eroamalla sen kannoista, jolloin toimitus saattoi varustaa kirjoituksen omilla huomioillansa.

Viestinnän tutkija Hannu Niemisen mukaan 1870-luvulla ruotsinkielisestä lehdistöstä institutionaaliset muodot ominut suomenkielinen lehdistö puhutteli lukijoihin alaspäin, koska suomenkieliseltä yleisöltä puuttui arkikokemusta kuvaava julkinen kirjallisuus.¹⁹⁶ Totean oman tutkimukseni valossa, että alaspäin puhuttelua tapahtui myös ruotsinkielisissä lehdissä, joten se on selitettävissä vain osaksi sanomalehtien kansansivistystehtävällä.¹⁹⁷ Ensinnäkin, toimitukset kommentoivat yleisönosastokeskusteluja myös 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Iso-Britanniassa ja Yhdysvalloissa, suomalaislehdistö ei ollut tässä erityislaatuinen.¹⁹⁸ Toisekseen, alaspäin puhuttelu ei selity kokonaan hierarkialla eli sillä, että toimittajat olisivat aina olleet lukijoihin nähden korkeammassa sosiaalisessa ryhmässä; päin vastoin suurin osa yleisönosastokirjoittajista oli samoista keski- ja yläluokkaisista lähtökohdista kuin toimittajat. Lisäksi toimittajakunnassa oli myös alemman koulutustason ihmisiä, vaikkakin vähemmistössä. Historioitsija Pirjo Munckin mukaan vuosina 1890–1905 hyvin vähän koulua käyneiden toimittajien – oppikoulua tai kansakoulua

¹⁹⁴ *Työmies* perustettiin 1895, mutta se oli ensi vuosinaan kannoissaan varsin maltillinen. Varsinainen työväenlehdistö syntyi vasta vuosisadan vaihteessa, kun 1899 perustettiin *Länsi-Suomen Työmies* ja *Kansan lehti*. Leino-Kaukiainen 1988, 536–540.

¹⁹⁵ Bergholm 2002, 191; Kujala 1995, 21–22.

¹⁹⁶ Nieminen 2006, 125.

¹⁹⁷ Osatutkimus I, 332–333; Osatutkimus II; Osatutkimus V, 29.

¹⁹⁸ Pedersen 2004, 132; Roessner 2020, 131–132.

käyneiden tai itseoppineiden – osuus oli 10,9 %, mutta osuus saattoi olla jopa suurempi, koska 14 %:lle toimittajia ei ollut saatavilla koulutustaustatietoa.¹⁹⁹

Alaspäin puhuttelu ja tapa subjektiivinen kommentoida liittyykin enemmän aikakauden lehdistön poliittisuuteen ja kirjalliseen ilmaisuun. 1800-luvun lehdistö oli avoimen puolueellista, joka näkyi yleisönosastokirjoitusten lisäksi myös muissa sisällöissä, kuten uutisten ironisoinnissa ja moralisoinnissa.²⁰⁰ Lehdet kokivat vahvasti roolikseen yhteiskunnallisen edistyksen eteen työskentelyn, joka vaati avointa subjektiivisuutta, mutta kuten tiedotusopin tutkija Pertti Hemánus on esittänyt, se oli myös valtti ja erottautumiskeino sanomalehtien rajussa kilpailussa lukijoista.²⁰¹

Lehdistö kehittyi vähitellen toisen maailmansodan jälkeen suuntaan, jossa puoluepolitiikka työnnettiin tausta-alalle, ja vaikka puoluelehdistö ei kadonnut kokonaan, monet lehdet julistautuivat sitoutumattomiksi eli ne eivät avoimesti olleet minäkään puolueen tukijoita.²⁰² Uutisten objektiivisen raportoinnin ja niiden subjektiivisen kommentoinnin ja taustoittamisen välille on tehty selvä raja. Julkisen sanan neuvoston 2010-luvulla vahvistamissa Journalistin ohjeissa todetaan muun muassa: ”Journalistin velvollisuus on pyrkiä totuudenmukaiseen tiedonvälitykseen. [...] Yleisön on voitava erottaa tosiasiat mielipiteistä ja sepitteellisestä aineistosta. [...] Yleisölle varattujen palstojen ja toimituksellisen aineiston raja on pidettävä selvänä tiedotusvälineiden verkkosivuilla.”²⁰³ Voi olla, että koska olemme tottuneita tällaiseen lehdistön näennäiseen objektiivisuuteen, 1800-luvun lopun toimittajien halukkuus osallistua yleisönosastokeskusteluihin näyttäytyy eettisesti vääränä, vaikkei sitä ei ole aikanaan sellaiseksi mielletty. Vaikka lukijat eivät pitäneet siitä, että toimittajat kommentoivat heidän yleisönosastokirjoituksiaan, lehdet pitivät tärkeänä lehdistön vapautta ja moniäänisyyttä. Toimittajien kommentoinnit voidaan nähdä myös retorisisina keinoina herättää keskustelua, eikä niinkään aina oman politiikan ajamisena.

3.2 Ärtymyksen tunteita ilmaisevien yleisönosastokirjoitusten merkitys

1900-luvun alkua leimanneet vastakkainasettelut ja aggressiivinen kielenkäyttö saivat pohjaa 1890-luvun sanomalehtijulkisuuden kireästä ilmapiiristä, erimielisyyksistä ja ärtymyksen kaltaisia tunteita sisältävästä kielenkäytöstä. Kiistelijät perustelivat poleemista ja tunnepitoista puhetyyliään edistyksen eteen työskentelyllä, oikeuden hakemisena tai kunnian puolustamisena. Aikalaiset tunnistivat itsekin tämän

¹⁹⁹ Munck 2016, 77.

²⁰⁰ Osatutkimus V, 28–29.

²⁰¹ Hemánus & Tervonen 1980, 64; Salmelin 1967, 57.

²⁰² Pietilä 2008, 55–56; Salminen 1988, 147–168; Salokangas 1987, 331, 408–411.

²⁰³ Journalistin ohjeet, Julkisen sanan neuvoston verkkosivusto.

riitakirjoitusilmiön, johon liittyivät kiinteästi oikeudenkäyntijutut, painokanteet, ja toivat esiin huolensa, vaikka ymmärtäjiä ja puolustajiaakin löytyi.²⁰⁴ Ärtyneet yleisönosastokirjoitukset eivät suinkaan olleet ainoita syyllisiä kireään keskusteluilma-
piiriin, vaan lehdet rakensivat riitakirjoitusilmiötä myös pääkirjoituksissaan ja paki-
noissaan, joissa asetettiin kiihkeästi vastakkain eri politiikkaa edustavien tai saman
paikkakunnan kilpailijalehtien kanssa.²⁰⁵

Kaikkien tutkimieni sanomalehtien yleisönosastoilla julkaistiin ärtymystä ilmai-
sevia kirjoituksia ja keskimäärin niitä oli vähän alle kolmasosassa kaikista mielipi-
dekirjoituksista. Tässä suhteessa aineistossa erottui kaksi lehteä, *Keski-Suomi*, jossa
oli tulkintani mukaan ärtyneitä kirjoituksia 45 prosenttia sekä *Työmies*, jossa niitä
oli 19 prosenttia. Kirjoittajan paikkakunnalla, lehden edustamalla politiikalla tai kie-
lellä ei vaikuttanut olevan merkitystä ärtyneiden kirjoitusten määrässä ja arvelinkin,
että eroissa oli todennäköisesti kyse siitä, että toimituksilla oli lukijakirjeiden suh-
teen erilaiset moderointikriteerit.²⁰⁶

Ärtyneissä yleisönosastokirjoituksissa oli omalla nimellään kirjoittavia 35 pro-
senttia eli hieman enemmän kuin mielipidekirjoituksissa yleensä. *Nya Pressenissä*
ärtyneistä yleisönosastokirjoittajista jopa puolet kertoi nimensä, joka ei toisaalta ole
yllättävää, kun otetaan huomioon lehden vaikutusvaltainen lukijakunta, jolla ei ollut
vaaraa ilmaista tunteitaan ja mielipiteitään.²⁰⁷ Moni piti nimettömyyttä jonkinlaisena
kansalaisyhteisönä, jonka avulla teoriassa kuka tahansa millä tahansa taustalla saat-
toi osallistua keskusteluun yhdenvertaisena, vaikka toisaalta anonyymiuden var-
joissa saatettiin loukata toisia herkemmin.²⁰⁸ Kuten Anna Rajavuori toi tutkimukses-
saan esille, luotettavuus ja uskottavuus oli tärkeä peruste sille, miten hyvin esiintyjän
viesti otettiin vastaan ja miten hyvin hän onnistui tunteiden välittämisessä.²⁰⁹ Luo-
tettavuutta ja uskottavuutta saattoi olla hankala arvioida, jos yleisönosastokirjoittaja
esiintyi anonyyminä, eikä hänen taustansa ilmennyt tekstistä. Anonyymius tarjosi
siis suuren edun, kun pohditaan representaatiovaltaa.

1890-luvun sanomalehtien keskustelukulttuurissa vuorottelivat innostuksen ja
vihan kaltaiset tunteet, työskenneltiin yhdessä edistyksen eteen, mutta myös riidel-
tiin. Olihan lehdistössä toki aiemminkin kiistelty, mutta uutta oli, että nyt kiista-ai-
heet olivat pirstaloituneet muutamasta isosta periaatteellisesta asiasta pieniin detal-
jitason asioihin. Katsottiin, että asiat selvenivät ja edistyivät riitelemällä ja piti voida
sanoa asiat suoraan niin kuin ne olivat. Tilannetta ei auttanut, että lehdistö oli

²⁰⁴ Osatutkimus V.

²⁰⁵ Kilpailu tilaajista ja vastakkainasettelut lehtien välillä, ks. Osatutkimus V, 28–29, 36.

²⁰⁶ Osatutkimus II.

²⁰⁷ Osatutkimus II.

²⁰⁸ Osatutkimus V, 31.

²⁰⁹ Rajavuori 2017, 235.

siirtymässä perinteisestä opettajan ja valistajan roolistaan aatteelliseksi mielipidevaikuttajaksi ja sen vuoksi sillä tuli olla mielipide jokaisesta asiasta.²¹⁰ Aiemmassa tutkimuksessa ristiriitojen on nähty repineen erityisesti fennomaaneja ja uskonnollisia yhteisöjä,²¹¹ mutta sanomalehtien mielipidesisällön kautta piirtyy kuva, jossa vastakain olivat tämän lisäksi eri yhteiskuntaluokista tulevat, paikallisyhteisöt, järjestöt ja poliittiset tahot, niin sisäisesti kuin ulkoisestikin.²¹²

Dualistisella tunnerepertuaarilla eli vihalla ja innostuksella sekä niiden lopputuloksilla eli riitelyllä/hajotuksella ja edistyksellä oli aikakauden vastavoimina hyvin tärkeä merkitys modernisaatioprosessissa. Samat dikotomiat voidaan nähdä myös seuraavan vuosikymmenen työväenluokan diskursseissa, kuten Anna Rajavuori ja Risto Turunen ovat osoittaneet tutkimuksissaan. Toisin kuin Ehrnrooth, Rajavuori nosti agitaattorien välittämiksi tunteiksi vihan rinnalle innostuksen, rohkeuden ja veljeyden, ja tulkitsi vihan myös rakentavana muutosvoimana.²¹³

Sääty-yhteiskunnan hajoamisen, joukkojärjestäytymisen ja työväen aktivoitumisen kautta yhteiskunnassa oli käynnissä suuria muutoksia.²¹⁴ Järjestö- ja yhdistystoiminta oli alemmille sosiaaliluokille ensisijainen julkisuuden ja yhteiskunnallisen vaikuttamisen muoto,²¹⁵ mutta yhä useammat rohkenivat puuttua politiikkaan myös yleisönosastoilla. Irma Sulkusen ja Risto Alapuron mukaan olennaista poliittisessa heräämisessä oli se, että kun aiemmin oli alistuttu kärsimään kurjuudesta, nyt havahduttiin sen juurisyihin, erilaisiin yhteiskunnallisiin epäkohtiin ja epäoikeudenmukaisuuksiin ja ryhdyttiin kyseenalaistamaan niitä.²¹⁶ Yleisönosastoilla tämä näkyi muun muassa kaunojen purkamisena paikallisista, toisinaan mielivaltaisista ”herroista”.²¹⁷

Riitakirjoitusilmiön narratiivia rakennettiin kollektiivisesti kirjoittamalla ja lukemalla kiistakirjoituksia sekä niistä kertovia juttuja.²¹⁸ Kirjoituksissa välitetyt tunteet olivat performatiivisia, mutta niistä tuli myös poliittisia muun muassa osoittamalla, miten vastapuoli epäonnistui ärtymyksen hillinnässä. Poliittinen retoriikka

²¹⁰ Osatutkimus V. Ks. myös Aho 1919, 127; Leino-Kaukiainen 1988, 432, 613. Lehdistön 1860–80-lukujen kasvatus- ja sivistysrooli erityisesti fennomaanilehdistössä, ks. esim. Landgren 1988, 398–400.

²¹¹ Ks. esim. Bergholm 2002, 191–192; Turunen 2021, 329–330.

²¹² Osatutkimus I; Osatutkimus III; Osatutkimus IV; Osatutkimus V.

²¹³ Rajavuori 2017, 225–227, 229; Turunen 2021, 339–340.

²¹⁴ Alapuro & Stenius 1987, 18–19, 34–39; Haapala, Häkkinen & Kaarinen 2021.

²¹⁵ Nieminen 2006, 126, 148–151; Alapuro & Stenius 1987, 35–39; Sulkunen & Alapuro 1987, 142–148.

²¹⁶ Sulkunen & Alapuro 1987, 144, 149–150.

²¹⁷ Osatutkimus IV, 12–16.

²¹⁸ Osatutkimus V, 28–37. Tukeudun päätelmässä Karin Wahl-Jorgenseniin, jonka mukaan mediassa välitetty viha (*anger*) on performatiivista, journalististen kertomusten kautta diskursiivisesti konstruotua ja yleensä kollektiivista. Wahl-Jorgensen 2019a, 90–94.

onkin hyötynyt suuresti ärtymyksen kaltaisista tunteista, jotka toivat ihmisiä yhteen, siinä missä erottivatkin.

Ärtymyksen kaltaisten tunteiden ilmaisulla on ollut eri kulttuureissa ja aikakausina vahva yhteys valtaan ja politiikkaan; puhutaan tunteiden politiikasta, jolla voidaan viitata retoriseen keinoon tehostaa politiikan tekoa tai vallanpitäjien määrittelemiin tunneilmaisun rajoihin, joita eri yhteisöissä on ollut eri aikoina ja joihin ihmiset joutuvat sopeutumaan.²¹⁹ Ute Frevertin ja Kerstin Maria Pahlin mukaan tunteet ovat olleet modernin politiikan keskiössä siitä lähtien, kun tavallisille kansalaisille avautui mahdollisuus vaikuttaa yhteisiin asioihin sen sijaan että he olisivat olleet vain äänettämiä alamaisia.²²⁰ Poliittiset tunteet syntyivät joukkojärjestäytymisen ja poliittisen liikehdinnän yhteydessä ja ne olivat sosiaalisia, yhteisesti jaettuina ja osa ihmisten kommunikaatiota.²²¹ Hannu Nieminen ajoittaa omilla pelisäännöillään toimivan poliittisen julkisuuden syntymisen 1860-luvulle valtiopäivien alkamisen yhteyteen, mutta toteaa sen vakiintuneen vasta vuosisadan viime vuosikymmeninä, kun yhä useampi säätyyn katsomatta pääsi julkisuuteen kasvavan sanomalehdistön ansiosta.²²²

Tunteet ovat subjektiivisia, yksilön itsensä tunteita, mutta koska muut pystyvät aistimaan niitä eli näkemään ja kuulemaan toisten tunteita tai lukemaan niistä, tunteista voi tulla kollektiivisia, poliittisia tunteita, joilla on suora yhteys valtaan ja suuri yhteiskunnallinen muutospotentiaali.²²³ Esimerkiksi Reetta Eiranen on osoittanut tutkimuksessaan, että tunneilmaisut ovat toimineet muun muassa nationalismin kaltaisen ison ja merkittävän yhteiskunnallisen ilmiön polttoaineena.²²⁴ Karin Wahl-Jorgensenin mukaan viha (*anger*) on poliittisista tunteista mahdollisesti tärkein ja vaikutusvaltaisin, koska se yhdistää vääryyttä kokeneita ihmisiä ja saa heidät joukkona liikkeelle vaatimaan muutosta.²²⁵

Poliittisten tunteiden voidaan katsoa syntyneen Suomen suuriruhtinaskunnassa viimeistään 1800-luvun jälkipuoliskolla, jolloin tavalliset kansalaiset pääsivät julkisuuteen erilaisine tunteineen, aikana, jolloin tapahtui suuria yhteiskunnallisia ja poliittisia myllerryksiä. Tunteiden poliittisuus näkyi tutkimuksessani muun muassa siinä, miten yleisönosastokirjoituksissa ilmaistut ärtymyksen tunteet aiheuttivat toimittua vastakaikua lukijoissa tai toimittajissa.

²¹⁹ Boddice 2022a, 25–28; Frevert & Pahl 2022, 6–9, 11; Frevert 2011, passim.; Wahl-Jorgensen 2019a, 11–12, 90. Ks. myös Hutchison & Bleiker 2014, 507–508.

²²⁰ Frevert & Pahl, 2022, 1, 13.

²²¹ Frevert & Pahl 2022, 1, 13.

²²² Nieminen 2006, 191–192.

²²³ Frevert & Pahl 2022, 9–10. Ks. myös Hutchison & Bleiker 2014, 507.

²²⁴ Eiranen 2019.

²²⁵ Wahl-Jorgensen 2019a, 108–109, 169–170.

Tärkeä aspekti poliittisen identiteetin rakentumisessa on myös kuulumisen tunteen kasvattaminen, jonka esimerkiksi Anna Rajavuori on nostanut esiin sosiologia- ja politiikantutkimuksissaan.²²⁶ Rajavuoren mukaan ryhmäidentiteetin muodostamisen ja itsetietoisuuden poliittisen subjektin rakentamisen kannalta oli tärkeää, että yhteisö jakoi samat käsitykset tunneilmaisun rajoista ja tavoista sekä harjoitti niitä käytännössä.²²⁷ Kollektiiviset tunteet tarjosivat ihmisille tärkeän tunteen siitä, että he tulivat kuulluiksi, nähtyiksi ja hyväksytyiksi oman viiteryhmänsä sisällä. Tunteet rakensivat yksilöiden ja yhteisöjen itseyttä, ne yhdistivät ihmisiä ja nostattivat yhteishenkeä. Tämä vaati, että samanaikaisesti korostettiin eroa muihin, ja näin ollen syntyi vastakkainasettelua.

Poliittiseksi voidaan myös katsoa se, miten instituutiot luovat emotionaalisia malleja ja vaativat ihmisiä käyttäytymään niiden mukaisesti.²²⁸ Olen tutkimukseni osoittanut 1800-luvun lopun Suomen lehdistöinstituution olevan tästä hyvä esimerkki.

Lehtien mielipidesisältöjen, kuten kolumnien, pääkirjoitusten ja yleisönosastokirjoitusten kautta opetettiin ja harjoitettiin tunnekäytänteitä, joissa mielipiteet ja tunteet tuli ilmaista vahvasti, epäröinnille ei ollut sijaa. Näen, että toimittajat olivat keskiössä näiden tunnekäytänteiden synnyttämisessä ja muokkaamisessa; he antoivat mallin riitelemällä keskenään, puuttamalla puolueellisesti yleisönosastokeskusteluihin sekä tietysti toimimalla portinvartijoina siinä, mitä muun muassa yleisönosastoilla julkaistiin ja missä muodossa. Median vallankäyttö näkyi muun muassa väheksyvässä suhtautumisessa lukijoihin sekä siinä, keiden ärtymyksen annettiin näkyä yleisönosastoilla.²²⁹

Sanomalehtimedialla oli paljon valtaa tunteiden herättämisessä, välittämisessä, rakentamisessa ja ylläpidossa, mutta niillä oli myös vastuuta, joka tuli paitsi aiemmin mainitun painolain kautta myös viranomaisten suorittaman painosensuurin ja yleisen julkisuuden kautta.²³⁰

Toimittajilla oli hankala ja epäkiitollinen rooli; piti puolustaa lehden agenda, esittää kantoja ja julkaista kiinnostavaa sisältöä, yrittää miellyttää mahdollisimman monia, mutta ei saanut kuitenkaan näyttää huonoa mallia lukijoille tai joutua oikeuteen. Aivan mitä tahansa ei voinut julkaista, koska se olisi saattanut johtaa tilaajien kaikkoon, julkisen arvostelun alle joutumiseen, oikeudenkäyntiin tai peräti lehden lakkauttamiseen. Toki myös moraalinen puoli sitoi; monet toimittajat toivat

²²⁶ Rajavuori 2017, 232–233.

²²⁷ Rajavuori 2017, 310.

²²⁸ Frevert & Pahl 2022, 6–9, 11.

²²⁹ Ärtymyksen julkisen ilmaisun ja vallan yhteys, ks. esim. Rosenwein 2020, 177; Wahl-Jorgensen 2019a, 90.

²³⁰ Osatutkimus V, 28–32.

vilpittömän oloisesti esiin, että halusivat välttää huonon esimerkin antamista ja tuomitsivat henkilökohtaiset loukkaukset.²³¹

Vaikka riitakirjoitusten tarpeellisuudesta oltiin eri kannoilla, kaikki, sekä lukijat että toimittajat vaikuttivat tuomitsevan henkilökohtaisuuksiin menevän ad hominem-tyyppisen kirjoittelun: oli siis olemassa hyvää riitelyä ja huonoa riitelyä. Aikalaiset ehdottivat riitakirjoitusilmiöön ratkaisuja, jotka kuulostavat nykypäivässä jossain määrin tutuilta; piti lisätä suvaitsevaisuutta, empatiaa, yhteistyötä ja keskinäistä dialogia, piti opettaa kansalaisille lähdekriittisyyttä ja kitkeä nimettömyyttä.²³² Tämän päivän näkövinkkelistä voidaan todeta, että nämä 1890-luvulla ehdotetut toimenpiteet eivät olleet riittäviä tai niitä ei päästy toteuttamaan tarpeeksi laajamittaisesti, mutta aggressiivisen keskustelukulttuurin kehityskaareen vaikuttivat myös – ja suurimmaksi osaksi – yhteiskunnassa samaan aikaan tapahtuneet suuret muutokset.

²³¹ Osatutkimus V, 32–37.

²³² Osatutkimus V, 30–31, 33–37.

4 Tunnekuulttuuri

Sielläkin oli tuo kirjoitus jo herättänyt syvää paheksumista ja paikalla oli miehissä tehty ponteva vastalause tuohon häpäisevään sepustukseen, jossa ”heitettiin lokaa kunnan etevimmän miehen silmille ja samalla loukattiin koko kuntaa”, niinkuin pastori oli sanonut, ja ett’ei liikuttaisi salaisilla aseilla, oli pappi kehoittanut ottamaan vastauksen alle kunnan parhaitten miehen nimet. Olisi itsekin ensimmäisenä pannut nimensä siihen julki, mutta kun kuului toiseen säätyyn, ei se soveltunut. Mahtavan vaikutuksen oli vastalause tehnyt omassa kunnassa, varsinkin niihin miehiin, joiden nimet siinä olivat alla, mutta niinkuin sanottu, Jussila ei sittenkään tullut valituksi. Vaaliin saakka oli sentään tämä puolustuskirjoitus pitänyt häntä kutakuinkin rauhallisena, sillä hän päätti varmasti, että kyllähän vielä näkevät ketä ovat loukanneet. Mutta nyt vaalin jälestä on asia käynyt entistä kovemmin hänen sapelleen, ja tuo ”häväistyskirjoitus” kummittelee kaikkialla hänen mielessään niinkuin mörkö.”²³³

Yksityisestä asiasta eli Jussilan kunnian loukkauksesta ja ärtymyksen tunteesta oli tullut koko yhteisön asia; kunnan kunniaa oli loukattu ja tunteista oli tullut kollektiivisia ja poliittisia. Vastineen vastine ei ollut kuitenkaan tuottanut tulosta, vaikka sen olivat allekirjoittaneet ”kunnan parhaat miehet”, eikä Jussila tullut valituksi vaaleissa. Kunnian, häpeän ja suuttumuksen kaltaiset tunteet myllersivät yhtenä kimpuna hänen mielessään. Kajander kuvaili oivallisesti sekä tyypillistä 1890-luvun ärtyneen yleisönosastovastineen motivaattoria että tällaisen kirjoittelun herättämiä tunteita.

4.1 Käsitukset ärtymyksen tyypisistä tunteista ja niiden ilmaisun rajat käytännössä

Tunteiden historian tutkimuksessa voidaan keskittyä tunteiden muutokseen, mutta on myös mahdollista tutkia tietyn aikakauden tunnemääritelmiä suhteessa sitä

²³³ Kajander 1899, 134. Olen ottanut vapauden esittää kirjan tapahtumat hieman poikkeavassa järjestyksessä, luvuissa käsiteltäviin teemoihin sopien.

ympäröineeseen yhteiskuntaan ja kulttuuriin.²³⁴ Oma väitöstutkimukseni edustaa jälkimmäistä vaihtoehtoa, joskin olen pystynyt myös osoittamaan tunnenormien hidasta ja osittaista muutosta osatutkimuksessa IV, joka sivusi sääty-yhteiskunnan ja luterilaisen huoneentaulujärjestelmän murrosta moderniksi luokkayhteiskunnaksi. Tämä näkyi siinä, että alemmat sosiaaliluokat uskalsivat avoimen ärtyneinä haastaa ylempiä, ja siinä, että kunnia oli uhattuna molemmista suunnista, ylhäältä ja alhaalta.

Ymmärtääkseni 1800-luvun lopun suomalaisen tunnekulttuurin taustalla vallinneita arvoja ja normeja, tutkin osatutkimuksessa III 1890-luvun sanoma- ja aikakauslehtiteksteistä mitä ärtymyksen kaltaisilla tunteilla käsitettiin. Tässä yhteydessä on hyvä todeta, että näiden lähteiden kautta piirtyvät lukevan ja kirjoittavan kansanosan arvot ja normit, jotka saattoivat erota esimerkiksi harvaanasutun maaseudun tilattoman väestön arvoista ja normeista.²³⁵ Pidin tärkeänä ottaa rinnakkaiseen tarkasteluun ja vertailuun sekä ärtymyksen käsitettä kuvaavat lehtijutut että käytäntöä valottavat ärtyneet yleisönosastokirjoitukset, koska niiden kautta tunteisiin liittyvä kokonaiskuva hahmottui parhaiten. Selvitin lisäksi erikseen kahden merkittävän sosiaalisen taustatekijän, sukupuolen ja luokan merkitystä osatutkimuksessa IV.

Ärtymyksen kaltaisia tunteita ilmaisevaan ihmiseen viitattiin sanoilla kuten hurjastunut, julmistunut, kärtyyisä, kiivas, kiukkupäinen, närkästynyt, nyreä, pahalla tuulella oleva, pikaistunut, raivostunut, riitaisa, suuttunut, tulistunut, vihamielinen, äkäpussi ja ärtynyt. Ärtymyksen kaltaisia tunteita käsittelevissä lehtiartikkeleissa, jotka olivat useimmiten joko hengellisiä tekstejä tai lapsille ja nuorille suunnattuja, annettiin ymmärtää, että nämä tunteet olivat luonnollisia ja niitä kokivat kaikki, mutta niistä kehoitettiin kuitenkin pidättäytymään. Ärtymykselle altisti erityisesti kiivas ja tulinen luonne, mutta myös vanhuus ja alkoholin vaikutuksen alaisena oleminen. Tunnekontrollia korostavissa teksteissä puhuttiin joko ihmisten tai naisten tunteista, joka kertoo siitä, että miehiä pidettiin ”oletusihmisinä”, heidän tunteitaan ei tarvinnut eksplikoida sukupuolen näkökulmasta. Tutkimalla tarkemmin näitä lehtitekstejä ja Thomas Dixonin metodologista mallia soveltamalla pystyin selvittämään, mistä komponenteista ärtymyksen kaltaiset tunteet koostuivat ja mitä asenteita, arvoja ja normeja taustalla vallitsi.²³⁶ Totean lähdekritiikin nimissä, että en oleta, että ihmiset käyttäytyivät kuten tutkimissani teksteissä kehoitettiin. Niissä tulevat esiin ihanteet, se miten ihmisten haluttiin käyttäytyvän ja tuntevan. Tarkastelemalla tätä teoria- ja

²³⁴ Barclay & Stearns 2022, 5; Tepora 2022, 40.

²³⁵ On tärkeää tuoda esiin, keiden tunnenormeista ja -ilmaisusta puhutaan. Esimerkiksi Stearnsit ovat saaneet kritiikkiä tutkimuksestaan, jossa annettiin ymmärtää, että puhuttiin ”amerikkalaisten” tunnenormeista ja -ilmaisusta, kun käytettiin keskiluokan tuottamia lähteitä, jotka oli suunnattu keskiluokalle. Rosenwein 2002, 824–825.

²³⁶ Osatutkimus III.

normitasoa ja vertaamalla sitä käytännön tasoon voidaan saada tietoa aikakauden tunnekulttuurista ja arvoista sen takana.

1800-luvun lopun Suomessa uskonnolla oli edelleen valtava merkitys kaikilla yhteiskunnan tasoilla. Tämä näkyi sanomalehtijulkisuudessa esimerkiksi siten, että hengellisiä asioita käsitteleviä lehtitekstejä julkaistiin kaikenlaisissa lehdissä, ei pelkästään uskonnollisessa lehdistössä.²³⁷ Uskontoa sivuavissa teksteissä korostui jako oikeutettuun pyhään vihaan, jota tunnettiin Jumalan asian puolesta sekä syntiseen maalliseen vihaan, jota ihmiset tunsivat henkilökohtaisista asioista. Käytännön tasolla nämä eri vihan lajit eivät olleet helposti selitettävissä ja ymmärrettävissä, ja niistä vallitsi erilaisia näkemyksiä jopa saman herätysliikkeen sisällä. Kun yksi koki ilmaisevansa oikeutettua ärtymystä yleisönosastolla, toinen koki, että kirjoittaja oli ärtynyt oman asemansa puolesta.²³⁸ Uskonopetukseen kuului olennaisena osana myötätuntoon ja rakkauteen kasvattaminen, mutta yleisönosastoilla tämä ei useinkaan näkynyt, jossa kirkonmiehet ottivat yhteen muun muassa liikkeen sisäisistä asioista. Kovan kielenkäytön taustalla kyse saattoi piillä pelko yhteiskunnan maallistumisesta, mutta yhtä lailla myös tunteisiin vetoava, karismaattisuutta tavoitteleva, opittu ilmaisutyyli.²³⁹

Kysymys oikeutetusta ärtymyksestä on mielenkiintoinen ja sille voidaan löytää helposti vertailukohtia poliittisista tunteista. Esimerkiksi Risto Turusen mukaan 1900-luvun alun suomalaissosialistit käsittivät tuomittavana sellaisen vihan (*hatred*), jolla ei ollut poliittista ulottuvuutta tai pyrkimystä korjata epäkohtia. Näin käsitettiin myös Karin Wahl-Jorgensenin tutkimissa mielenosoituksia käsittelevissä 2000-luvulla julkaistuissa lehtijutuissa; yhteiskunnallisiin muutoksiin tähtäävä, rationaalinen viha (*anger*) oli oikeutettua, siinä missä henkilökohtainen ei ollut.²⁴⁰

Kasvatusta korostavissa 1890-luvun lehtiteksteissä painotettiin paitsi tunteiden tarttuvuutta myös itsetutkiskelua, oli käännettävä huomio omaan itseen muiden sijasta ja pidättäydyttävä julkisilta tunteenpurkauksilta. Raivoamisella voitiin toki saada välitöntä mielihyvää, mutta negatiiviset seuraukset painoivat vaakakupissa enemmän.²⁴¹

Ärtymyksen kaltaisiin tunteisiin liittyi kiinteästi kehollisuus eri muodoissaan. Niiden ilmaisussa katsottiin piilevän vakavia henkisiä ja fyysisiä terveysriskejä, ja katsottiin, että joidenkin oli vaikeampaa hillitä tunteitaan kuin toisten. Tällaiset henkilöt olivat perusluonteeltaan kiivaita tai koleerisia. Vuosisatoja vanha humoraali-

²³⁷ Raittila 1991, 29–31.

²³⁸ Osatutkimus III, 55–58.

²³⁹ Heikkilä & Seppo 1987, 77, 84–85; Mikkola & Laitinen 2013, 432–433; Osatutkimus IV, 57.

²⁴⁰ Turunen 2021, 318–319; Wahl-Jorgensen 2019a, 98–106.

²⁴¹ Osatutkimus III, 59–60.

oppi näkyi 1890-luvulla edelleen vähintään kielenkäytön tasalla, joskaan sen oppeja ei ilmeisesti enää täysin allekirjoitettu. Sekä käsityksiä kuvaavissa lehtiteksteissä että yleisönosastokirjoituksissa itsessään käytettiin tuleen ja sappeen liittyviä sanoja ja sanontoja, jotka viittaavat humoraalioppiin.²⁴²

Ärtymyksen hillintää käsittelevissä teksteissä käytettiin kehollisia metaforia kuten myrkyllistä kieltä ja kielen syntejä, ja yhdistettiin tämäntyyppiset tunteet väkivaltaan, niin suorissa viittauksissa kuin metaforien tasolla.²⁴³ Tutkimissani yleisönosastokirjoituksissa, joissa viitattiin esimerkiksi ”pahaan vereen” tai ”lätkittiin vastapuolta korville” voidaan nähdä yhteys näihin edellä mainittuihin ärtymyksen komponentteihin.²⁴⁴ Myös kielitieteilijä Zoltán Kövecses on havainnut kehollisten mielikuvien yhteyden vihan (englanniksi *anger*) kaltaisiin tunteisiin.²⁴⁵

Ärtymyksen kaltaisten tunteiden hillintää perusteltiin sivistyksellä, vain oppimattomat ja henkisesti kehittymättömät antoivat tunteidensa pursuta hallitsemattomasti. Tämä koski myös naisia, jotka tulkittiin tunteellisemmiksi ja joilla katsottiin olevan itsehillinnän kanssa suurempia haasteita kuin miehillä. Samaan aikaan naisilta kuitenkin vaadittiin suurempaa tunnekontrollia kuin miehiltä.²⁴⁶ Ilon, surun ja rakkauden kaltaisten tunteiden ilmaisu oli sallittua ja jossain määrin jopa odotettua naisilta, mutta jos tarkastellaan lehtiteksteissä julkituotuja tunnenormeja, naisten ärtymys oli eksplisiittisesti kiellettyä, ja vain muutama naiseksi oletettava henkilö uskalsi ilmaista sen kaltaisia tunteita yleisönosastoilla.²⁴⁷ Naisten tunteenpurkauksia pidettiin naurettavina, vastenmielisinä, jopa yhteiskuntajärjestykselle vaarallisina ja ärtymystä ilmaisevilla naisilla oli siten vaarana joutua ivan, halveksunnan ja häpäisyn kohteiksi, joista saattoivat kärsiä myös naisten läheiset.²⁴⁸ Tulkintani mukaan naiset eivät ilmaisseet omissa lehdissäänkään ärtymyksen tyyppisiä tunteita samalla tavoin kuin tutkimissani yleisönosastokirjoituksissa,²⁴⁹ vaikka ilmeisesti jonkinlaisia kynäsotia niissäkin toisinaan käytiin.²⁵⁰

²⁴² Osatutkimus II, Osatutkimus III, 60–61.

²⁴³ Osatutkimus III, 55–56, 62–63.

²⁴⁴ Osatutkimus III, 62; Osatutkimus I.

²⁴⁵ Kövecses 2000 80, 83; Kövecses 1986, 12–14, 20–27.

²⁴⁶ Eiranen 2019, 323; Frevert 2011, 111–112; Osatutkimus III, 60; Osatutkimus IV, 11. Ks. myös Jalava 2005; Lappalainen 2000, 229–230; 187–188; Shields 2007, 97–98; Ulvros 1996, 140–143.

²⁴⁷ Osatutkimus IV, 11.

²⁴⁸ Barclay 2020b, 150; Eiranen 2019, 99–101; Kotioja 2018, 126–127, 134–135; Osatutkimus II; Osatutkimus IV, 9–11; Pedersen 2004, 63, 74–75.

²⁴⁹ Tulkintani perustuu 1890-luvun naistenlehtien selailuun ja sitä tukee viestinnän tutkija Maija Töyryn havainto *Koti ja Yhteiskunta* -lehden argumentaation varovaisuudesta. Töyry 2005, 219.

²⁵⁰ Ks. esim. Toimituksen muistutus, *Koti ja yhteiskunta* 15.2.1890, 11; Toimituksen muistutus, *Koti ja yhteiskunta* 15.4.1893, 7.

Havaitsin tutkimuksessani, miten naisen sosiaalinen tausta vaikutti hänen ärty-mykseensä suhtautumiseen: rahvaan naiset olivat ”äkäisiä akkoja” ja keskiluokkaiset naiset ”pahalla tuulella”. Kumpikin oli paheksuttavaa, mutta ensiksi mainittu esitettiin erityisen huvittavassa valossa.²⁵¹ Joissain tutkimissani lehdissä oli avoimen negatiivinen suhtautuminen naisiin, joka on myös osaltaan vaikuttanut siihen, että naisten julkinen ärtymyksen ilmaisu oli vielä 1890-luvulla tabu – ainakin yleisönosastokirjoitusten osalta.²⁵²

Rahvaan²⁵³ miesten tunteenpurkauksia sen sijaan näkyi jonkin verran yleisönosastoilla ja tämä tunnenormeja rikkonut käyttäytyminen kuvasti sääty-yhteiskunnan hajoamisen merkkejä ja ennakoi tulevia vastakkainasetteluja, vaikkei kielenkäyttö ollut vielä niin rajua kuin 1900-luvun alussa. Tällaiseen yläluokan silmissä uppinkaiseen käyttäytymiseen liittyi samoja vaaroja kuin naisten tunteenpurkauksiin, mutta myös konkreettisempia uhkia kuten elannon tai kodin menetys.²⁵⁴ Oli kiintoisaa havaita, että ensimmäisen työväenlehden *Työmiehen* yleisönosastoilla ilmaistiin tutkimieni kymmenen lehden yleisönosastoista suhteessa kaikkein vähiten ärtymistä.²⁵⁵ Se oli toisaalta vielä vuonna 1895 kannoissaan maltillinen, joka heijastui myös sen julkaisemissa lukijakirjeissä.

Päädyin osatutkimuksissa III ja IV loppupäätelmään, että 1800-luvun lopun suomalaisen sanomalehtiä lukevan ja niihin kirjoittavan kansanosan tunnekuulttuuri pohjautui luterilaisen kasvatukseen ja sääty-yhteiskunnan arvoille, mutta tunnenormeja perusteltiin myös biologisilla syillä. William M. Reddy on todennut, että koska tunnehallinnot tarkkailevat ja rankaisevat rajoista poikkeamista, pystymme arvioimaan niitä sen perusteella, miten paljon ne tarjoavat liikkumavaraa eli vapautta yksilöille ilmaista tunteitaan.²⁵⁶ Koska tunnekuulttuuri-käsite vertautuu joiltain osin tunnehallintoon, voidaan todeta, että 1800-luvun lopun suomalaisessa tunnekuulttuurissa naisten liikkumavara on ollut todella pieni.

Rob Boddice kehottaa historioitsijoita tutkimaan, missä määrin menneisyyden ihmiset olivat tietoisia niistä tunneilmaisun rajoitteista, joita heidän yhteisössään

²⁵¹ Osatutkimus IV, 9–10.

²⁵² Osatutkimus IV, 8–12. Korjaan tässä yhteydessä osatutkimuksessa IV esittelemääni aineistoesimerkkiä *Karjalatar*-lehdessä julkaistusta yleisönosastokirjoituksesta, joka käsittelee Valtimon ”Vanhat luterilaiset” -nimistä seurakuntaa. Toisin kuin artikkelissa kirjoitan, kyseistä seurakuntaa ei koskaan perustettu. Osatutkimus IV, 8; Tammisto 2020.

²⁵³ Käytän rahvas-käsitettä sen 1800-luvun merkityksessä; he olivat säätyihin ja sivistyneistöön kuulumattomia ”kansanhmisiä” ja ”kansan syviä rivejä”. Laitinen 2013, 55–59.

²⁵⁴ Osatutkimus IV, 12–16.

²⁵⁵ Osatutkimus II.

²⁵⁶ Reddy 2001, 125–126, 129. Ks. myös Plamper 2015, 257–258; Plamper 2010, 242–246; Tepora 2022, 46–47.

vallitsi. Jos ihmiset kärsivät ja samalla tiesivät, että heidän vapauttaan ilmaista tunteita rajoitettiin, se lisäsi kärsimyksen tunnetta.²⁵⁷ Pidän jokseenkin varmana, että naiset olivat tietoisia tunnekontrollin rajoista ja niiden ylitykseen liittyvistä vaaroista, mutta ajattelen, että kyse saattoi olla myös itseään ruokkivasta kehästä, jo aiemmin mainitsemastani ”kuplautumisesta”. Minulla ei ole tutkimusasetelmani puitteissa mahdollista perehtyä asiaan syvällisemmin, mutta esimerkiksi yksityiskirjeistä ja päiväkirjoista voisi halutessaan tutkia naisten omia näkemyksiä tunteiden ilmaisun rajoista.

4.2 Ärtymyksen ilmaisun motiivit

Ärtymyksen tyyppisiä tunteita ilmaisevat yleisönosastokirjoitukset käsittelivät samoja asioita kuin muutkin yleisönosastokirjoitukset, joissa aiheiden kirjo oli hyvin suuri.²⁵⁸ Toisinaan ärtymyksen motiivina voidaan pitää viestin tehostamista tai retorisia keinoja, kuuluihan ajankuvaan vahva tunteiden ilmaisu.²⁵⁹ Keski- ja yläluokan osalta ärtymyksen ilmaisussa saattoi olla kyse oman julkisuuskuvan ja statuksen rakentamisesta sekä pyrkimyksestä toimia ihanteellisen miehen mallin mukaisesti. Ärtymyksen ilmaisulla pyrittiin mahdollisesti todistamaan, että oli jämäkkä, oman arvonsa tunteva mies, joka pysyy kannassaan ja jolle ei kannata alkaa väittämään vastaan.

Usein taustalla oli kuitenkin jonkin epäkohdan tai epäoikeudenmukaisuuden kokemuksen julkituominen, jolloin tunteita ilmaistiin joko ilman kummempia tarkoituseriä tai sitten tarkoitushakuisesti pyrkimyksenä vaikuttaa toisten tunteisiin.²⁶⁰ Rajavuoren mukaan agitaatiopuheissa suosittiin vahvaa tunteiden ilmaisua, joka tulkittiin aitoudeksi ja vilpittömyydeksi, ja jonka uskottiin vaikuttavan parhaiten kuulijakunnan emootioihin.²⁶¹ Ei liene kaukaa haettua, että myös yleisönosastokirjoittajat saattoivat ajatella näin vuosikymmen aikaisemmin. On kiintoisaa, että Rajavuoren mukaan sosiaalidemokraatit leimasivat vastustajat eli porvarit tunneilmaisultaan epäaidoiksi, vilpillisiksi ja valheellisiksi.²⁶² Valitettavasti yleisönosastokeskus-

²⁵⁷ Boddice 2022a, 28.

²⁵⁸ Osatutkimus II.

²⁵⁹ Eiranen 2019; Rajavuori 2017, 226.

²⁶⁰ Osatutkimus III, 57; Osatutkimus IV, 13–14. Anna Rajavuoren mukaan vääryyden ja epäoikeudenmukaisuuden kokemus oli yksi motiivi 1900-luvun alun sosialistiagitaattoreiden vihan tunteen ilmaisulle. Agitaatiopuhe ja ärtynyt yleisönosastokirjoitus olivat ilmaisutapoina erilaisia, mutta niillä oli sama päämäärä: muuttaa asioiden nykytilaa ja olikin luontevaa, että niissä tuotiin esiin tällaisia kokemuksia perusteena muutokselle. Rajavuori 2021, 112–114; Rajavuori 2017, 226–227.

²⁶¹ Rajavuori 2017, 234–235.

²⁶² Rajavuori 2017, 235.

teluissa ei juurikaan pohdittu toisten ilmaisemien tunteiden aitoutta, enkä voi siten ottaa kantaa siihen, oliko tällaista ajattelua jo aiemmin.²⁶³

Alempiin sosiaaliluokkiin kuuluneet olivat tehneet vastarintaa ”herroja” vastaan aiemminkin, passiivisesti tai käräjöimällä, mutta kirjoitustaidon ja sanomalehtien levinneisyyden huima kasvu tarjosi kapina-arsenaaliin uuden tehokkaan työkalun, lukijakirjeet.²⁶⁴ Ärtymystä ilmaisevien lukijakirjeiden avulla pyrittiin saamaan oikeutta paikallisen eliitin harjoittamalta vallan väärinkäytöltä.²⁶⁵

Ärtyneiden yleisönosastokirjoitusten taustalla ja mobilisoinnina vaikutti ylpeyden, häpeän ja kunnian kaltaisia tunteita. Kunnian tyyppiset tunteet vaikuttavat olleen 1800-luvun lopun ihmisille tärkeitä ja kunnianloukkaus saattoi kohdistua paitsi henkilökohtaiseen myös kollektiiviseen kunniaan esimerkiksi kotipaikkakunnasta, yhteisöstä, huonekunnasta ja perheestä. Kunnia oli moniulotteinen, koska se oli tunteen lisäksi myös henkistä ja sosiaalista pääomaa; se saattoi olla köyhän ihmisen ainoa omaisuus, jota puolustettiin viimeiseen asti. Aikakaudessa oli uutta moderni subjektiviteetti, joka kumpusi sivistystason noususta ja uudenlaisesta julkisuudesta.²⁶⁶ Muutos alkoi säätyläisistä, mutta laajeni koskemaan myös alempien sosiaaliluokkien luku- ja kirjoitustaitoisia ihmisiä. Kun aiemmin oli sulauduttu massaan, nyt saatettiin esiintyä julkisuudessa, esimerkiksi yleisönosastoilla, yksilöinä, jotka tunsivat oman arvonsa ja kunniansa.

Osoitin osatutkimuksissa III, IV ja V, että kunnia vaikutti olevan erityisen tärkeä miehille sosiaalisiin luokkiin katsomatta ja yleisönosastokirjoitusten perusteella sitä saatettiin uhata sekä ylhäältä että alhaalta päin. Monet 1800-luvun lopun yhteiskunnalliset muutokset olivat havaittavissa näissä yleisönosastoilla ilmenneissä jännitteissä. Myös naisten kunniaa arvostettiin, mutta toisin kuin miehillä, se liitettiin lähinnä sukupuolimoraaliin ja jos se kyseenalaistettiin, se käytännössä menetettiin – sitä ei voinut puolustaa julkisesti kuten miehet puolustivat omaa kunniaansa.²⁶⁷

Barbara Rosenweinin mukaan ihmiset tuntevat usein kahden eri tunteen kombinaatiota, esimerkiksi vihaa ja surullisuutta yhtä aikaa. Hän on nimittänyt tätä ilmiötä *tunneklusterin* termillä (*emotional clusters*). Hän on puhunut myös *tunnesekvensseistä* (*emotional sequences*), joilla hän tarkoittaa, että eri tunteet ja tuntemukset vaihtelevat ihmisen ajattelussa nopeassa tahdissa. Tunnesekvenssit kertovat

²⁶³ Tunteiden ”aitous” ja ”todellisuus” ovat asioita, joihin en ota tutkimuksessani kantaa. Tutkin tunneilmaisuja, jotka eivät välttämättä kerro siitä, mitä niiden ilmaisija kokee eli aistii ja tuntee tietyssä tilanteessa. Tätä emme voi selvittää humanististen tieteiden keinoin, vaan avuksi tarvitaan neurotieteitä ja aivotutkimusta.

²⁶⁴ Apo 1995, 148–149; Osatutkimus IV, 12; Parikka 1997, 116–123; Suomenjoki 2018, 173–174, 180; Suomenjoki 2010.

²⁶⁵ Osatutkimus IV, 12–13.

²⁶⁶ Jalava 2005, 46–54, 432–433; Nieminen 2006, 21, 89–90, 157.

²⁶⁷ Frevort 2023, 197–198; Frevort 2011, 87–89; Nye 1993, vii–viii, 9–10.

tunteiden arvotuksista.²⁶⁸ Oman tutkimukseni yhteydessä tämä voisi tarkoittaa esimerkiksi sitä, että henkilö tunsii ylpeyttä omasta kotikunnastaan, kun huomasi lehdestä maaseutukirjeen, joka oli lähetetty samalta paikkakunnalta. Lukiessaan kirjoitusta hän kuitenkin huomasi, että se ei mairitellutkaan seutua, päinvastoin, ja tunsii häpeää kollektiivisen kunnian loukkaamisesta laajalevikkisen sanomalehden sivuilla. Seuraavaksi nousi suuttumuksen tunne, joka sai henkilön kirjoittamaan ärtyneen vastineen yleisönosastolle. Nämä tunteet saattoivat tunneklusterin tyyppisesti pyöriä yhtäaikaisesti kirjoittajan mielessä. Jälkikäteen hän saattoi joko katua ja hävetä kovasanaista kirjettään tai olla siitä tyytyväinen. Joka tapauksessa kunnian tunteen muuttuminen suuttumukseksi kertoo, että kunnian tunne oli erittäin merkittävässä osassa näiden ihmisten elämää.

Kunnian tunteen korostaminen oli osa laajempaa 1800-luvun kansainvälistä ilmiötä.²⁶⁹ Kuten osoitan osatutkimuksissa IV ja V, se näkyi suomalaislehdissä jatkuvina kunnianloukkaussyytöksinä, jotka saattoivat edetä painokanteina oikeuteen saakka, ellei niitä saatu sovittua lehtien sivuilla tai yksityisesti. Lain mukaan henkilö, jonka kunniaa oli loukattu, oli oikeutettu julkaisemaan saman lehden jommassakummassa kahdessa seuraavassa numerossa samanpituisen vastine kuin alkuperäinen kirjoitus oli ollut.²⁷⁰ Lukijat käyttivätkin tätä mahdollisuutta usein hyväkseen. Toisinaan asiasta ei päästy yksimielisyyteen, jolloin asia eteni loukkaajan ja loukatun välillä oikeusasteeseen saakka, joskus myös lehden vastaava toimittaja mukaan lukien. Aikalaisien mukaan tällaisia painokanteita nostettiin enenevässä määrin 1890-luvulla, puhuttiin jopa ilmiöstä.²⁷¹

Kunnian puolustamisessa oli kyse yhteisöllisyyttä vaalivasta kulttuurista ja patriarkaalisesta maskuliinisuuden mallista, jonka taustalla toimivat opitut ja harjoitetut *tunnekäytänteet* eli implisiittiset säännöt siitä, miten tuli tuntee ja toimia, jos kunniaa loukattiin joko henkilökohtaisesti tai yhteisön jäsenenä.²⁷² Perinteisesti asia oli selvitetty joko väkivallalla tai oikeudenkäynnin kautta,²⁷³ ja nyt uutuuksena sanomalehtien yleisönosastoilla. Media toimi tunnekäytänteiden jakamispaikkana; kunniaa puolustavat ärtyneet yleisönosastovastineet opettivat, miten kunnianloukkauksiin tuli reagoida sekä tunnetasolla että käytännön toimien tasolla. Tunteet olivat performatiivisia: henkilö luki sanomalehdestä jutun, josta tunsii häpeän ja vihan kaltaisia tunteita, joten hän tarttui kynään ja kirjoitti ärtyneen vastineen, joka mahdollisesti

²⁶⁸ Rosenwein 2016, 8; Barbara Rosenwein, How to Practice the History of Emotions: Method and Sources, 10.5.2022 YouTube.

²⁶⁹ Frevert 2011, 37, 56–58; Nye 1993, 176; Stearns 2017, 93–124.

²⁷⁰ Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus 1868, 12 §, kohta 10; Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus 1892, 12 §, kohta 11.

²⁷¹ Osatutkimus V, 30.

²⁷² Osatutkimus III, 65; Osatutkimus IV, 16.

²⁷³ Jokiaho 2002, 218–220; Renvall 1949, 149–155; Wirilander 1974, 70–77.

vahvisti hänen tunteitaan. Lehti julkaisi tekstin ja herätti ja välitti siten esimerkiksi häpeän, vihan, vahingonilon ja huvittuneisuuden kaltaisia tunteita eteenpäin muille lukijoille.

5 Johtopäätökset

Apealla mielellä astuskelee hän pääkaupungin katuja, sättien sydämissään maan lakeja, jotka eivät sen paremmin yksityisen kunniaa turvaa. [...] Sitten alkaa hän sättiä koko kirjoituksen taitoa, ei siltä, ett'ei se olisi tarpeellinen kyläkin, vaan että sitä niin rumasti väärin käytetään. Hän vetää esiin muitakin esimerkkejä sanomalehdistä, kuinka julkeasti niissä hyökätään monen kunnollisen ihmisen kimppuun, ja joutuu lopulta seuralaistensa kanssa kovaan väitteilyyn. [...] Väittely painetun sanan käyttämisestä, sen voimasta ja sen alkuunpanijoista on siirtynyt läpi kaikkien muotojensa, ja on jo tultu sanomalehdistä varsinaiseen kirjallisuuteen, jotka kumpikin Jussilan mielestä ovat aivan samaa. Ja sitävarthenko niille apurahoja valtiopäivilläkin puolletaan, että paremmin jaksaisivat ihmisiä morkata, inttä hän, mielessään ainainen kangastus siitä kirjoituksesta[...]²⁷⁴

Jussilan isännän vihan ja katkeruuden kaltaiset tunteet olivat romaanin lopussa kohdistuneet sanomalehtiä, painettua sanaa ja koko yhteiskuntaa vastaan ja motiivina vaikutti pitkälti ”yksityisen kunnia”. Totean väitöstutkimukseni perusteella, että tämä fiktiivinen tarina olisi voinut olla täysin mahdollinen, eikä välttämättä edes kovin poikkeuksellinen tapaus 1890-luvun Suomessa.

Kysyin väitöstutkimuksessani, millainen 1800-luvun lopun Suomen suuriruhtinaskunnan tunne- ja keskustelukulttuuri oli ärtymyksen kaltaisten tunteiden näkökulmasta tarkasteltuna. Olen lähestynyt kysymystä sekä media- että tunnehistoriallisesta näkökulmasta, ja tavoitteenani oli luoda näistä kahdesta kulttuurista kulttuurihistoriallinen synteesi.

Esitin alakysymyksenä, millainen 1890-luvun keskustelukulttuuri oli yleisönosastokirjoitusten näkökulmasta ja vastasin tähän kartoittamalla suomalaisten modernien yleisönosastojen historiaa, kuvaamalla 1890-luvun puolivälin yleisönosastokirjoituksia ja niiden kirjoittajia sekä tarkastelemalla lukijoiden ja toimitusten suhdetta toisiinsa. Modernit yleisönosastot syntyivät suomalaislehdistöön ruotsinkielisten liberaalilehtien johdolla, mutta 1890-luvun puolivälissä kielierot olivat jo

²⁷⁴ Kajander 1899, 139, 142.

tasaantuneet ja modernit yleisönosastot olivat vakiinnuttaneet paikkansa useimmissa lehdissä. Yleisönosastokirjoitusten aiheet vaihtelivat paljon, mutta monet tekstit käsittelevät aikakauden ajankohtaisia asioita. Noin 70 prosenttia kirjoittajista pyrki salaamaan identiteettinsä, mutta taustatietojen perusteella suurin osa oli keskiluokkaisia miehiä ja vain pieni osa oli naisia. Vaikka lukijoiden ja avoimen puolueellisen lehdistön suhde toisiinsa oli monimutkainen ja hierarkkinen, yleisönosastokirjoitukset hyödyttivät sekä lukijoita että lehtiä.

Uuden lähdeaineiston ja tutkimuskohteen esittelevä tutkimukseni on tuottanut tietoa modernien yleisönosastojen synnystä, vakiintumisesta ja ominaispiirteistä suomalaisessa lehdistössä sekä niistä henkilöistä, jotka näille osastoille kirjoittivat. Aiempi tutkimus sanomalehtien lukijoista sisällöntuottajina kun on painottunut 1850–70-lukujen suomenkieliseen lehdistöön, maaseutukirjeisiin ja avustamiseen uutisten tuottamisessa. Ruotsinkielisen lehdistön sisällyttäminen tutkimukseen on tuonut tietoa ruotsinkielisen liberaalilehdistön roolista modernien yleisönosastojen synnyssä ja vakiintumisessa. Suomen- ja ruotsinkielisen lehdistön eriaikaisuus ilmeni erityisesti 1860-luvulta 1880-luvulle, mutta 1890-luvun puoliväliin mennessä erot olivat jo tasaantuneet. Kielierot eivät näkyneet ärtymyksen ilmaisussa tai keskustelukuluttuurissa, ja tutkimukseni onkin haastanut aiemman tutkimuksen näkemyksen siitä, että lehdistö puhutteli yleisöään alaspäin etupäässä suomenkielisessä lehdistössä.

Toinen tutkimukseni alakysymys oli mitä ärtymyksen kaltaisilla tunteilla ymmärrettiin ja miten nämä tunteet ilmenivät sanomalehtijulkisuudessa. Vastasin kysymykseen selvittämällä näihin tunteisiin liitettyjä käsityksiä normatiivisesta lehtikirjallisuudesta sekä tunteiden ilmaisua käytännössä yleisönosastokirjoituksissa. Ärtymyksen kaltaisista tunteista käytettiin monenlaisia sanoja ja niistä puhuttaessa käytettiin usein kehollisia ja väkivaltaan viittaavia mielikuvia. Tunteet katsottiin universaaleiksi ja niillä oli yhteys ihmisen biologiaan ja siten ruumiillisuuteen. Ärtymyksen kaltaisia tunteita pidettiin luonnollisina, mutta samaan aikaan niiden ilmaisusta tuli pidättäytyä, koska se oli Jumalan silmissä kiellettyä ja koska siihen liittyi muita negatiivisia seurauksia, kuten sosiaaliset ja terveysongelmat. Keskimäärin joka kolmannessa yleisönosastokirjoituksessa ilmaistiin ärtymykseen viittaavia tunteita, jotka ilmenivät muun muassa tekstityypistä poikkeamisina, tekstin tehokeinoissa ja sanavalinnoissa.

Minulle oli tutkijana hätkähdyttävää havaita, miten näkymättömiä naiset olivat 1890-luvun yleisönosastoilla, vaikka olin toki osannut odottaa heidän olevan huomattavasti pienemmässä roolissa kuin miehet. Vielä yllättävämpää oli, että heidän ärtymyksensä puuttui näistä keskusteluista kokonaan. Aiempi tutkimus ei ole eksplisiittisesti tuonut esiin naisten keskustelualueiden vahvaa eriytymistä eikä ärtymyksen kaltaisten tunteiden ilmaisun tabuluonteisuutta.

Kolmas alakysymykseni käsitteli ärtymyksen kaltaisten tunteiden julkisen ilmaisuuden motiiveja, joita tarkastelin yleisönosastokirjoitusten aihevalintojen sekä aikakauden kirjoitus- sekä tekstityyppikonventioiden kautta huomioiden tunteiden performatiivisuus ja tunnekäytänteet. Ärtymyksen tunteiden ilmaisua motivoivat ensisijaisesti epäkohtien julkituominen ja epäoikeudenmukaisuuden kokemukset, mutta tunteiden ilmaisu koettiin myös karismaa ja kannattajia lisäävänä retorisena keinona. Ylpeyden ja häpeän, ja erityisesti korkealle arvostetut kunnian kaltaiset tunteet käynnistivät monessa tapauksessa ärtymyksen tunteet.

Aikakauden miesihanteeseen ja retoriikkaan kuului, että asioita ilmaistiin kiivaaseen sävyyn vahvasti ja epäröimättä, ja tämän taustalla toimi tunnekäytänteitä – sanomalehtien kautta opittiin, että tämäntyyppisistä asioista kuului loukkaantua ja suuttua ja mitä sitten piti tehdä: kirjoittaa vastine yleisönosastolle lakiin vedoten ja mahdollisesti nostaa painokanne tai ainakin uhkailla sillä. Yksilön tuntemista subjektiivisista tunteista tuli kollektiivisia ja poliittisia siinä vaiheessa, kun ne jaettiin yleisönosastoilla. Ne olivat poliittisia myös siitä syystä, että lehdistöinstituutio ohjasi tietynlaisiin tunnekäytänteisiin. 1890-luvun suomalaislehdissä vallinneeseen kiireään ilmapiiriin, jatkuviin ”sanasotiin” ja kunnianloukkausjuttuihin olivat osallisina ja sitä ruokkivat sekä lukijat että toimittajat vallitsevan lainsäädännön avustuksella. Taustalla vaikutti yhteiskunnallisten muutosten lisäksi kiistelyaiheiden pirstaloituminen sekä kirjoituksissa ilmaistujen tunteiden poliittisuus ja performatiivisuus.

Ärtymyksen kaltaisilla tunteilla oli kaksi puolta, yhteiskuntaa tuhoava riitely ja yhteiskuntaa rakentava kiistely. Tästä päästään kysymykseen, kenen ärtymys oli oikeutettua eli työskentelyä edistyksen nimissä, kenen ei. Loppujen lopuksi kyse oli representaatiovallasta, jota voitiin saavuttaa esimerkiksi anonyymiuden varjolla. Ärtymyksen ja innostuksen kaltaisilla tunteilla oli siten erityisen tärkeä merkitys modernisaatioprosessissa, kun yhä useampi pääsi osallistumaan yhteiskunnalliseen keskusteluun taustaan katsomatta.

Väitöskirjani on tuottanut uutta tietoa 1800-luvun riitaisasta keskustelukulttuurista ja tukenut ja täydentänyt aiempaa työväenlehdistöön kohdistunutta tutkimusta rahvaan miesten tunne- ja keskustelukulttuurin osalta. Tutkimukseni johtopäätöksiä voidaan käyttää pohjana 1900-luvun alun arkaa poliittista tilannetta tai aggressiivista keskustelukulttuuria tutkittaessa tai se voi toimia lähtökohtana perusteellisemmalle 1800-luvun lopun riitakirjoitusilmiön tutkimiselle.

Väitöskirjani kuvaa ja taustoittaa 1800-luvun lopun suuria yhteiskunnallisia muutoksia; sääty-yhteiskunnan muuttumista kansalaisyhteiskunnaksi, lehdistön modernisoitumista ja ammatillistumista, lehdistön roolin muuttumista kansansivistäjästä mielipidevaikuttajaksi, aatteiden ja ideologioiden yhteentörmäyksiä ja tullenormien vähittäistä muuttumista. Se myös kuvaa, mikä ei ollut vielä muuttunut, mutta olisi pian muuttuva: seuraavan vuosikymmenen aggressiivista, nykyisen kaltaiseen vihapuheeseen vertautuvaa kielenkäyttöä ei ollut vielä nähtävissä. Väitös-

tutkimus kuvaa lisäksi pitkäaikaisia sosiaalisia rakenteita, joiden alku- ja päätepisteitä on vaikea määritellä, jos ne ovat oikeastaan koskaan kunnolla päätyneetkään: kunnian kaltaisia tunteita arvostettiin korkealle ja naisten julkinen tunneilmaisuus oli 1890-luvulla edelleen hyvin rajoitettua mitä tuli ärtymyksen kaltaisiin tunteisiin. On helppo yhtyä Barbara Rosenweinin näkemykseen siitä, etteivät kunnian kaltaiset tunteet ole kadonneet mihinkään,²⁷⁵ kun seuraa hetken sosiaalisen median kanavia, joissa keskusteltavat asiat käännetään ja tulkitaan henkilökohtaisiksi ja sen jälkeen lähdetään hanakasti puolustamaan itseä ja omaa identiteettiä aggressiivisella tyyllillä. Samoin aivan nykypäivään asti voidaan nähdä jatkumo siinä, ettei naisten ole ollut soveliasta esiintyä julkisesti ärtyneenä, koska se sotii perinteistä naisen roolia vastaan, joka on muita hoivaava ja tukeva.²⁷⁶ Toki tätä normia on enenevässä määrin rikottu, mutta sukupuolten välillä on edelleen suuria eroja.

Olen tutkimuksellani osallistunut keskusteluun siitä, miten tunteiden historiaa voidaan tutkia. Hyödynsin osatutkimuksissa II ja III paitsi aiemman tutkimuksen teorioita myös itse kehittämiäni kriteeristöjä. Ennakkoluulottomuuteni uusien menetelmien ja teorioiden soveltamisessa sekä monitieteisyys liittyy väitöskirjani osaksi kulttuurihistorian oppiaineen perinnettä.²⁷⁷ Osoitan, että tunteiden historiassa on ongelmallista puhua yhden tietyn tunteen tutkimisesta nykypäivän määritelmistä lähtöisin, ja että tutkijoiden kannattaisikin tarkastella tunteita pluralistisina ja muuttuvina käsitteinä. Ehdotan tähän avuksi käyttämäni käsitettä ”kaltaiset tunteet” tai sen vaihtoehtoja ”tunnejoukko” tai ”tunnenyanssit”. Olen myös tutkimuksellani osoittanut, ettei tunteiden historiaa ei voi tutkia pelkästään etälueen keinoin – ainakaan vielä, vaan se vaatii aina lähilukua rinnalleen. Löytääkseen tunteita ei-normatiivisista teksteistä pitää tarkastella niitä omassa kontekstissaan ja tarkkailla muun muassa tekstityypistä poikkeamista, ironian käyttöä, metaforia, kiertoilmaisuja ja tekstin tehokeinoja. Digitaalisen historian tutkimuksen jatkuvasti kehittyvien menetelmien ja työkalujen avulla voidaan kuitenkin hahmottaa paremmin isoja tekstimassoja, saada uusia tutkimuskysymyksiä ja hypoteeseja ja täydentää laadullista tutkimusta. Kansalliskirjasto digitoi kaiken aikaa lisää 1900-luvun lehtiaineistoja ja pyrkii parantamaan vanhempien digiaineistojen tekstintunnistuksen laatua, joka auttaa siinä, että näistä menetelmistä ja työkaluista saadaan kaikki hyöty irti.²⁷⁸ Kuten Risto Turunen, Ilari Taskinen, Lauri Uusitalo ja Ville Kivimäki ovat aiheellisesti

²⁷⁵ Rosenwein 2020, 176. Ute Frevert puolestaan katsoo, että kunnia on tunteena kadonnut 1900-luvun jälkipuoliskolla ja perustaa näkemyksensä ilmeisesti siihen, ettei ole löytänyt kyseistä sanaa tutkimistaan länsisaksalaisista aineistoista. Frevert 2023, 194.

²⁷⁶ Ks. esim. Krogerus 2020; Lagerspetz 1998; Pruuki & Ketola-Huttunen 2018, 47–56.

²⁷⁷ Kulttuurihistorian monitieteisyys ja ennakkoluulottomuus, ks. esim. Ahonen et al. 2022, 9–20; Ollila 2010, 27–28.

²⁷⁸ Hakkarainen et al. 2022, 116–120; Lilja & Pääkkönen 2022.

todenneet: jos tunteita tutkivat historioitsijat eivät osallistu digitaalisten menetelmien hyödyntämiseen ja jatkokehittämiseen, joku muu ala tekee sen puolestamme.²⁷⁹

Monet historioitsijat ovat kiinnostuneita uusimmasta tunteiden tutkimuksesta muilla tieteenaloilla, kuten konstruktivisessa psykologiassa ja neurotieteissä, mutta Barbara Rosenweinin ja Rob Boddicen mukaan vaikuttaa siltä, ettei kiinnostus ole ainakaan toistaiseksi molemminpuolista, vaikka historian tutkimuksella olisi paljon annettavaa toisille tieteille ja yhteistyö olisi varmasti hedelmällistä.²⁸⁰ Myöskään journalistiikan alalla ei ole ilmeisesti havaittu historian tutkimuksen antia tunteiden tutkimukseen, vaikka myös siellä on tapahtunut emotionaalinen käänne ja vaikka eri tieteiden välisen kommunikaation tärkeys on sielläkin tunnistettu.²⁸¹ Toivon, että väitöskirjani voi osallistua tähän keskusteluun ja tuoda muiden alojen tunteita koskeviin tutkimuksiin uutta taustatietoa ja perspektiiviä.

Tutkimukseni kertoo lukevan ja kirjoittavan kansanosan, erityisesti keski- ja yläluokan käsityksistä, arvoista ja normeista, mutta olisi kiintoisaa laajentaa tutkimusta 1800-luvun lopun säätyihin kuulumattomiin ihmisiin ja työväenluokkaan. Heidän käsityksiään ärtymyksen kaltaisista tunteista saattaisi löytyä vaikkapa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraan lähetetyistä kouluja käymättömien kansanmiesten ja -naisten elämää kuvaavista kirjoituksista. Erityisen kiinnostavaa olisi tutkia intersektionaalista ja tunnehistoriallisesta näkökulmasta työväennaisten käsityksiä ärtymyksen kaltaisista tunteista ja heidän ärtymyksen ilmaisuaan.

Tämä väitöskirja keskittyy tarkastelemaan 1800-luvun lopun julkista keskustelukulttuuria sanomalehtien välityksellä, mutta toki keskustelua käytiin myös aikakauslehdissä – ne voisivatkin olla kiinnostava lisä tutkimukseen.²⁸² Sanoma- ja aikakauslehtiä vastaavaa uutta mediaa, joissa kansalaiset olisivat päässeet vastaavalla tavalla keskustelemaan ja ilmaisemaan tunteitaan ei tullut käyttöön kokonaiseen vuosisataan, vaikka esimerkiksi radiossa esitettiin 1970-luvulta lähtien *Kansanradiota* ja televisiossa Karpolla oli asiaa.²⁸³ Näissä ei-tekstuaalisissa välineissä tunteiden ilmaisu oli erilaista ja niistä puuttui suora keskustelu, vaikka *Kansanradion* tapauksessa kuuntelijat antoivat joskus palautetta toiselle kuuntelijalle. Sanomalehtien yleisönosastot alkoivat menettää merkitystään vasta 2000-luvun alussa, kun Internetin keskustelupalstat ja uutisjuttujen kommentointitoiminnot olivat yleistyneet. Erilaisia

²⁷⁹ Turunen et al. 2022, 143.

²⁸⁰ Boddice 2022b, 560–561; Rosenwein 2021, 107, 109–110.

²⁸¹ Wahl-Jorgensen 2020, 176, 178.

²⁸² Esimerkiksi kristillisiä ja konservatiivisia arvoja korostaneessa *Vartija*-aikakauslehdessä käytiin 1890-luvulla kiivaita polemiikkeja. Sirenus 1954, 214–256.

²⁸³ Radiossa oli jo aiemmin ”kirjelaatikoita”, joihin kuulijat saattoivat lähettää mielipiteitään teemojen mukaisesti, esimerkiksi *Jahvetin kirjelaatikko* sota-aikana ja sodan jälkeen esimerkiksi *Metsäradio* ja *Työmiehen tunti*. Vihavainen 1996, 180–181, 263, 290.

alustoja eri aikoina olisi kiintoisaa tutkia, koska ne kertovat paitsi vallinneesta keskustelu- ja tunnekuulttuurista, myös yleisön ja median välisestä suhteesta.

Olisi myös tärkeää tutkia lisää yleisönosastoja sekä lukijoiden ja lehtien välisiä suhteita mediahistoriallisesta näkökulmasta, Suomessa ja kansainvälisesti. Väitöskirjani on suomenkielinen, koska pidin tärkeänä saada yleisönosastoista perustietoa suomeksi ja koska suomea on puolustettava tieteen kielenä. Jatkossa olisi kuitenkin julkaistava myös englanniksi, koska kansainvälinen yleisönosastojen historiantutkimus kaipaa lisäpanosta. Olenkin julkaissut väitöskirja-aiheestani artikkelin, joka käsittelee 1800-luvun lopun yleisönosastokirjoitusten valintaa ja editointia suomalaislehdissä yhtenä merkkinä toimittajien ammatillistumisesta.²⁸⁴ Näen myös, että lukijakirjetutkimuksessa olisi hyvä tehdä yhteistyötä, vaikka kohteina olisivat eri instituutiot, koska näitä tutkijoita kiinnostavat pitkälti samat aiheet kuten lukijoiden artikkokemukset, keskustelu- ja tunnekuulttuuri, kansalaisvaikuttaminen ja lehdistön kehittyminen, muutamia mainitakseni.

Aggressiivissävytteinen puhe, vastakkainasettelu, julkinen loukkaaminen, loukkaantuminen ja uhriutumisen eivät ole rajattuja ainoastaan 2000-luvun sosiaaliseen mediaan, vaan samantyyppisiä ilmiöitä on tapahtunut aiemminkin menneisyydessä. En ehdota anakronistisesti, että nykyajan kiivaita sometaistoja voisi suoraan verrata 1890-luvun yleisönosastoilla käytyihin riitoihin, mutta näen näissä ilmiöissä kuitenkin paljon samaa. Tarkastelemalla menneisyyden vastaavan kaltaista ilmiötä voidaan ymmärtää nykypäivän haasteiden ainutlaatuisuutta sekä nähdä, mitä vaikutuksia ja seurauksia menneisyyden ilmiöllä oli, mitä ratkaisuehdotuksia silloin ehdotettiin ja kokeiltiin, ja toimivatko ne.

Maailmanpoliittinen tila on tällä kirjoitushetkellä erittäin arka Venäjän Ukrainaan aloittaman hyökkäyssodan vuoksi. Suomen ja Venäjän välinen suhde on muuttunut dramaattisesti sodan ja Suomen NATO-jäsenyyden myötä. Venäjällä pyritään vaikuttamaan kansalaisten mielikuviin Suomesta levittämällä disinformaatiota, ja yritetään kyberhyökkäysten avulla päästä käsiksi valtionhallinnon organisaatioiden ja yritysten salaiseksi luokiteltuun tietoon tai vähintään haitata näiden toimintaa. Tämä on saanut tarkastelemaan 1800-luvun lopun lehtitekstejä erityisen linsin kautta, koska myös silloin oltiin jonkinlaisessa informaatiovaikuttamisen ja -hyökkäyksen tilanteessa. Toimittajat ilmaisivat huolensa siitä, että suomalaislehdissä keskityttiin riitelemään sen sijaan, kun olisi tullut pitää yhtä ja varautua ulkopuoliseen uhkaan.²⁸⁵ Elämme yhteiskunnassa, jossa kiisteltävien asioiden määrä on suuri, ja on helppoa ja nopeaa ilmaista omat mielipiteensä ja tunteensa netin välityksellä. Valitettavasti asiallisen keskustelun taidot puuttuvat monelta ja joukossa on myös debattia itsetarkoituksellisesti hämmäntäviä trolleja. Sananvapaus on tärkeä arvo,

²⁸⁴ Sorvali 2023.

²⁸⁵ Osatutkimus V, 35.

eikä sitä tulisi rajoittaa, mutta meidän on tultava avoimin mielin ulos kuplistamme, opeteltava keskustelemaan rakentavammin ja toista osapuolta kunnioittavammin. Vaikka asiattomuuksia eikä trolleja voine kokonaan estää, mediakasvatuksen avulla ne osataan jättää omaan arvoonsa, eikä haitallisia viestejä levitetä etäämmälle. Uudenlainen keskusteluyhteys voisi löytyä lisäämällä ymmärrystä, yhteistyötä ja dialogia erilaisten ihmisten välillä. Ehdottamani ratkaisut eivät ole uusia – kuten olen tutkimuksessani tuonut esille – mutta ne on hyvä nostaa esille aika ajoittain, jotta ne eivät jäisi tyhjäksi sanahelinäksi. Niiden käytännön toteutusta olisi hyvä pohtia, koska muun muassa digitalisaatio ja tekoäly luovat aivan uusia mahdollisuuksia.

Yhteenveto-osan lähdeluettelo

Aikalaiskirjallisuus

- Aho, Juhani. Muistelmia Uuden Suomettaren toimittajana olo ajoiltani. *Uuden Suomettaren muistojulkaisu*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran kirjapaino, Helsinki 1919, 109–128.
- Cannelin, Knut. *Suomalais-ruotsalainen sanakirja* (Finskt-svenskt lexikon). WSOY, Porvoo 1908.
- Kajander, Kalle. *Kunnanmiehiä*. WSOY, Porvoo 1899.
- Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus painotoimen-asioista Suomenmaassa. Suomen Suuriruhtinaanmaan Asetus-Kokous vuodelta 1867. Keisarillisen Senaatin kirjapaino, Helsinki 1868.
- Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus sisältävä muutoksia ja lisäyksiä armolliseen asetukseen 31 p:ltä Toukokuuta 1867 painotoimen-asioista Suomenmaassa. Suomen Suuriruhtinaanmaan Asetus-Kokoelma vuodelta 1891. Keisarillisen Senaatin kirjapaino, Helsinki 1892.
- Yrjö-Koskinen, Eino Sakari. *Suomenkielen synonyymeja II*. Tampereen kirjapaino-osakeyhtiö, Tampere 1902.

Verkkosivustot

- Digi.kansalliskirjasto.fi-palvelussa jo yli 26 miljoonaa sivua. Kansalliskirjaston tiedote 18.4.2023. <https://www.kansalliskirjasto.fi/fi/uutiset/digikansalliskirjastofi-palvelussa-jo-yli-26-miljoonaa-sivua>. [Luettu 18.7.2023.]
- HEX - Suomen Akatemian Kokemuksen historian huipputyö. Tampereen yliopisto. Yksikön verkkosivut. <https://research.tuni.fi/hex-fi/> [Luettu 17.9.2023.]
- Journalistin ohjeet. Julkisen sanan neuvoston verkkosivut. <https://jsn.fi/journalistin-ohjeet/> [Luettu 30.1.2023.]
- Kaukonen, Minna. ”Improved Text Recognition for Finnish Historical Newspapers with Transkribus”. READ-COOP -verkkosivuston uutinen 2021. <https://readcoop.eu/success-stories/improved-text-recognition-for-finnish-historical-newspapers-with-transkribus/>. [Luettu 26.1.2023.]
- Krogerus, Milka. Netta Brandt masentui, kun vihaisuutta ei saanut näyttää – hän ja sadat muut naiset kertovat, miltä tuntuu, kun suuttuminen kielletään. 20.12.2020 Yle Uutiset. <https://yle.fi/a/3-11700617> [Luettu 20.2.2023.]
- Perheyhtäläisyys, Tieteen termipankki. <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:perheyht%C3%A4l%C3%A4isyys> [Luettu 12.2.2023.]
- Rapolan 1800-luvun sanasto, Kielipankki. https://sanat.csc.fi/wiki/Rapolan_1800-sanasto [Luettu 10.8.2023.]
- Sodan ja rauhan uutisia - Suomessa julkaistut 1940-luvun ruotsinkieliset sanomalehdet avoimeen verkkokäyttöön. Kansalliskirjaston tiedote 14.1.2022. <https://www.kansalliskirjasto.fi/fi/uutiset/sodan-ja-rauhan-uutisia-suomessa-julkaistut-1940-luvun-ruotsinkieliset-sanomalehdet>. [Luettu 18.7.2023.]
- Svenska Akademiens Ordbok*. Hakusanat: insändare. <https://www.saob.se/> [Haettu 17.8.2023].
- Tammisto, Osku. Luterilaisen vapaakirkollisuuden aamusarastus – Nurmeksen vanhaluterilaiset 1890-luvulla. Kirjoitus Kirkkohistorian kahinaa -blogisivustolla 2.11.2020. <https://kirkkohistoriankahinaa.blogspot.com/2020/11/luterilaisen-vapaakirkollisuuden.html> [Luettu 25.9.2023.]

Translocalis-digihistoriahanke. Tampereen yliopisto. Hankkeen verkkosivut. <https://projects.tuni.fi/translocalis/> [Luettu 20.2.2023.]
Vihapuhe. Yhdenvertaisuusvaltuutetun verkkosivusto. <https://syrijinta.fi/vihapuhe> [Luettu 16.2.2023.]

Verkossa julkaistut audiovisuaaliset aineistot

Rosenwein, Barbara H. How to Practice the History of Emotions: Method and Sources. İbn Haldun Üniversitesi, verkkoluento 10.5.2022, YouTube, kesto 1:22:31. <https://youtu.be/II8ao7jAsRk> [Haettu 21.3.2023.]

Tutkimuskirjallisuus

- Ahmed, Sara. *The Cultural Politics of Emotions*. Edinburgh University Press 2004. <https://doi.org/10.4324/9780203700372>
- Ahonen, Marika, Niko Heikkilä, Rami Mähkä, Sakari Ollitervo ja Marika Räsänen. Johdanto: Moninainen kulttuurihistoria. *Kulttuurihistorian tutkimus. Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*. Toim. Rami Mähkä, Marika Ahonen, Niko Heikkilä, Sakari Ollitervo ja Marika Räsänen. Cultural History – Kulttuurihistoria 17. Kulttuurihistorian seura, Turku 2022, 9–33.
- Alapuro, Risto ja Henrik Stenius. Kansanliikkeet loivat kansakunnan. *Kansa liikkeessä*. Toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds ja Henrik Stenius. Kirjayhtymä, Helsinki 1987, 7–49.
- Alapuro, Risto. *Suomen älymyystö Venäjän varjossa*. Tammi, Helsinki 1997.
- Apo, Satu. *Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansaomaisesta kulttuurista ja ajattelusta*. Karisto, Helsinki 1995.
- Barclay, Katie, Sharon Crozier-De Rosa ja Peter N. Stearns. Introduction: A guide to sources for the history of emotions. *Sources for the History of Emotions: A Guide*. Toim. Katie Barclay, Sharon Crozier-De Rosa ja Peter N. Stearns. Routledge, New York 2020, 1–12. <https://doi.org/10.4324/9780429291685-1>
- Barclay, Katie ja Peter N. Stearns. Introduction. *The Routledge History of Emotions in the Modern World*. Toim. Katie Barclay ja Peter N. Stearns. Routledge, New York 2022, 1–10. <https://doi.org/10.4324/9781003023326>
- Barclay, Katie. The practice and ethics of the history of emotions. *Sources for the History of Emotions: A Guide*. Toim. Katie Barclay, Sharon Crozier-De Rosa ja Peter N. Stearns. Routledge, New York 2020a, 26–37. <https://doi.org/10.4324/9780429291685-1>
- Barclay, Katie. *The History of Emotions. A Student Guide to Methods and Sources*. Macmillan International Higher Education, London 2020b.
- Barclay, Katie. State of the Field: The History of Emotions. *History. The Journal of the Historical Association* (106) 371/2021, 456–466. <https://doi.org/10.1111/1468-229X.13171>
- Barker, Hannah ja Simon Burrows. *Press, Politics and the Public Sphere in Europe and North America, 1760–1820*. Cambridge University Press 2002.
- Bastiansen, Henrik Grue, Kjell Lars Berge, Hans Fredrik Dahl, Idar André Flo ja Nils E. Øy. *Norsk Presses Historie: 1–4 (1660–2010)*. Universitetsforlaget, Oslo 2010.
- Bergholm, Tapio. Edistysusko ja puolueviha. *Työväki ja tunteet*. Toim. Elina Katainen ja Pirkko Kotila. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Turku 2002, 181–196.
- Boddice, Rob ja Mark M. Smith. *Emotion, Sense, Experience*. Cambridge University Press 2020. <https://doi.org/10.1017/9781108884952>
- Boddice, Rob. *The History of Emotions*. Manchester University Press 2018. <https://doi.org/10.7765/9781526153388>
- Boddice, Rob. *Tunteiden historia*. Alkuteos A History of Feelings (2019). Suom. Jyrki Vainonen. Vastapaino, Tampere 2022a.

- Boddice, Rob. Epiloque. *The Routledge History of Emotions in the Modern World*. Toim. Katie Barclay ja Peter N. Stearns. Routledge, New York 2022b, 557–562. <https://doi.org/10.4324/9781003023326>
- Cavanagh, Allison ja John Steel. *Letters to the editor: Comparative and historical perspectives*. Palgrave Macmillan, Cham 2019. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-26480-2>
- Cavanagh, Allison. Ladies of the Times. *Journalism Studies* (19) 2/2018: 268–283. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2016.1179125>
- Cavanagh, Allison. Case Study 4. Letters to the Editor. *History of the British and Irish Press. Volume 2: Expansion and Evolution 1800–1900*. Toim. David Finkelstein. Edinburgh University Press 2020, 180–185. <https://doi.org/10.3366/edinburgh/9781474424882.003.0010>
- Dahl, Hans Fredrik. *A History of the Norwegian Press, 1660–2015*. Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire 2016.
- Dixon, Thomas. What is the History of Anger a History of? *Emotions: History, Culture, Society* (4) 1/2020: 1–34. <https://doi.org/10.1163/2208522x-02010074>
- Dodman, Thomas. Theories and methods in the history of emotions. *A guide to sources for the history of emotions*. Toim. Katie Barclay, Sharon Crozier-De Rosa ja Peter N. Stearns. Routledge, New York 2020, 15–25. <https://doi.org/10.4324/9780429291685-1>
- Ehrnrooth, Jari. Sanan vallassa, vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914. Historiallisia tutkimuksia 167. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1992. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:s-dor-000198>
- Eiranen, Reetta. Lähisuhteet ja nationalismi: aate, tunteet ja sukupuoli Tengströmin perheessä 1800-luvun puolivälissä. Tampereen yliopiston väitöskirjat 79. Tampereen yliopisto 2019. <https://trepo.tuni.fi/handle/10024/115346>
- Eiranen, Reetta. Emotions and Nationalism. *The Routledge History of Emotions in the Modern World*. Toim. Katie Barclay ja Peter N. Stearns. Routledge, New York 2022, 407–422. <https://doi.org/10.4324/9781003023326-32>
- Feldman Barrett, Lisa. *How Emotions Are Made: The Secret Life of the Brain*. Houghton Mifflin Harcourt, Boston 2017.
- Fickers, Andreas. Towards a New Digital Historicism? Doing History in the Age of Abundance. *Journal of European Television History and Culture* (1) 1/2012: 19–26. <https://doi.org/10.18146/2213-0969.2012.jethc004>
- Frevert, Ute ja Kerstin Maria Pahl. Introducing Political Feelings: Participatory Politics, Institutions, and Emotional Templates. *Feeling Political. Emotions and Institutions since 1789*. Toim. Kerstin Maria Pahl, Francesco Buscemi, Philipp Nielsen, Agnes Arndt, Michael Amico, Karsten Lichau, Hannah Malone, Julia Wambach, Juliane Brauer ja Caroline Moine. Palgrave Macmillan 2022. Open Access. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-89858-8>
- Frevert, Ute. *Emotions in History – Lost and Found*. Central European University Press, New York 2011. <https://doi.org/10.7829/9786155053344frevert>
- Frevert, Ute. *The Power of Emotions. A History of Germany from 1900 to the Present*. Cambridge University Press 2023. <https://doi.org/10.1017%2F9781009376792>
- Frigren, Pirita. Aviottomien lasten elatuksen eettinen tutkiminen. *Historiantutkimuksen etiikka*. Toim. Satu Lidman, Anu Koskivirta, Jari Eilola, Jorma Kalela, Reima Välimäki, Anu Korhonen ja Kirsi Vainio-Korhonen. Gaudeamus, Helsinki 2017, 51–70.
- Gustafsson, Karl Erik, Claes-Göran Holmberg, Ingemar Oscarsson, Per Rydén ja Jarl Torbacke. *Den svenska pressens historia: 1, I begynnelsen (tiden före 1830)*. Ekerlid, Stockholm 2000.
- Gustafsson, Karl Erik, Eric Johannesson, Dag Nordmark, Birgit Petersson ja Per Rydén. *Den svenska pressens historia: 2, Åren då allting hände (1830–1897)*. Ekerlid, Stockholm 2001.
- Haapala Pertti, Antti Häkkinen ja Mervi Kaarninen. Luokka rajana ja identiteettinä. *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000. Osa 2. Yhteisöt ja identiteetit*. Toim. Pirjo Markkola, Marjaana Niemi ja Pertti Haapala. Vastapaino, Tampere 2021, 241–286.

- Hakkarainen, Heidi, Heidi Kurvinen, Petri Paju, Hannu Salmi ja Satu Sorvali. *Kulttuurihistorian tutkimus. Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*. Toim. Rami Mähkä, Marika Ahonen, Niko Heikkilä, Sakari Ollitervo ja Marika Räsänen. Cultural History – Kulttuurihistoria 17. Kulttuurihistorian seura. Turku 2022, 105–123.
- Hakkarainen, Heidi. The Cultivation of Emotions in the Press Searching for ‘Education of the Heart’ in German-Language Digital Newspaper Collections. *Media History* (28) 4/2022, 465–481. <https://doi.org/10.1080/13688804.2021.2013182>
- Heikkilä, Markku ja Juha Seppo. Uskonnollinen liike, esivalta ja ”maailma”. *Kansa liikkeessä*. Toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds ja Henrik Stenius. Kirjayhtymä, Helsinki 1987, 70–90.
- Hemánus, Pertti ja Ilkka Tervonen. *Objektiivinen joukkotiedotus*. Otava, Helsinki 1980.
- Hemánus, Pertti. Suomen sanomalehdistö tänään ja huomenna. *Suomen lehdistön historia 3. Sanomalehdistö sodan murroksesta 1980-luvulle*. Toim. Touko Perko, Esko Salminen, Veikko Löytty-niemi, Pertti Hemánus ja Päiviö Tommila. Kustannuskiila, Kuopio 1988, 433–482.
- Hobbs, Andrew. *A Fleet Street in Every Town. The Provincial Press in England, 1855–1900*. Open Book Publishers, Cambridge 2018. <https://doi.org/10.11647/OBP.0152>.
- Hobbs, Andrew. Readers’ letters to Victorian Local Newspapers as Journalistic Genre. *Letters to the Editor. Comparative and Historical Perspectives*. Toim. Allison Cavanagh ja John Steel. Palgrave MacMillan, Cham 2019, 129–146. https://doi.org/10.1007/978-3-030-26480-2_8
- Hutchison, Emma ja Roland Bleiker. Theorizing emotions in world politics. *International Theory* (6) 3/2014, 491–514. <http://dx.doi.org/10.1017/S1752971914000232>
- Häggman, Kai. *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1994.
- Immonen, Kari. *Historian läsnäolo*. Turun yliopisto, Kulttuurihistoria 1996.
- Jalava, Marja. *Minä ja maailmanhenki. Moderni subjekti kristillis-idealisisessa kansallisajattelussa ja Rolf Lagerborgin kulttuuriradikalismissa n. 1800–1914*. SKS, Helsinki 2005. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-dor-000576>
- Jarlbrink, Johan ja Pelle Snickars. Cultural Heritage as Digital Noise: Nineteenth Century Newspapers in the Digital Archive. *Journal of documentation* (73) 6/2017: 1228–1243.
- Jokiaho, Mika. Miehen kunnia ja maine 1600-luvun pohjalaisessa maalaisyhteisössä. *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalista järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Toim. Piia Einonen ja Petri Karonen. SKS, Helsinki 2002, 203–220.
- Kaartinen, Marjo. Eettinen käänne – hyvä ja oikea historia? *Historian kirjoittamisesta*. Toim. Marjo Kaartinen ja Anu Korhonen. Kirja-Aurora, Turku 2005, 205–244.
- Kauranen, Kaisa (toim.) *Työtä ja rakkautta. Kansanmiesten päiväkirjoja 1834–1937*. Kansanelämän kuvauksia 75. SKS, Helsinki 2009.
- Kettunen, Kimmo, Tuula Pääkkönen ja Mika Koistinen. Kansalliskirjaston digitoitu historiallinen leh-tiaineisto 1771–1910: sanatason laatu, kokoelmien käyttö ja laadun parantaminen. *Informaatiotutkimus* (35) 3/2016, 3–14.
- Kietäväinen-Sirén, Hanna. *Erytinen ystävyys. Miehen ja naisen välinen rakkaus uuden ajan alun Suomessa (n. 1650–1700)*. Jyväskylän Studies in Humanities 245. Jyväskylän yliopisto, humanistinen tiedekunta, Suomen historia 2015. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6095-7>
- Koivisto, Hanne. Lawrencelaisesta rakkaushurmiosta sosialistiseen avioliittoihanteeseen. Vasemmisto-älymystön naiset rakkauden asialla 1930-luvun Suomessa. *Politiikkaa, erotiikkaa ja kulttuuritais-telua. Kirjoituksia suomalaisesta vasemmistöälymyksestä 1930-luvulla*. Toim. Hanne Koivisto. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2011.
- Kokko, Heikki. *Kuviteltu minuus. Ihmiskäsityksen murros suomenkielisen kansanosan kulttuurissa 1800-luvun puolivälissä*. Acta Universitatis Tamperensis 2233. Väitöskirja. Tampereen yliopisto 2016. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-0282-5>
- Kokko, Heikki. Suomenkielisen julkisuuden nousu 1850-luvulla ja sen yhteiskunnallinen merkitys. *Historiallinen Aikakauskirja* (117) 1/2019, 12–21.

- Kokko, Heikki. From Local to Translocal Experience. *Media History* (28) 2/2022a, 181–198. <https://doi.org/10.1080/13688804.2021.1961575>
- Kokko, Heikki. Kotomaamme katveinen kuva. Suomenkielisen lehdistön paikalliskirjekulttuurin marginalisoituminen. *Kaanon ja marginaali. Kulttuuriperinnön vaiennetut äänet*. Toim. Niina Hämäläinen ja Lotte Tarkka. Kalevalaseuran vuosikirja 101. SKS, Helsinki 2022b, 263–283. <https://doi.org/10.21435/ksvk.101>
- Kortti, Jukka. *Mediahistoria - Viestinnän merkityksiä ja muodonmuutoksia puheesta biteihin*. SKS, Helsinki 2016.
- Kotioja, Eeva. *Uskallus puhua. Sukupiiri ja sosiaalinen pääoma Adelaïde Ehrnroothin yhteiskunnallisen toiminnan mahdollistajana*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto 2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-4436-2>
- Kujala, Antti. *Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899–1905*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1995.
- Kurvinen, Heidi. Toimittajat ja toimitukselliset prosessit mediatekstien takana. *Historiallinen Aikakauskirja* (116) 3/2018, 298–308.
- Kurvinen, Heidi. Mediahistorian näkökulma tarpeen digitaalisten lehtiarkistojen käytössä. *Historiallinen Aikakauskirja* (121) 3/2023, 310–322.
- Kövecses, Zoltán. *Metaphors of Anger, Pride, and Love: A Lexical Approach to the Structure of Concepts*. J. Benjamins Pub. Co, Amsterdam & Philadelphia 1986.
- Kövecses, Zoltán. *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Editions de la Maison des sciences de l'homme. Cambridge University Press, Cambridge & New York 2000.
- Lagerspetz, Kirsti. *Naisten aggressio*. Tammi, Helsinki 1998.
- Lahtinen, Anu ja Kirsi Vainio-Korhonen. *Lemmen ilot ja sydämen salat. Suomalaisen rakkauden historia*. WSOY, Helsinki 2015.
- Laitinen, Lea. Rahvaan käsitehistoria. *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Toim. Lea Laitinen ja Kati Mikkola. SKS, Helsinki 2013, 55–59.
- Landgren, Lars. Kieli ja aate – politisoitua sanomalehdistö 1860–1889. *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Toim. Lars Landgren, Pirkko Leino-Kaukiainen ja Päiviö Tommila. Kustannuskiila, Kuopio 1988, 267–420.
- Lappalainen, Päivi. *Koti, kansa ja maailman tahraava lika. Näkökulmia 1880- ja 1890-luvun kirjallisuuteen*. SKS, Helsinki 2000.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko. *Sensuuri ja sanomalehdistö Suomessa vuosina 1891–1905*. Historiallisia Tutkimuksia 126. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1984.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko. Kasvava sanomalehdistö sensuurin kahleissa 1890–1905. *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Toim. Lars Landgren, Pirkko Leino-Kaukiainen ja Päiviö Tommila. Kustannuskiila, Kuopio 1988, 421–632.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko. Monipuolistuva aikakauslehdistö 1880–1917. *Suomen lehdistön historia 10. Aikakauslehdistön kehityslinjat*. Toim. Päiviö Tommila. Kustannuskiila, Kuopio 1992, 105–177.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko. Suomalaisten kirjalliset taidot autonomian kaudella. *Historiallinen Aikakauskirja* (105) 4/2007, 420–438. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1389405>
- Leskelä-Kärki, Maarit. *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. SKS, Helsinki 2006.
- Leskelä-Kärki, Maarit. Suhteellista elämää. Relationaalisuus ja biografien vuorovaikutus. *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Toim. Hakosalo, Heini, Seija Jalagin, Marianne Junila ja Heidi Kurvinen. SKS, Helsinki 2014, 314–331.
- Lilja, Johanna ja Tuula Pääkkönen. Kansalliskirjasto digitoi – tutkijoille ja kansalaisille. *Ennen ja Nyt* (22) 4/2022, 3–15. <https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.122833>
- Liukkonen Erno, Tuula Pääkkönen ja Minna Kaukonen. ”Turho hölyhtys” on nyt ”turha hälyytys”. Digitoidun sanomalehtiaineiston sisältöhaun parannukset käytössä. *Tietolinja* 2/2021. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2021121661233>

- Majander, Mikko. Tanner-viha ilman naamioita. *Työväki ja tunteet*. Toim. Elina Katainen ja Pirkko Kotila. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Turku 2002, 197–250.
- Malin, Brenton J. *Feeling Mediated: A History of Media Technology and Emotion in America*. NYU Press, New York 2014a.
- Malin, Brenton J. Media, Messages, and Emotions. *Doing Emotions History*. Toim. Susan Matt ja Peter N. Stearns. University of Illinois Press, Urbana 2014b, 182–203. <https://doi.org/10.5406/illinois/9780252038051.003.0010>
- Malmberg, Raili. Naistenlehdet ja kotien lehdet aikansa kuvastimina. *Suomen lehdistön historia 8. Yleisaikakauslehdet*. Toim. Päiviö Tommila. Kustannuskiila, Kuopio 1991, 191–291.
- Marjanen, Jani, Ville Vaara, Antti Kanner, Hege Roivainen, Eetu Mäkelä, Leo Lahti ja Mikko Tolonen. A National Public Sphere? Analyzing the Language, Location, and Form of Newspapers in Finland, 1771–1917. *Journal of European Periodical Studies* (4.1) Summer/2019, 55–78. <https://doi.org/10.21825/jeps.v4i1.10483>
- Matt, Susan J. ja Peter N. Stearns. Introduction. *Doing Emotions History*. Toim. Susan Matt ja Peter N. Stearns. University of Illinois Press, Urbana 2014, 1–13. <https://doi.org/10.5406/illinois/9780252038051.003.0001>
- McMahon, Darrin M. Finding Joy in the History of Emotions. *Doing Emotions History*. Toim. Susan Matt ja Peter N. Stearns. University of Illinois Press, Urbana 2014, 103–119. <https://doi.org/10.5406/illinois/9780252038051.003.0006>
- Mervola, Pekka. *Kirja, kirjavampi, sanomalehti. Ulkoasukierre ja suomalaisten sanomalehtien ulkoasu 1771–1994*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1995. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8858-6>
- Mikkola, Kati ja Lea Laitinen. Mielen ja kielen muutoksia. *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Toim. Lea Laitinen & Kati Mikkola. SKS, Helsinki 2013, 413–463.
- Munck, Pirjo. *Valistajista ammattimieheksi. Toimittajien ammattilaistumisen pitkä tie 1771–1921*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto 2016. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1983-4>
- Mäki-Kulmala, Heikki. Propositionaalisesta narratiiviseen tieto- ja oppimiskäsitykseen. *Puheenvuoroja narratiivisuudesta opetuksessa ja oppimisessa*. Toim. Eero Ropo ja Maiju Huttunen. Tampere University Press 2013, 47–64. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9166-5>
- Nicholson, Bob. The Digital Turn. *Media History* (19) 1/2013, 59–73. <https://doi.org/10.1080/13688804.2012.752963>
- Nieminen, Hannu. *Kansa seisoi loitompana. Kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809–1917*. Vastapaino, Tampere 2006.
- Nordenstam, Anna. Introduktion. Äldre kvinnotidskrifter - Tidskrift för hemmet. *Nya röster. Svenska kvinnotidskrifter under 150 år*. Toim. Anna Nordenstam. Gidlund, Möklinta 2014, 7–18.
- Nye, Robert A. *Masculinity and Male Codes of Honor in Modern France*. Oxford University Press, New York 1993.
- Nygård, Toivo. Poliittisten vastakohtaisuuksien jyrkentymisen sanomalehdistössä. *Suomen lehdistön historia 2. Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan*. Toim. Toivo Nygård ja Raimo Salokangas. Kustannuskiila, Kuopio 1987, 9–166.
- Ollila, Anne. *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. SKS, Helsinki 1998.
- Ollila, Anne. *Kirjoituksia kulttuurista, sukupuolesta ja historiasta*. SKS, Helsinki 2010.
- Paju, Petri, Mila Oiva ja Mats Fridlund. Digital and Distant Histories: Emergent Approaches within the New Digital History. *Digital histories: Emergent approaches within the new digital history*. Toim. Petri Paju, Mila Oiva ja Mats Fridlund. Helsinki University Press 2020, 3–18. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1c9hpt8.6>
- Paju, Petri. The long road to ‘digital history’: History of computer-assisted research of the past in Finland since the 1960s. *Digital histories: Emergent approaches within the new digital history*. Toim. Petri Paju, Mila Oiva ja Mats Fridlund. Helsinki University Press 2020, 21–44. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1c9hpt8.7>
- Pankaj, Mishra. *Age of Anger. A History of the Present*. Allen Lane, London 2017.

- Parikka, Raimo. *Työväestö ja kansakunta*. Väki voimakas 10. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Like, Helsinki 1997.
- Pfanzelter, Eva, Sarah Oberbichler, Jani Marjanen, Pierre-Carl Langlais ja Stefan Hechl. Digital interfaces of historical newspapers: opportunities, restrictions and recommendations. *Journal of Data Mining and Digital Humanities*. (HistoInformatics) 2021, 1–26. <https://doi.org/10.46298/jdmdh.6121>
- Pedersen, Sarah. What's in a Name? The revealing use of noms de plume in women's correspondence to daily newspapers in Edwardian Scotland. *Media History* (10) 3/2002a, 175–185. <https://doi.org/10.1080/1368880042000311537>
- Pedersen, Sarah. A surfeit of socks? The impact of the First World War on women correspondents to daily newspapers. *Scottish Economic and Social History* (22) 1/2002b, 50–72.
- Pedersen, Sarah. *Within their sphere? Women's correspondence to Aberdeen daily newspapers, 1900–1918*. The Robert Gordon University, Aberdeen 2004. <http://hdl.handle.net/10059/628>
- Pietilä, Jyrki. *Kirjoitus, juttu, tekstielementti. Suomalainen sanomalehtijournalismi juttutyyppeiden kehityksen valossa printtimedian vuosina 1771–2000. Osa 1*. Jyväskylän yliopisto 2008. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3454-5>
- Plamper, Jan. The History of Emotions: An Interview with William Reddy, Barbara Rosenwein, and Peter Stearns. *History and Theory* (49) 2010, 237–265.
- Plamper, Jan. *History of Emotions: An Introduction*. Oxford University Press 2015.
- Pruuki, Heli ja Terhi Ketola-Huttunen. *Vihainen nainen. Hyvä, paha aggressio*. Kirjapaja, Helsinki 2018.
- Raittila, Pekka. Uskonnollisen lehdistön valtakausi. *Suomen lehdistön historia: 9, Aikakauslehdistön historia. Erikoisaikakauslehdet*. Toim. Pekka Raittila et. al. Kustannuskiila, Kuopio 1991, 13–52.
- Rajavuori, Anna. *Esityksen politiikka. Sosialistinen agitaatio keskiuomalaisella maaseudulla 1906–1908*. Väitöskirja. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Helsingin yliopisto 2017. <http://hdl.handle.net/10138/184737>
- Rajavuori, Anna. Luokkaviha ideologiana ja tunteena. *Vihapuheen, viholliskuvien ja disinformaation historiaa. Vallan ja vastarinnan välineitä*. Toim. Marja Vuorinen. Historia Mirabilis 13. Turun historiallinen yhdistys, Turku 2021, 97–122.
- Reddy, William M. *Navigation of feeling*. Cambridge University Press 2001. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511512001>
- Reddy, William M. The Unavoidable Intentionality of Affect: The History of Emotions and the Neurosciences of the Present Day. *Emotion Review* (12) 3/2020, 168–178. <https://doi.org/10.1177/1754073920930781>
- Renvall, Pentti. *Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa*. Sarja B, osa XXXIII. Turun yliopiston julkaisuja, Turku 1949.
- Roessner, Amber L. The Voices of Public Opinion: Lingering Structures of Feeling About Women's Suffrage in 1917 U.S. Newspaper Letters to the Editor. *Journalism history* (46) 2/2020, 124–144. <https://doi.org/10.1080/00947679.2020.1724588>
- Rosenwein, Barbara H. *Anger's Past: The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*. Cornell University Press, Ithaca, NY 1998.
- Rosenwein, Barbara H. Worrying About Emotions in History. *The American historical review* (10) 3/2002, 821–845.
- Rosenwein, Barbara H. *Emotional communities in the early Middle Ages*. Cornell University Press, Ithaca, London 2006.
- Rosenwein, Barbara H. *Generations of Feeling: a History of Emotions, 600-1700*. Cambridge University Press 2016.
- Rosenwein, Barbara H. *Anger. The Conflicted History of an Emotion*. Yale University Press, New Haven and London 2020. <https://doi.org/10.12987/9780300252156>
- Rosenwein, Barbara H. Emotions: Some Historical Observations. *History of Psychology* (24) 2/2021, 107–111. <https://doi.org/10.1037/hop0000160>

- Salmela, Mikko. Affektiivinen käänne. Yksi vai monia? Käsitteellisiä ja metodologisia pohdintoja. *Tieteessä tapahtuu* (35) 2/2017, 32–35.
- Salminen, Pentti. *Järjestölehdessä puoluelehdistöön. Suomen työväenlehdistön synty*. Tammi, Helsinki 1967.
- Salmi, Hannu. *What Is Digital History?* Polity Press, Cambridge 2021.
- Salminen, Esko. Sitoutumattomuuden ja laajenevan informaation aika 1950–1980. *Suomen lehdistön historia 3. Sanomalehdistö sodan murroksesta 1980-luvulle*. Toim. Touko Perko, Esko Salminen, Veikko Löyttyniemi, Pertti Hemánus ja Päiviö Tommila. Kustannuskiila, Kuopio 1988, 141–306.
- Salokangas, Raimo ja Päiviö Tommila. *Sanomia kaikille: Suomen lehdistön historia*. Edita, Helsinki 1998.
- Salokangas, Raimo. Puoluepolitiikka ja uutisjournalismi muuttuvilla lehtimarkkinoilla. *Suomen lehdistön historia 2. Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan*. Toim. Toivo Nygård ja Raimo Salokangas. Kustannuskiila, Kuopio 1987, 167–433.
- Salokangas, Raimo. Plenary Session III. Media History. Media History Becomes Communication History – or Cultural History? *Nordicom review* (23) 1/2002, 101–105.
- Salokangas, Raimo. Mediahistorian tutkimuskohdetta etsimässä. Aatehistorian materiaalista kohti viestintähistoriaa. *Historiallinen Aikakauskirja* (103) 4/2005, 483–492.
- Salokangas, Raimo. The media – material for historical studies, and a research object. *Intermediality and Media Change*. Toim. Juha Herkman, Taisto Hujanen ja Paavo Oinonen. Tampere University 2012, 72–89.
- Samuelsson, Lina. Dagny. En tidskrift för den nya dagens kvinna. *Nya röster. Svenska kvinnotidskrifter under 150 år*. Toim. Anna Nordenstam. Gidlund, Möklinta 2014, 19–47.
- Scheer, Monique. Are emotions a kind of practice (and is that what makes them have a history)? – A Bourdian approach to understanding emotion. *History and Theory* (51) 2012: 193–220. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2303.2012.00621.x>
- Shaffer, Ralph. *Letters from the People. The Los Angeles Times Letters Column, 1881–1889*. Reformatted version. The Endangered History Project Inc, (1999) 2020.
- Shields, Stephanie A. Passionate Men, Emotional Women: Psychology Constructs Gender Difference in the Late 19th Century. *History of Psychology* (10) 2/2007, 92–110. <https://doi.org/10.1037/1093-4510.10.2.92>
- Siltala, Juha. *Valkoisen äidin pojat: Siveellisyys ja sen varjot kansallisessa projektissa*. Otava, Helsinki 1999.
- Sirenius, Sigfrid. *Elis Bergroth - Julistaja, taistelija, ihminen*. WSOY, Porvoo 1954.
- Sorvali, Satu. Onko syytä suuttua? Ärtymyksen ilmaisu 1890-luvun yleisönosastoissa. *Ennen ja Nyt: Historian Tietosanomat* (19) 2/2019. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2021042821126>
- Sorvali, Satu. ”Pyydän nöyrimmästi sijaa seuraavalle” – Yleisönosaston synty, vakiintuminen ja merkitys autonomian ajan Suomen lehdistössä. *Historiallinen Aikakauskirja* (118) 3/2020, 324–339.
- Sorvali, Satu. Ärtymyksen merkitykset ja motiivit 1890-luvun Suomen lehtiartikkeleissa ja yleisönosastokirjoituksissa. *J@rgonia* (39) 2022, 49–77. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jjyu-202208294397>
- Sorvali, Satu. Äkäiset akat ja kiivaat herrat – sukupuoli ja luokka ärtymystä määrittävinä tekijöinä 1890-luvun lehtikirjoituksissa. *Ennen ja Nyt: Historian Tietosanomat* (22) 3/2022, 2–25. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2022091258648>
- Sorvali, Satu. Kynäsotien aikakausi – 1890-luvun suomalaislehdistön valta ja vastuu riitakirjoitusilmiössä. *Media & viestintä* (46) 1/2023, 23–43. <https://doi.org/10.23983/mv.128224>
- Sorvali, Satu. Selecting and editing of readers’ letters in the late 19th-century Finnish press. *Media History* [online 8.10.2023]. <https://doi.org/10.1080/13688804.2023.2265406>
- Stark, Laura. Kansallinen herääminen ja sosiaalinen nousu maaseudulla. *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Toim. Hilkka Helsti, Laura Stark ja Saara Tuomaala. SKS, Helsinki 2006, 47–109.
- Stark, Laura. Toimittajien ja itseoppineiden maaseutukirjeenvaihtajien suhde osana suomenkielisen lehdistön nousua 1847–1865. *Historiallinen Aikakauskirja* (111) 1/2013a, 28–42.

- Stark, Laura. Sanomalehtien maaseutukirjeet. *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Toim. Lea Laitinen ja Kati Mikkola. SKS, Helsinki 2013b.
- Stark, Laura. Vanhat sanomalehdet uutena lähdeaineistona kansan elämän tutkimuksessa. *Viisas matkassa, vara laukussa. Näkökulmia kansanperinteen tutkimukseen*. Toim. Tuomas Hovi, Kirsi Hänninen, Merja Leppälahti ja Maria Vasenkari. Folkloristiikan julkaisuja 3. Turun yliopisto 2013c.
- Stearns, Carol Z. ja Stearns, Peter N. *Anger. The Struggle for Emotional Control in America's History*. University of Chicago Press, Chicago, Illinois 1986.
- Stearns, Peter N. *Be a Man! Males in Modern Society*. Holmes & Meier, New York 1990.
- Stearns, Peter N. *American Cool: Constructing a Twentieth-Century Emotional Style*. NYU Press, New York 1994.
- Stearns, Peter N. *Shame. A Brief History*. University of Illinois Press, Illinois 2017. <https://doi.org/10.5622/illinois/9780252041402.001.0001>
- Stenberg, Lisbeth. Tidskriften Framåt. Två åsiktsriktningar möts i unika debatter. *Nya röster. Svenska kvinnotidskrifter under 150 år*. Toim. Anna Nordenstam. Gidlund, Möklinta 2014, 49–67.
- Sulkunen, Irma ja Risto Alapuro. Raittiusliike ja työväen järjestäytyminen. *Kansa liikkeessä*. Toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds ja Henrik Stenius. Kirjayhtymä, Helsinki 1987, 142–156.
- Sulkunen, Irma. Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus. *Kansa liikkeessä*. Toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds ja Henrik Stenius. Kirjayhtymä, Helsinki 1987, 157–172.
- Suodenjoki, Sami. *Kuriton suutari ja kiistämisen rajat. Työväen liikkeen läpimurto hämäläisessä maalaisyhteisössä 1899–1909*. Bibliotheca Historica 129. SKS, Helsinki 2010. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-dor-000591>
- Suodenjoki, Sami. Turning the landless into socialists. Agrarian reforms and resistance as drivers of political mobilisation in Finland, 1880–1914. *Agrarian Reform and Resistance in an Age of Globalisation. The Euro-American World and Beyond, 1780–1914*. Toim. Joe Regan ja Cathal Smith. Routledge, Boca Raton 2018, 170–184. <https://doi.org/10.4324/9781351055505-12>
- Tepora, Tuomas. Neurotieteiden haaste tunteiden historialle. *Historiallinen Aikakauskirja* (110) 3/2012, 322–340.
- Tepora, Tuomas. What, if Anything, Can the History of Emotions Learn from the Neurosciences? *Cultural History* (9) 1/2020, 93–105. <https://doi.org/10.3366/cult.2020.0210>
- Tepora, Tuomas. Kuinka tunnehistoriaa tutkitaan? *Avaimia menneisyyteen. Opas historiantutkimuksen menetelmiin*. Toim. Mirikka Danielsbacka, Matti O. Hannikainen ja Tuomas Tepora. Gaudeamus, Tallinna 2022, 39–58.
- Tommila, Päiviö. Maaseutukirjeitä tutkimaan. *Toimitustyön historiaa Suomessa: Lammilla 12.-14.3.1979 järjestetyn projektin kevätseminaarin esitelmät*. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja n:o 13. Helsinki 1979.
- Tommila, Päiviö. Tutkimussuunnitelma ja sen toteuttaminen. *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Toim. Lars Landgren, Pirkko Leino-Kaukiainen ja Päiviö Tommila. Kustannuskiila, Kuopio 1988a, 10–22.
- Tommila, Päiviö. Suomen sanomalehdistön alkuvaiheet. *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Toim. Lars Landgren, Pirkko Leino-Kaukiainen ja Päiviö Tommila. Kustannuskiila, Kuopio 1988b, 23–75.
- Tommila, Päiviö. Yhdestä lehdestä sanomalehdistöksi 1809–1859. *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Toim. Lars Landgren, Pirkko Leino-Kaukiainen ja Päiviö Tommila. Kustannuskiila, Kuopio 1988c, 77–265.
- Tommila, Päiviö, Ulla Ekman-Salokangas, Eeva-Liisa Aalto ja Raimo Salokangas. *Suomen lehdistön historia 5: Hakuteos. Aamulehti – Kotka Nyheter. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1895*. Kustannuskiila, Kuopio 1988a.
- Tommila, Päiviö, Ulla Ekman-Salokangas, Eeva-Liisa Aalto ja Raimo Salokangas. *Suomen lehdistön historia 6: Hakuteos. Kotokulma – Savon Lehti. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1895*. Kustannuskiila, Kuopio 1988b.

- Tommila, Päiviö, Ulla Ekman-Salokangas, Eeva-Liisa Aalto ja Raimo Salokangas. *Suomen lehdistön historia 7: Hakuteos. Savonlinna – Övermarks Tidning. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1895*. Kustannuskiila, Kuopio 1988c.
- Turunen, Risto, Ilari Taskinen, Lauri Uusitalo ja Ville Kivimäki. Mining Emotions from the Finnish War Letter Collection, 1939–1944. The 6th Digital Humanities in the Nordic and Baltic Countries Conference (DHNB 2022), Uppsala, Sweden, March 15-18, 2022.
- Turunen, Risto. *Shades of Red. Evolution of the Political Language of Finnish Socialism from the Nineteenth Century until the Civil War of 1918*. The Finnish Society for Labour History. Papers on Labour History IX. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2021. <http://hdl.handle.net/10138/336197>.
- Töyry, Maija. *Varhaiset naistenlehdet ja naisten elämän ristiriidat. Neuvotteluja lukijasopimuksesta. Viestinnän julkaisuja 10*. Helsingin yliopisto, 2005. <http://hdl.handle.net/10138/13433>
- Ulvros, Eva Helen. 1996. *Fruar och mamseller. Kvinnor inom sydsvensk borgerlighet 1790–1870*. Historiska media, Lund 1996.
- Vesikansa, Jyrki. Onko toimittajat unohdettu? *Historiallinen aikakauskirja* (116) 4/2018, 477–478.
- Vihavainen, Timo. Sodan ja vaaran vuodet. *Yleisradion historia 1926–1996. Osa 1 1926–1949*. Toim. Eino Lyytinen ja Timo Vihavainen. WSOY, Helsinki 1996, 129–302.
- Vuorio, Kaija. *Sanoma, lähettäjä, kulttuuri. Lehdistöhistorian tutkimustraditiot Suomessa ja median rakennemuutos*. Jyväskylä studies in humanities 2009. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3694-5>
- Välimäki, Reima. Inkvisiittorit, sorron tutkimus ja empatian mahdollisuus. *Historiantutkimuksen etiikka*. Toim. Satu Lidman, Anu Koskivirta, Jari Eilola, Jorma Kalela, Reima Välimäki, Anu Korhonen ja Kirsi Vainio-Korhonen. Gaudeamus, Helsinki 2017, 121–138.
- Wahl-Jorgensen, Karin. *Journalists and the Public. Newsroom Culture, Letters to the Editor and Democracy*. Hampton, Cresskill, N.J 2007.
- Wahl-Jorgensen, Karin. *Emotions, Media and Politics*. Wiley, Newark 2019a.
- Wahl-Jorgensen, Karin. Questioning the Ideal of the Public Sphere: The Emotional Turn. *Social Media + Society* (5) 3/2019b. <https://doi.org/10.1177/2056305119852175>
- Wahl-Jorgensen, Karin. An Emotional Turn in Journalism Studies? *Digital Journalism* (8) 2/2020, 175–194. <https://doi.org/10.1080/21670811.2019.1697626>
- Wirilander, Kaarlo. *Herrasväkeä. Suomen säätyläistä 1721–1870*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1974.
- Zeldin, Theodore. *A History of French Passions 1848–1945. Volume two. Intellect, Taste and Anxiety*. Clarendon Press 1993.
- Zilliacus Clas ja Henrik Knif. *Opinionens tryck: En studie över pressens bildningsskede i Finland*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsinki 1985.

**TURUN
YLIOPISTO**
UNIVERSITY
OF TURKU

ISBN 978-951-29-9496-0 (Painettu)
ISBN 978-951-29-9497-7 (PDF)
ISSN 0082-6987 (Painettu)
ISSN 2343-3191 (Sähköinen)